

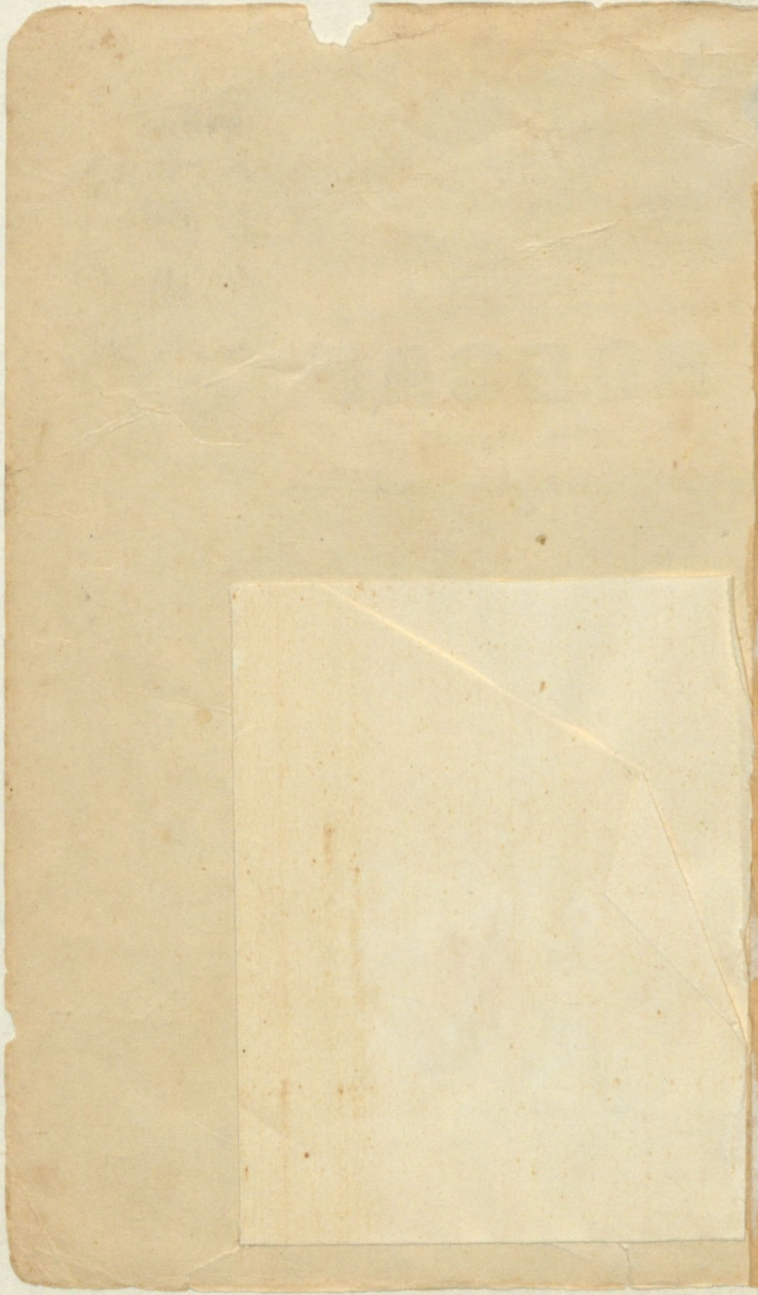
Ш-379-к II
944355

Т. ШЕВЧЕНКО

КОБЗАР

(Том другий)

Видав. Т-во „ЧАС“. Київ—1926

[891.79--1]

Т. Г. ШЕВЧЕНКО

Тіасі
на савогу
Др. Харт'в
Андрі К.
4 VII 26 р.

КОБЗАР

Том II

944355

Видаєниче Товариство

„ЧАС“

Київ—1926

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХНУ
Ім. М.

Київський Окрліт ч. 14830

Зам. 836—10000

Трест „Київ-Друк“, 6-та друкарня, вул. Леніна 19

Ляхам

(Присвята Брониславу Залеському).

Ще як були ми козаками,
А унії не чуть було,
Отам-то весело жилось!
Братались з вольними Ляхами,
Пишались вольними степами;
В садах кохалися, цвіли,
Неначе лілії, дівчата;
Пишалася синами мати,
Синами вольними... Росли,
Росли сини і веселили
Старії, скорбнії літа...
Аж поки іменем Христа
Прийшли ксьондзи і заналили
Наш тихий рай і розлили
Широке море сліз і крови,
А сиріт іменем Христовим
Замордували, розп'яли...

Поникли голови козаці
Неначе стоптана трава,
Україна плаче, стогне-плаче,
За головою голова
Додолю пада; кат лютує
А ксьондз скаженим язиком
Кричить: Те Деум! Алілуя!

Отак-то, Ляше, друже-брате,
Неситії ксьондзи, магнати

Нас порізнили, розвели:
 А ми-б і досі так жили.
 Подай же руку козакові
 І серце чистеє подай!
 І знову іменем Христовим
 Ми оновим наш тихий рай.
 1847.

Орська кріпость.

Чернець

(П. Кулішу).

У Києві на Подолі
 Було колись і ніколи
 Не вернеться, що діялось,
 Не вернеться сподіване,
 Не вернеться... А я, брате,
 Таки буду сподіватись,
 Таки буду виглядати,
 Жалю серцю завдавати.

У Києві на Подолі
 Братерська наша воля,
 Без холопа і без пана,
 Сама собі у жупані
 Розвернулася весела,
 Оксамитом шляхи стеле
 І едвобом застилає,
 І нікому не звертає.

У Києві на Подолі
 Козаки гуляють:
 Як ту воду, цебром-відром
 Вино розливають;
 Льохи, шинки з шинкарками,

З винами, медами
 Закупили Запорожці
 Та й тнуть коряками!
 А музика реве, грає,
 Людей звеселяє;
 А із Братства те бурсацтво
 Мовчки виглядає:
 Нема голій школі волі,
 А то-б догодила!..

Кого-ж то там з музиками
 Люди обступили?

В червоних штанях оксамитних
 Матнею улицю мете —
 Іде козак. Ох, літа, літа!
 Що ви творите? На то-те-ж
 Старий ударив в закаблуки,
 Аж встала курява. Отак!
 Та ще й приспівує козак:

«По дорозі рак, рак,
 Нехай буде так, так!
 Як-би таки молодіці!
 Посіяти мак, мак!
 Дам лиха закаблукам,
 Дам лиха закаблам,
 Останеться й передам!

А вже-ж тії закаблуки
 Набралися лиха-муки.
 Дам лиха закаблукам,
 Дам лиха закаблам,
 Останеться й передам!»

Аж до Межигорського Спаса
 Потанцював сивий,

А за ним і товариство
 І ввесь святий Київ,
 Дотанцював аж до брами,
 Крикнув: «Пугу, пугу!
 Привітайте, святі ченці,
 Товарища з Лугу!»
 Свята брама одчинилась,
 Козака впустили;
 І знов брама зачинилась,
 На вік зачинилась
 Козакові.

Хто-ж цей сивий
 Попрощався з світом?
 Семен Палій Запорожець,
 Лихом недобитий.

Ой, високо сонце сходить,
 Низенько заходить,—
 В довгій рясі по келії
 Старий чернець ходить.
 Іде чернець у Вишгород
 На Київ дивитись,
 Та посидить у-пригорі,
 Та хоч пожуритись.
 Іде чернець Дзвонкову ¹⁾
 У яр воду пити,
 Та згадує, як-то тяжко
 Було в світі жити!
 Іде чернець у келію
 Між стіни німії,
 Та згадує літа свої,
 Літа молодії;

¹⁾ Дзвонковая криниця прозивається недалеко
 од монастиря (Примітка Т. Шевченка).

Бере письмо святе в руки,
Голосно читає,
А думкою старий чернець
Далеко літає...

І тихнуть божії слова;
І в келії, неначе в Січі,
Братерство славне ожива,
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.
Музика... танці... і Бердичів...
Қайдани брязкають... Москва...
Бори, сніги і... Єнісей...
І покотились із очей
На рясу сльози...

«Бий поклони

І плоть старечу усмиряй,
Святе писаніє читай!
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай:
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе весь вік дурило;
Приспи-ж його і занехай
Свою Борзну і Хвастовщину:
Загине все, ти сам загинеш,
І не згадають—щоб ти знав...»

І старець тяжко заридав,
Читать писаніє покинув,
Ходив по келії, ходив,
А потім сів і зажурився:
«Для чого на світ я родився?
Свою Україну любив?»

До утрени завив з дзвіниці
 Великий дзвін; чернець мій встав,
 Надів клобук, взяв патерицю,
 Перехрестився, чотки взяв...
 І за Україну молитись
 Святий чернець пошкандибав.
 1847.

Орська кріпость.

Один у другого питаєм:
 На-що нас мати привела?
 Чи для добра, чи то для зла?
 На-що живем? Чого бажаєм
 І не дознавшись умираєм,
 І покидаємо діла?

Які-ж мене, мій боже милий,
 Діла осудять на землі?
 Бодай ті діти не росли,
 Тебе, святого, не гнівили,
 Що у неволі народились
 І стид на тебе понесли!
 1847.

Орська кріпость.

Самому чудно. А де-ж дітись?
 Що діяти і що почать?
 Людей і долю проклинать—
 Не варт, їй-богу! Як же жити
 На чужині, на самоті?
 І що робити взаперті?
 Як-би кайдани перегризти,
 То гриз потроху-б... Так не ті,
 Не ті їх ковалі кували,

Не так залізо гартували,
Щоб перегризти... Горе нам,
Невольникам і сиротам,
В степу безкраім за Уралом!

1847.

Орська кріпость.

Ой, стрічечку до стрічечки
Мережаю три ніченьки,
Мережаю, вишиваю,—
У неділю погуляю!

Ой, плахточка-червчаточка,—
Дивуйтеся, дівчаточка!
Дивуйтеся, парубки,
Запорожські козаки!

Ой, дивуйтеся, лицяйтеся,
А з іншими вінчайтеся,—
Подавані рушники...
Отаке-то, козаки!

1847.

Орська кріпость.

Хустина.

Чи то на те божя воля?
Чи така її доля?
Росла в наймах, виростала,
З сиротою покохалась;
Неборак, як голуб, з нею,
З безталанною своєю,
Од зіроньки до зіроньки
Сидять собі у вдівоньки,—
Сидять собі, розмовляють,
Пречистої дожидають.

Діждалися...

З Чигирину

По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сіддали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збирались на весілля,
На веселе погуляння,
На криваве залицяння.
У неділеньку та ранесенько
Сурми-труби виправали;
В поход у дорогу славні компанії
До схід сонечка рушали.
Випровожала вдова свого сина,
Ту єдиную дитину,
Випровожала сестра свого брата,
А сірому—сиротина.
Випровожала, коня напувала
До зірниці із криниці,
Виносила зброю—шаблю золотую
І рушницю-гаківницю.
Випровожала три поля, три милі,
Прощалася при долині,
Дарувала шиту шовками хустину,
Щоб згадував на чужині.

Ой, хустино-хустиночко,
Мережана-шита!

Тільки й слави козацької —
Сіделечко вкрити!

Вернулася, журилася,
На шлях Ситий дивилася,
Квітчалася, прибиралася,

Що-день божий сподівалась,
А в неділеньку ходила
Виглядати на могилу.

Мина літо, мина й друге;
А на третє—линуть
Преславнії компанійці
В свою Україну.
Іде військо, іде й друге,
А за третім зтиха—
Не дивися, безталанна!—
Везуть тобі лихо:
Везуть труну дубовую,
Китайкою криту,
А за нею з старшиною
Іде, в чорній свиті,
Сам полковник компанійський,
Характерник з Січи;
За ним ідуть есаули,
Та плачуть ідучи.
Несуть пани есаули
Козацькую зброю:
Панцир битий порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-таківниці
І три самопали.
А на зброї... козацькая
Кров позасихала.
Ведуть коня вороного,—
Розбиті копита,
А на йому сіделечко
Хустиною вкрите.

1847.

Орська кріпость.

А. О. Козачковському.

Давно те діялось! Ще в школі,
Таки в учителя-дяка,
Гарненько вкраду п'ятака
(Бо я було трохи не голе,—
Таке убоге), та й куплю
Паперу аркуш, і зроблю
Маленьку книжечку; хрестами
І визерунками з квітками
Кругом листочки обведу,
Та й списую «Сковороду»,
Або «Три царіє со дари»;
Та сам собі у бур'яні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспівую, було, та плачу...

І довелося знов мені
На старість з віршами ховатись,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бур'яні,—
І тяжко плакати! І не знаю,
За-що мене господь карає...
У школі мучилось, росло,
У школі й сивіть довелось,
У школі дурня й поховають,
А все за того п'ятака,
Що вкрав маленьким у дяка,
Отак господь мене карає...

Ось слухай же, мій голубе,
Мій орле-козаче,
Як конаю я в неволі,

Як я нужу світом!
 Слухай, брате, та научай
 Своїх малих діток,—
 Научай їх, щоб не вчились
 Змалку віршувати.
 Коли-ж яке поквапиться,
 То нищечком, брате,
 Нехай собі у куточку
 І віршує й плаче
 Тихесенько, щоб бог не чув,
 Щоб і ти не бачив;
 Щоб не довелося, брате,
 І йому каратись,
 Як я тепер, у неволі
 Караюся, брате!..

Неначе злодій, по-за валами
 В неділю крадуся я в поле,
 Талам і вийду по-над Уралом
 На степ широкий, мов на волю.

І боляще, побите
 Серце стрепенеться,
 Мов рибонька над водою,
 Тихо усміхнеться,
 І полине голубкою
 По-над чужим полем,—
 І я ніби оживаю
 На полі, на волі.
 І на гору високою
 Вихожу, дивлюся,
 І згадаю Україну—
 І згадать боюся..
 І там степи, і тут степи,

Та тут не такі:
 Руді, руді, аж червоні;
 А там голубії,
 Зеленії, мережані
 Нивами, ланами,
 Високими могилами,
 Темними лугами...

А тут бур'ян, піски, тали,
 І хоч-би на сміх де могила
 О давнім-давні говорила...
 Неначе люди не жили!

Од спокоп-віку і до-нині
 Ховалась од людей пустиня,
 А ми таки її знайшли:
 Уже й твердині поробили,
 Затого будуть і могили—
 Всього наробимо колись!..

О, моя доле! Моя країно!
 Коли я вирвусь з цієї пустині?
 Чи може (крий боже!)

Тут і загину,

І почорніє червоне поле?..

—«Айда в казарми! Айда в неволю!»

Неначе крикне хто надо мною,—
 І я прокинусь. По-за горою
 Вертаюсь, крадуся по-над Уралом,
 Неначе злодій той, по-за валами.

Отак я, друже мій, святкую
 Отут неділеньку святую!

А понеділок?

Друже-брате!

Походить ніч в смердячу хату,
 Осядуть думи, розіб'ють

На стократ серце і надію,
 І те, що вимовить не вмію...
 І все на світі проженуть,
 І спинять ніч: часи літами,
 Віками глухо потечуть;
 І я кривавими сльозами
 Не раз постелю омочу.
 Не малодушіє в неволі.
 Вночі сльози точить,
 А гріхи мої великі
 Вилитися хочуть—
 Не виллються, не покинуть
 Душу катувати...
 Страшно мені, друже-брате,
 Смерти сподіватись!..

Перелічу і дні і літа:
 Кого я? де? коли любив?
 Кому яке добро зробив?
 Нікого в світі, нікому в світі,
 Неначе по лісу ходив.
 А маласть воля, маласть сила!
 Та силу позички зносили,
 А воля в гостях упилась,
 В степу, небога, заблудила
 Та й упиваться зареклась.
 Не допоможе, милий боже!
 Як то кажуть люди:
 «Буде каяття на світі,
 Вороття не буде...»
 Благаю бога, щоб світало:
 Мов волі, сонця, світу жду.
 Цвіркун замовкне, «зорю» б'ють--
 Благаю бога, щоб смеркало!
 Бо на позорище ведуть

Старого дурня муштрувати,
Щоб знав, як волю шзнувати,
Щоб знав, що дурня всюди б'ють.

Так день—і тиждень так минає,
І може, друже мій, отак
Минуть остатнії літа!..
Як перед богом сповідаюсь:
За правду на світі караюсь

І не клену долі,
Тільки господа благаю:

«Не дай, боже, в чужім краю
Згинуть у неволі!..»

Минають літа молодії;
Минула доля, а надія
В неволі знову—за своє,
Зо мною знову лихо діє
І серцю жалю завдає.
А може ще добро побачу?
А може лихо переплачу,
Води Дніпрової нап'юсь,
На тебе, друже, подивлюсь?
І, може, в тихій твоїй хаті
Я буду знову розмовляти
З тобою, друже мій?.. Боюсь,
Боюся сам себе спитати:

Чи це коли сподіється?

Чи може вже з неба

Подивлюсь на Україну,

Подивлюсь на тебе?..

А іноді так буває,

Що й сльози не стане,—

І благав би я о смерті...

Так тая Україна,

І Дніпро крутоберегий,

І ти, друже-брате,
Не даєте мені бога
О смерті благати!

1847.

Орська кріпость.

Москалева криниця

(Я. Кухаренку).

«Не варт, їй-богу, жить на світі!...»
«То йди топись...» — «А жінка, діти?»
«Отож-то, бачиш, не бреши!»
А сядь лишень та напиши
Оцю бувальщину,—то може
Інако скажете, небоже!

Пиши отак: «Було
Село...»

Та щоб не лізти на чужину,
Пиши: «у нас на Україні.

А в тім селі вдова жила,

А у вдови дочка була

І син семиліток...

Добро, мавши діток,

У розкоші,—хвалиш бога...

А вдові убогій,

Мабуть, не до його,

Бо залили за шкуру сала, —

Трохи не пропала:

Думала—в черниці,

Або йти топиться,—

Так жаль маленьких діток стало:

Звичайно, мати, що й казати:

Та, може, сниться таки й зягь

344355

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ

Інв. №

(Бо вже Катруся підростала).

Чи вже-ж їй вік продівувать.

Зносити брівоньки ні за-що?

Ні, дівонька вона не та!

Таки-ж у тім селі, трудящий

(Бо всюди сироти—ледащо)

У наймах виріс сирота,

Неначе батькова дитина!

То сяк, то так,

Придбав сірома грошенят,

Одежу справив, жупанину,

Та ні відсіль і ні відтіль—

На ту сирітську копійчину

Купив садочок і хатину,

Подякував за хліб, за сіль

І за науку добрим людям,

Та до вдовівни навпростець

Шелесть за-рушниками!

Не торгувались з старостами

(Як те буває між панами),

Не торгувавсь і пан-отець

Усім на диво та на чудо,—

За три копи звінчав у будень!..

Просохли очі у вдови.

Отак-то, друже мій, живи,—

То й весело на світі буде.

І буде варт на світі жить,

Як матимеш кого любить.

Хоч кажуть от ще що, небоже

Себе люби, то й бог допоможе!

А доведеться умирать?

Здихать над грішми? Ні, небоже!

Любов—господня благодать!
 Люби-ж, мій друже, жінку, діток,
 Діли з убогим заробіток,
 То легше буде й зароблять!»
 Спочинем трохи, поговорим...
 Шр, ярина ще не зійшла?

Другий.

Та де та ярина взялась?
 У мене ще на жито орють.
 Отим-то й ба, що живете
 Відколи, дяльку, а не чули,—
 А може чули, та забули,—
 Журнал друкують...

Перший.

Те-те-те!

Другий.

Тн що ви думаете: польський
 Або «Хазяїн» той московський?
 Не та ловись! Журнал Реву,
 Чи те... *Ла-Мод*,—купив для Паші
 Торік в Ромні...

Перший (нишком).

Так от як наші!
 Не чув, як на світі живу!..

Другий.

У самому тому журналі
 Моя Пашета начитала,
 Як, німці сіяли траву,

А потім вижали серпами!
І все написано стихами,
Та не такими, як у нас...

Перший.

Як би ти, брате, свині пас..
За слово вибачай!

Другий (мов не чує).

Гей, хлопче!

(Ходить, посвистує, а потім співає).

«Хлопче, молодче,
З карими очима!
На-що тобі жінка—
Камінь за плечима! »

Перший.

Та годі вже тобі співагы!

Другий.

Що, може, хочете кончать?
А я, признаться, думав тее...

Перший.

А я—так думаю ине:
Що вип'ємо та поснемо,
А там і ладу не дамо.
Сідай лиш та пиши, небоже,
Та кончимо, як бог поможе!

«Одружились небожата.

Дивувались люди:

Як-то вони, ті сироти,

На світі жить будуть?
Минає рік; минув другий,—
Знову дивувались,
Де в тих сиріт безталанних
Добро теє бралось?
І в коморі, і на дворі,
На току й на ниві;
І діточки, як квіточки,
Й самі чорнобриві,
У жупанах похожають,
Старців закликають
На обіди, а багаті—
То й так не минають.
Не минали себелюби,
Та все жалкували,
Що сироти таким добром
Старців годували!
«Коли пниє, то спродали-б:
Адже-ж у їх діти!..»
Ось слухай же, що то роблять
Заздрощі на світі
І ненатля голодная!
Ходили, ходили,
Поки вночі, жалкуючи,
Хату запалили...

Нехай би вже були непевні
Які вельможі просвіщенні,
То і не жаль було-б,—чи так?
А то сірісінький сіряк
Отак лютує... Тяжко, брате,
Людей на старість розпізнати,
А ще гірше—з-замолоду
Гадину кохати:
Очарує зміїними

Карими очима...
А, пек тобі! Забув, дурню,
Що смерть за плечима?

До стебла все погоріло,
І діти згоріли,
А сусіди—і багаті,
І вбогі,—раділи.
Багатії, бач, раділи,
Що багаччі стали,
А вбогії тому раді,
Що з ними зрівнялись!
Посходились жалкувати,
Жалю завдавати:

«Шкода, шкода! Як би знаття—
Копійчину-б дбати,
То все-б таки не так воно...
А що пак, Максиме!
(Бо його Максимом звали)
Попродай скотину,
Та ходи до мене в найми:
Що буде, те й буде!
Будем знов чумакувати,
Поки вийдем в люди,
А там знову...» Подякував
Максим за раду.
—« Побачу ще, як там буде;
Коли не дам ради,
То тоді вже, певне, треба
Іти в найми знову...
Де то моя Катерина,
Моя чорноброва!..
Вона мене все радила,
І тепер порадить!»

Та остання ця рада
 На віки завадить...
 Воли твої і корови
 Разом поздихали,
 А Катруся з москалями
 Десь помандрувала.
 Тепер отак пиши, небоже:
 «Максим подумав, пожурився,
 А потім богу помолився,
 Промовив двічі: «Боже, боже!»
 Та й більш нічого.

Од цариці
 Прийшов указ—лоби голить.
 «Не дав вдовиці утопиться,
 Не дам же й з торбою ходити!»
 Сказав Максим,—і прунт покинув,

Бо вдовиного, бачиш, сина
 В прийом промада повезла.
 Такі-то темні діла

Творються нишком па сім світі!
 А вас, письменних, треба-б бити,
 Щоб не кричали: «ах, Аллах!..
 Не варт, не варт на світі жити!...»
 А чом пак темні не кричать?..

Другий.

Хіба-ж живуть вони і знають,
 Як ви сказали—благодать,
 Любовь?..

Перший.

... Що, що? Не дочуваю!..

Другий.

Вони, кажу вам, прозябають,
Або по вашому, ростуть,
Як та капуста на городі.

Перший.

Отак, по-вашому,—ну, годі-ж!
Нехай собі і не живуть...
А все, скажу таки: як хочеш,
А ви їм жить не даєте,
Бо ми для себе живете,
Заплющивши письменні очі.

Другий.

Отже як будем так писать,
То ми й до вечора не кончим.
Ну, де той безталанний зять?

Перший.

Вернувсь вдовиченко до-дому,
А зять пішов у москалі;
Не жаль було його нікому,
Та ще й сміялись у селі!
Отже, далєбі, не знаю,
Чи вона верталась,
Катерина, до матері,
Чи так і пропала?
Була чутка, що стрижену
В Умані водили
По вулицях: украла щось...
Потім утопилась.

Та все-то те,—знаєш, люди
Втоплять і задушать,—

А може то така правда,
 Як на вербі груші.
 Знаю, тільки, що про неї
 І пісню проклали,—
 Я чув тоді, на досвітках
 Дівчата співали:

«Шелесь, шелесь по дубині,
 Шапки хлопці погубили;
 Тільки наймит не згубив,
 Удовівну полюбив...»

Соромітна... нехай їй лихо!
 Минали літа тихо-тихо,

(Отак пиши),—і за гріхи
 Карались господом ляхи
 І пугав Пугач над Уралом,
 Піїти в одах вихваляли
 Війну й царицю,—тільки ми
 Сиділи нишком, слава богу!

Після великої зими
 Вернувся і Максим безногий:
 В поході, каже, загубив—
 Та срібний хрестик заробив!

Чого він придибав? Нема в його хати,
 Ні сестри, ні брата, нікого нема.
 Чого-ж він приплентав? А хто його зна!
 Чи чув ти, що кажуть: легше умирати,
 Хоч на пожарині, в своїй стороні,
 Ніж в чужій—в палатах! Чи чув ти?
 Ба ні...

Другий.

Ей, дядечко! Швидче будемо писати,
 Бо хочеться спати і вам, і мені...

■ *Перший.*

Зажурився москаль-каліка:
 Де йому подітись?
 Вдовиченко в пікінерах,
 Вдова на тім світі!
 До кого-ж він прихилиться?
 Де перезимує?
 Уже осінь; незабаром
 Зима залютує,
 Нема йому в світі долі:
 Полинула в поле...
 Попросився зимувати
 До дядка у школу,
 Бо таки й письма, спасибі,
 Москалі навчили.
 І в косі був, бо й москалі
 Тоді, бач, носили
 Сиві коси з кучерями
 Усі до одного—
 І борошном посипали,
 Бог їх зна для чого?..
 Максим,—таки як письменний,—
 Було, помагає
 І на клиросі дякові,
 І псалтир читає
 Над покойними, й хавтури
 З школярами носити,
 А в Пилипівку, сірома,
 Христа-ради просить
 (Нічого: знай, своє пиши,
 Та перед людьми не бреш!).
 Хоч би тобі лихе слово
 Почув хто од його!

«І талан, і безталання—
Все, каже, од бога!»
А ні охне, ні заплаче,
Неначе дитина.
І собаки не кусали
Москаля Максима;
А в неділю або в свято,
Мов причепуриться,
Шкандибає на вдовину
Пустку подивиться.
Сяде собі у садочку,
І вдову згадає,
І за її грішну душу
Псалтир прочитає,
Катерину «о здоров'ї»
Тихенько пом'яне,
Утре сльози: «все од бога!»
Й веселенький стане.
А в Петрівку і в Спасівку
Не спочине в школі,—
Бере заступ і лопату,
Шкандибає в поле.
І край шляху, при долині —
Отже не вгадаєш,
Що каліка виробляє? —
Криницю копає!
Та й викопав. На те літо
Криницю святили —
На самого Маковія,
І дуб посадили
На прикмету проїзжачим,
А на друге літо
Москаля вже неживого
Найшли в балці діти

Коло самої криниці:
 Вийшов подивиться
 Останній раз, сіромаха,
 На свою криницю.
 Громадою при долині
 Його поховали,
 І долину, і криницю
 На пам'ять назвали
 Москалевою. На Спаса
 Або Маковія
 І досі там воду святять;
 І дуб зеленіє.
 Хто йде, їде — не минають
 Зеленого дуба:
 В холодочку посідають,
 Та тихо, та любо,
 П'ючи воду погожую,
 Згадують Максима...
 Оттак живіть, недоуки,
 То й жить не остине!

1847.

Орська кріпость.

Привикне, кажуть, собака
 за возом бігти, то біжить
 і за саньми.

То так і я тепер пишу:
 Папір тільки, чорнило трачу...
 А перш (йй-богу, не брешу!)
 Згадаю що, чи що набачу,
 То так утну, що аж заплачу,
 І ніби сам перелечу

Хоч на годину на Вкраїну;
 Не неї гляну, подивлюсь,
 І мов добро кому зроблю,
 Так лобо серце одпочине.
 Як-би сказать, що не люблю,
 Що я Україну забуваю,
 Або лукавих проклинаю
 За те, що я тепер терплю, —
 Йй-богу, братія, прощаю
 І милосердному молюсь,
 Щоб ви лихим чим не згадали;
 Хоч я вам кривди не робив,
 Та все-таки між вами жив,
 То може де-що і зосталось.

1847.

Орська кріпость.

А ну-мо знову віршувать!
 (Звичайно, нишком!) Ну-мо знову,
 Поки новинка на основі,
 Старинку божу лицювать,
 А сиріч—як би вам сказать,
 Щоб не збрехавши? Ну-мо знову
 Людей і долю проклинать!
 Людей за те, щоб нас знали
 Та нас шанували,—
 Долю за те, щоб не спала
 Та нас доглядала.
 А то, бач, що наробила:
 Кинула малого
 На розпутті, та й байдуже!..
 А воно убоге
 Молодее, сивоусе —
 Звичайно, дитина!

І подибало тихенько
 По-під чужим тином
 Аж за Урал. Опинилось
 В пустині, в неволі...
 Як же тебе не проклинать,
 Лукавая долё?
 Не проклену-ж тебе, доле,
 А буду ховатись
 За валами, та нищечком
 Буду віршувати,
 Нудить світом, сподіватись
 У гості в неволю
 Із-за Дніпра широкого
 Тебе, моя доле!

1847.

Орська кріпость.

У бога за дверми лежала сокира
 (А бог тоді з Петром ходив
 По світу та дива творив).
 А кайзак, на хирю
 Та на тяжке лихо,
 Любенько та тихо
 І вкрав ту сокиру,
 Та й потяг по дрова
 В зелену діброву;
 Древіну вибравши, та й цюк!
 Як вирветься сокира з рук—
 Пішла по лісу косовиця!
 Аж страх, аж жаль було дивиться:
 Дуби і всякі дерева
 Великолітні, мов трава
 В покоси стелиться; а з яру
 Встає пожар, і диму хмара

Святеє сонце покрива.
 І стала тьма, і од Уралу
 То до Тингіза, до Аралу ¹⁾
 Кипіла в озерах вода.
 Палають села, города,
 Ридають люди, виють звірі
 І за Тоболом у Сибірі
 В снігах ховаються. Сім літ
 Сокира божа ліс стинала.
 І пожарище не вгасало,
 І мерк за димом божий світ.

На восьме літо у неділю,
 Неначе ляля в льолі білій,
 Святеє сонечко зійшло.
 Пустиня циганом чорніла:
 Де город був або село—
 І попів вітром рознесло,
 І головня уже не тліла
 Билини навіть не зосталось;
 Тільки одним-одно хиталось
 Зелене дерево в степу.

Червоніє по пустині
 Червона глина га печина,
 Бур'ян колючий та будяк,
 Та инде тирса з осокою
 В яру чорніє під горою;
 Та дикий инколи кайзак
 Тихенько виїде на гору,
 На тім захилім верблюді,
 Непевне діється тоді:
 Мов степ до бога заговорить,

¹⁾ Аральське море. (Примітка Т. Шевченка)

Верблюду заплаче, і кайзак
 Понурить голову і глянє
 На степ і на Кара-бутака ¹⁾.
 Сингич-агач ²⁾ кайзак спом'яне,
 Тихенько спуститься з гори
 І згине в глиняній пустині.

Одним-єдине при долині,
 В степу край дороги,
 Стоїть дерево високе,
 Покинуте богом;
 Покинуте сокирою,
 Огнем непалиме,
 Шепочеться з долиною
 О давній годині..
 І кайзаки не минають
 Дерев святого,
 На долину заїжджають,
 Дивуються з його,
 І моляться, і жертвами
 Дерево благають,
 Щоб парости розпустило
 У їх біднім краю.

1847.

Орська кріпость.

Варнак.

Тиняючи на чужині
 По-над Елеком, стрів я діда
 Вельми старого—наш земляк

¹⁾ Невеличка річка.

²⁾ Одно дерево.

І недомучений варпак
 Старий той був. Та у неділю,
 Якось у полі ми зустрілись
 Та й забалакались. Старий
 Згадав свою Волинь святую
 І волю-долю молодую,
 Свою бувальщину. І ми
 В траві за валом посідали,
 І розмовляли, сповідались
 Один другому. «Довгий вік!»
 Старий промовив: «Все од бога,
 От бога все! А сам нічого
 Дурний не вдіє чоловік!
 Я сам, як бачиш, марне, всує
 Я сам занівечив свій вік.
 І ні на кого не жалкую,
 І ні у кого не прошу я
 Нічого на світі. Отак,
 Мій сину, друже мій єдиний,
 Так і загину на чужині,
 В неволі.»—І старий варпак
 Заплакав нишком. — Сивий брате!
 Поки живе надія в хаті,—
 Нехай живе: не виганяй!

Нехай пустку нетоплену

Июді нагріє.

І потечуть з очей старих

Сльози молодії;

І, умитеє сльозами,

Серце одпочине,

І полине із чужини

На свою країну!

«Багато де-чого не стало»,—

Сказав старий: «Води чимало
 Із Ікви в море утекло.
 Над Іквою було село;
 У тім селі, на безталання
 Та на погибель, виріс я...
 Лихая доленько моя!
 У нашої старої пані
 Малії паничі були,—
 Таки однолітки зо мною.
 Вона й бере мене в покої
 Синкам на випрашку. Росли,
 Росли панята, виростали...
 Як ті щенята, покусали
 Не одного мене малі.

«Ото-ж і вчити почали
 Письму панят. На безголов'я
 І я учуся. Слізьми, кров'ю
 Письмо те полилося! Нас,
 Дешевших панської собаки,
 Письму учить? Молитись богу

Та за ралом спотикатись,
 А більше нічого
 Не повинен знать невольник —
 Така його доля!...
 Ото-ж і вивчився я, виріс,
 Прошу собі волі;
 Не дає—і в москалі,
 Проклята, не голить.
 Що тут на світі робити?
 Пішов я до рала...
 А паничів у гвардію
 Поопреділяли.

Година тяжкая настала,
 Настали тяжкії літа!..
 Ото-ж працею я за ралом;
 Я був убогий сирота,
 А у сусіда виростала
 У наймах дівчина. І я—
 О, доле, доленько моя!
 О, боже мій! О, мій єдиний!
 Воно тоді було дитина,
 Воно.... Не нам твої діла
 Судить, о боже наш великий!
 Ото-ж вона мені на лихо
 Та на погибель піросла.
 Не довелось і надивитись...
 А я вже думав одружитись,
 І веселитися, і жить.
 Людей і господа хвалить.
 А довелося....

«Накупили
 І краму, й пива наварили,—
 Не довелося тільки пить.
 Старої пані бахур сивий
 Окрав той крам, розлив те пиво..
 Пустив покриткою... Дарма!
 Минуло.... годі.... Не до-ладу
 Тепер і згадувать! Нема,
 Нема!.. Минулося, пропало!
 Покинув ниву я і рало,
 Покинув хату і город,—
 Усе покинув. Чорт нарадив,—
 Пішов я в писарі в громаду.

«То сяк, то так минає год
 Пишу собі, з людми братаюсь,

Та добрих хлопців добираю
 Минув і друтий... Паничі
 На третє літо поз'їзжались,
 Уже засватані. Жили,
 В дворі гуляли, в карти грали,
 Свого весілля дожидали,
 Та молодих дівчат в селі,
 Мов бугаї, перебирали—
 Звичайно, паничі! Ждемо,
 І ми ждемо того весілля...

«Ото-ж у клечальну неділю
 Їх і повінчано обох,
 Таки в домашньому костьолі:
 Вони ляхи були. Ніколи
 Нічого кращого сам бог
 Не бачив на землі великій,
 Як молодії ті були...
 Заграла весело музика,—
 Їх із костьола повели
 В возобновленнії покої...
 А ми й зустріли їх, і всіх—
 Княжат, панят і молодих—
 Всіх перерізали. Рудою
 Весілля вмилося! Не втік
 Ні-же єдиний католик,—
 Всі полягли, мов поросята
 В багні смердячому. А ми,
 Упоравшись, пішли шукати
 Нової хати; і найшли
 Зелену хату і кімнату.
 У гаї темному. В лугах,
 В степах широких, в байраках
 Крутих, глибоких—всюди хата!

Було де в хаті погуляти
І одпочити де було.

«Мене господарем обрали;
Сем'я моя що-день росла,
І вже до сотні доростала.
Мов пороссяча, кров лилась!
Я різав все, що паном звалось,
Без милосердя і зла,—
А різав так... І сам не знаю,—
Чого хотілося мені?
Ходив три тоді я з ножами,
Неначе п'яний той різник.
До сліз, до крови, до пожару—
До всього, всього я привик.
Було, мов жабу ту, на списі
Спряжеш дитину на богні,
Або панянку білолицю
Розіпнеш голу на коні
Та й пустиш в степ...
Всього тоді, всього бувало—
І все докучило мені.

«Одурів я. Тяжко стало
У вертепах жити;
Думав сам себе зарізати,
Щоб не нудить світом,
І зарізавав би... Та диво,
Диво дивне сталось.
Надо мною, недолюдом.
Вже на світ займалось...
Вийшов я з ножем в халяві
З Броварського лісу,
Щоб зарізатись; дивлюся,—

Мов на небі висить
 Святий Київ наш великий!
 Святим дивом сяють
 Храми божі, ніби з самим
 Богом розмовляють.
 Дивлюся я, а сам млію...
 Тихо задзвонили
 У Києві, мов на небі...
 О, боже мій милий!
 Який дивний ти!... Я плакав,
 До полудня плакав...
 Та так мені любо стало!
 І малого знаку.
 Нудьги тії не осталося,—
 Мов переродився...
 Подивився кругом себе—
 І, перехрестившись,
 Пішов собі тихо в Київ
 Святим помолитись,
 Та суда—суда людського
 У людей просити».

1848.

Орська кріпость.

Ой, гляну я, подивлюся
 На той степ, на поле;
 Чи не дасть бог милосердний
 Хоч на старість волі?
 Пішов би я в Україну.
 Пішов би до-дому:
 Там би мене привітали,
 Зраділи-б старому;
 Там би я спочив хоч мало,
 Молившись богу;

Там би я... та шкода й гадки:
 Не буде нічого!..
 Як же його у неволі
 Жити без надії?
 Навчіть мене, люди добрі,
 А то одурію!

1848.

Орська кріпость.

Та не дай, господи, нікому,
 Як мені тепер старому,
 У неволі пропадати,
 Марне літа коротати.
 Ой, піду я степом-лугом
 Та розважу свою тугу...
 —«Не йди!—кажуть: з цієї хати»
 Не пускають погуляти!

1848.

Орська кріпость.

Ц а р і.

Старенька сестро Аполлона!
 Як-би ви часом, хоч на час,
 Придубали таки до нас,
 Та, як бувало во дні они.
 Возвисили-б свій божий глас
 До оди пишно-чепурної,
 Та й заходилися-б обое
 Царів, або що, воспівать!
 Бо як по правді вам сказать,
 То дуже вже й мені самому
 Обридли тії мужики,

Та паничі, та покритки:
 Хотілося-б зігнать оскому
 На коронованих главах,
 На тих помазанниках божих.
 Так що-ж? Не втну! А як поможеш
 Та як покажеш, як тих птах
 Скубуть і патрають, то може
 І ми-б подержали в руках
 Свято-помазану чуприну.
 Покиньте-ж свій святий Парнас,
 Придибайте хоч на годину,
 Та хоч старенький божий тлас
 Возвисьте, дядино! Та ладом,
 Та добрим складом, хоч на час,
 Хоч на годиночку у нас
 Ту коровану громаду
 Покажем спереду і ззаду
 Незрячим людям. В добрий час.
 Заходимось, моя порадо!

I.

Не видно нікого в Іерусалимі;
 Врата на запорі, неначе чума
 В Давидовім граді, господом храним,
 Засіла на стогнах. Ні, чуми нема!
 А гірша, лихая та люта година
 Покрила Ізраїль: царева війна!
 Цареві князі, і всі сили,
 І отроки, і весь народ,
 Замкнувши в городі ківот,
 У поле вийшли худосилі,
 У полі бились, сиротили
 Маленьких діточок своїх;
 А в городі младиї вдови

В своїх світлицях, чорноброві,
 Запершись, плачуть, на малих
 Дітей взираючи. Пророка,
 Свого неситого царя,
 Кленуть Давида сподаря.
 А він собі, узявшись в боки,
 По кровлі кедрових палат
 В червленій ризі похожає,
 Та, мов котюга, позирає
 На сало, на зелений сад
 Сусіди Гурія. А в саді,
 В своїм веселім вертограді
 Вирсавія купалася,
 Мов у раї Єва,
 Подружжє Гурієве,
 Рабиня царева;
 Купалася собі з богом,
 Лоно біле мила,
 І царя свого святого
 У дурні пошила...

На дворі вже смеркло, і тьмою повитий
 Дрімає, сумує Іерусалим.
 В кедрових палатах, мов несамошитий,
 Давид похожає, і—о цар неситий!—
 Сам собі говорить: «Я... Ми поведем!...
 Я цар над божієм народом,
 І сам я—бог в моїй землі,
 Я—все!...»

А трохи згодом
 Раби вечерю принесли
 І кінву доброго сікеру.
 І цар сказав, щоб на вечерю
 Раби рабиню привели,

Таки Вирсавію... Нівроку—
 До божого царя-пророка
 Сама Вирсавія «приспе»...
 І повечеряла, й сікеру
 З пророком випила, й пішла
 Спочити трохи по вечері
 З своїм царем. І Гурій спав;
 Йому, сердешному, й не снилось,
 Що дома нищечком робилось,
 Що з дому цар його украв
 Не золоту, не сребро,
 А дучшее його добро,
 Його Вирсавію украв.

А щоб не знав він тії шкоди,
 То цар убив його, та й годі!...
 А потім цар перед народом
 Заплакав трохи, одурив
 Псалмом старого Анафана
 І знов веселий, знову п'яний
 Коло рабині заходивсь.

Отак святі царі живуть!
 А як же прості? Я не знаю,
 І раю вам цього не знать,
 Та ні у кого не питать,
 Щоб не завадило, буває...

II.

Давид, святий пророк і цар,
 Не дуже був благочестивий.
 Була дочка в його Фамарь
 І син Амон. І це не диво:
 Бувають діти і в святих,
 Та не такі, як у простих,

А ось які...

Амон щасливий,
Вродливий первенець його,
Лежить, нездужає чогось.
Давид стенає та ридає,
Багряну ризу роздирає,
І сипле попіл на голову:
«Без тебе я не поживу
І дня єдиного, мій сину,
Моя найкраща дитино!
Без тебе сонця не узрю,
Без тебе я умру, умру!»
І йде ридаючи до сина,
Аж тюпає, немов біжить,
А той, бугай собі здоровий,
У храміні своїй кедровій
Лежить,—аж стогне, та лежить:
Кепкує з дурня; аж голосить,
Аж плаче, бідний, батька просить,
Щоб та Фамарь сестра прийшла:
«Драгий мій отче і мій царю!
Вели сестрі моїй Фамарі,
Щоб коржика мені спекла,
Та щоб сама і принесла,
То я, вкусив його, возстану
З одра недуга...»

Вранці рано
Фамарь спекла і принесла
Спріснок братові. За руку
Амон бере її, веде
У темну храмину, кладе
Сестру на ліжко. Ламле руки.
Сестра, радіє і, рвучись,

Кричить до брата: «Схаменись!
 Амоне, брате мій лукавий!
 Єдиний брате мій! Я... я—
 Сестра єдина твоя!
 Де дінусь я? де діну славу,
 І гріх, і стид? Тебе самого
 І бог і люди прокленуть!»
 Не допомогло таки нічого!..

Отак царевичі живуть,
 Пустуючи на світі.
 Дивітесь, людські діти!...

III.

І поживе Давид на світі
 Не малі літа.
 Одрях старий, і покривали
 Многими ризами його,
 А все-таки не нагрівали
 Котюгу блудного цього.
 От отроки й доміркувались,
 Як нагрівать царя свого
 (Натуру вовчу добре знали),
 Та, щоб нагріть його, взяли,
 Царевен паче красотою,
 Дівчат старому навели—
 Да гріють кров'ю молодою
 Свого царя! І розійшлись,
 Замкнувши двері за собою...
 Облизавсь старий котюга
 І розпустив оліни,
 І пазурі простягає
 До Самантянини;
 Бо була собі на лихо

Найкраща між ними,
Між дівчатами,—мов крин той
Зельний при долині
Між цвітами. Отож-ж вона

І гріла собою
Царя свого, а дівчата
Грались між собою
Голісінькі. Як там вона
Гріла, я не знаю;
Знаю тільки, що цар грівся
І... і «не позна ю».

IV.

По двору тихо похожає
Старий веселий Рогволод,
Дружина, отроки, народ
Крутом його во златі сяють.
У князя свято: виглядають
Із Литви князя-жениха
За рушниками до Рогніди.

Перед богами Лель і Ладю
Огонь Рогніди розвела,
Драгим елеєм полила
І сипала в ogniще ладан;
Мов ті Валькірії, круг неї
Танцюють, граються дівчата
І приспівують:

«Гоя, гоя, гоя!
Новії покої
Ну-мо лиш квітчати,
Гостей сподіватись!»
За Полоцьком, неначе хмара,
Чорніє курява. Біжать

І отроки й старі бояри
 Із Литви князя зустрічать;
 Сама Рогніда з Рогволодом
 Пішла з дівчатами, з народом.

Не із Литви йде князь сподіваний,
 Ще незнаємий, давно жаданий,
 А із Київ, туром-буйболом,
 Іде веприщем за Рогнідою
 Володимир князь со киянами.
 Прийшли і город обступили
 Кругом, і город запалили.
 Владимир князь перед народом
 Убив старого Рогволода,
 «Потя» народ, княжну «поя»,
 «Отиде в волості своя!»—
 «Отиде з шумом; і растлі ю,
 Ту ю Рогніду молодую,
 І прожене ю, і княжна
 Блукає по світу одна,—
 Нічого з ворогом не вдіє...

Так отакії-то святії
 Оті царі!

V.

Бодай кати їх постинали
 Отих царів, катів людських!
 Морока з ними, щоб ви знали!
 Мов дурень ходиш кругом їх,—
 Не знаєш, на яку й ступити!
 Так що-ж мені тепер робити
 З цими поганцями? Скажи,
 Найкраща сестро Аполлона!
 Навчи, голубко! Поможи

Полазить трохи коло трона!
 Намистечко, як зароблю,
 Тобі к Великодню куплю,
 Пострижемося-ж у лакеї
 Та ревностно, в новій лівреї,
 Заходимось царів любить.
 Шкода і олово тупить:
 Бо де нема святої волі,
 Не буде там добра ніколи.
 На що-ж себе таки дурить?
 Ходімо в селища: там люди
 А там, де люди, добре буде;
 Там будем жить, людей любить,
 Святого господа хвалить!

1848.

Кос-Арал.

Добро, у кого є господа,
 А в тій господі є сестра,
 Чи мати добрая! Добра,
 Добра такого таки зроду
 У мене, правда, не було,
 А так собі якось жилось...

І довелось колись мені,
 В чужій далекій стороні
 Заплакати, що немає роду,
 Нема пристанища, господи...

Ми довго в морі пропадали;
 Прийшли в Дар'ю; на якор стали;
 З «ватаги» письма принесли,
 І всі тихенько зачитали,
 А ми з колегою лягли,

Та щось такеє розмовляли,
 Я думав: де-б того добра,
 Письмо чи матір взять на світі?
 «А в тебе єсть?» — «Жона і діти,
 І дім, і мати, і сестра, —
 А письма нема...»

1848.
 Кос-Арал.

Титарівна.

Давно це діялось колись,
 Ще як борці у нас ходили
 По селах, та дівчат дурили,
 З громади кпили, хлопців били,
 Та верховодили в селі,
 Як ті гусари «на постої»;
 Ще за гетьманщини святої —
 Давно це діялось колись.

У неділю на селі,
 У оранді, на столі
 Сиділи лірники та грали
 По щелягу за танець.
 Кругом аж курява вставала:
 Дівчата танцювали
 І парубки. — «Уже й кінець!
 А ну-те іншу!» — «Та й це добра!»
 І знову ліри заревли,
 І знов дівчата, мов сороки,
 А парубки, узявшись в боки,
 Навприсідки пішли...

Найкращий парубок Микита
 Стоїть на лаві в сірій свиті;
 Найкращий хлопець та байстрюк,
 Байстрюк собі, та ще й убогий.
 Так і нікому не до його!
 Стоїть собі, як той...
 Плечима стелю підпирає,
 Та дивиться і замирає.
 На титарівну. А та в квітах,
 Мов намальована, стоїть.
 Сама собі, і на Микиту
 Неначе глянула. Горить,
 Горить Микита в сірій свиті!

Шеляга виймає

І за того останнього

Музику наймає,
 І нерівню титарівну
 У танець вітає.
 —«Одчепися, пройдисвіте!»
 І зареготалась
 Титарівна: «Хіба тобі
 Наймичок не стало?»
 Насміялась титарівна
 З бідного Микити,
 Насміялася при людях,
 Що він в сірій свиті.
 Буде тобі, титарівно!
 Заплачеш, немого,
 За ті сміхи!

Де-ж Микита?
 В далеку дорогу
 Пішов собі... З того часу
 Не чуть його стало.

З того часу титарівні
 Щось такеє сталося...
 До-дому плачучи прийшла,
 І спати плачучи лягла,
 І не вечеряла!.. Не спала:
 Яка лягла, така і встала,
 Мов одуріла. Що робить?
 Сама не знає. А Микита,
 Неначе сич, у сірій свиті
 Перед очима все стоїть:
 Мара та й годі! Титарівно,
 В недобрий час з того нерівні
 Ти насміялась! Стало жаль
 Тобі його... Нудьга, печаль
 І сором душу обступили,
 І ти заплакала. Чого?
 Того, що тяжко полюбила
 Микиту бідного того!

Диво дивнее на світі
 З тим серцем буває:
 Увечері цурається,
 Вранці забажає,
 Та так тяжко забажає,
 Що хоч на край світа
 Шукать піде. Отак тепер
 Не знає, де дітись,
 Титарівна. Хоч у воду,
 Аби до Микити!..

Стережітесь, дівчаточка,
 Сміятись з нерівні,
 Щоб не було і вам того,
 Що тій титарівні!

Як та билина, засихала,
 А батько-мати турбувались;
 На прощу в Київ повезли,
 Святими травами поїли,
 І все-таки не помогли,
 Втоптала стежку на могилу,—
 Все виглядає його ходила.
 І стежка стала заростать,
 Бо вже нездужає і встать,
 Так от що сміхи наробили!

А він канув, провалився;
 Його вже й забули,
 Чи й був коли. Год за годом,
 Три годи минули.
 На четвертий год в неділю,
 У оранді на селі,
 На широкому столі
 Сліпі лірники сиділи;
 По шелягу брали
 І ту саму грали,
 Що й позаторік. Дівчата ,
 Так само дрібно танцювали,
 Як і позаторік.
 Завзятий,
 У синій шапці, у жупані,
 В червоних, як калина, штанях
 Навприсідки літа козак,
 Та ще й приспівує отак:
 «Та спасибі батькові,
 Та спасибі матері,
 Що нас добули!
 Як нас добували,
 Жито розсипали
 Вночі на печі!..»

—«Горілки! меду! Де отаман,
Громада, соцький? Препогане,
Мерзенне, мерзле парубоцтво!
Ходіте битися, чи бороться!
Бо я борець...»

Не неділю,
Не дві, не три і не чотирі,
Як тій болячці, як тій хирі,
Громадою годили
Тому борцеві. Вередує,
Як той панич. І де взялось,
Таке хиренне! Все село
Проклятого не нагодує;
А він собі гуляє, п'є,
Та хлопцям жалю завдає
Тими дівчатами. Дівчата
Аж понедужали за ним!
Такий хороший та багатий!
Уже й не бореться ні з ким,
А так собі гуляє!
Та вечорами у садочок
До титаря вчащає.
А титарівна зустрічає,
Приспівує, примовляє:
«Чи не той це Микита,
Що з вильотами свита?...»

Той, це той, що на селі
Ти насміялася колись;
А тепер сама до його
У садочок ходиш,
Сама йому, байстрюкові,
Як панові годиш.
Не день, не два титарівна
В садочок ходила.

Не день, не два, як панові,
Микиті годила.

Догодилась титарівна
До самого краю,
І не чулась...

Дні минули,
Місяці минають;
Мина сьомий місяць, осьмий,
Мина літо, мина осінь;
Уже й дев'ятий настає,—
Настане горенько твоє!

У титаря у садочку,
У яру, криниця
Під вербою. До криниці
Не води напиться
Ледве ходить титарівна,
Трохи пожуриться,
Поплакати, погадати:
Як їй ліувати?
Де їй дітись од сорому,
Де їй заховатись?

Раз у-вечері, зимою,
У одній свитині.
Іде боса титарівна
І несе дитину,
То підійде до криниці,
То знов одступає...
А з калини, мов гадина,
Байстрюк виглядає.

Положила на цямрину
Титарівна сина,
Та й побігла. А Микита

Виліз із калини,
Та й укинув у криницю,
Неначе щеня те.
А сам пішов, співаючи,
Соцькому сказати,
Та щоб ішов з громадою
Дитину шукати.

У неділеньку раненько
Збиралася громадонька,
Та криницю виливали,
Та дитя тее шукали.

Найшли, найшли твого сина,
Титарівно, в баговинні!
Ой, узяли безталанну,
Закували у кайдани,
Сповідали, причащали,
Батька, матір нарікали.
Громадою осудили
І живу поклали
В домовину, й сина з нею,
Та й засипали землею.
Стовп високий мурували,
Щоб про неї люди знали,
Дітей своїх научали;
Щоб навчалися дівчата,
Коли не вчить батько-мати.

Борця того, в селі не стало,
А люди в Польщі зустрічали
Якогось панича,—питав:
—«Чи жива, каже, титарівна,
Чи насміхається з нерівні?»
Ото він самий! Покарав

Його господь за гріх великий—
 Не смертю: він буде жить
 І сатаною-чоловіком
 Він буде по світу ходить,
 І вас, дівчаточка, дурить
 Во віки.

1848.

Кос-Арал.

Ну, щоб, здавалося,—слова?
 Слова та голос—більш нічого!..
 А серце б'ється, ожива,
 Як їх почує. Знать, од бога
 І голос той, і ті слова
 Ідуть між люди.

Помолившись,
 Не те, щоб дуже зажурившись,
 А так на палубі стояв
 І сторч на море поглядав,
 Мов на Іуду. Із туману,
 Як кажуть, стала виглядять
 Червонолиця Діана.

Я вже думав спать лягать,
 Та й став, щоб трохи подивиться
 На круглолицю молодицю...
 Чи теє—дівчину. Матрос,
 Таки земляк наш з Островної, ¹⁾

На вахті стоя,
 Журився сам собі чогось;
 Та й заспівав,—звичайно, тихо,
 Щоб капітан не чув бо з-лиха
 Якийсь лихий, хоч і земляк.
 Співа матрос, як той козак,

¹⁾ Оренбурзької губ. (Примітка Т. Шевченка)

Що в наймах виріс сиротою,
Іде служити в москалі.

Давно, давно колись
Я чув, як стоя під вербою,
Тихенько дівчина співала;
І жаль мені малому стало
Того сірому сироту
«Що він утомився,
На тин похилився,—
Люди кажуть і говорять:
Мабуть, він упився.»
І я заплакав: жаль малому
Було сіроми сироти.

Чого-ж тепер заплакав ти?
Чого тепер тобі старому
У цій неволі стало жаль?
Що світ зав'язаний, закритий?
Що сам еси тепер москаль?
Що серце порване, побите?
І що хороше-дороге
Було в йому, то розлилося?
Що ось як жити довелося?
Чи так, лебедику?..—Еге!

1848.

Кос-Арал.

Моб за подушне, обступили
Оце мене на чужині
Нудьга і осінь. Боже милий!
Де-ж заховатися мені?
Що діяти? Уже й гуляю
По цім Аралу ¹⁾, і пишу,

¹⁾ Остров (Примітка Т. Шевченка).

Віршую нищечком, грішу,
 Бог-зна колишній случаї
 В душі своїй перебираю
 Та списую,—щоб та печаль
 Не перлася, як той москаль,
 В самотню душу. Лютий злодій
 Впирається таки, та й годі!...

1848.

Кос-Арал.

П. С.¹⁾

Не жаль на злого: коло його
 І слава сторожем стоїть;
 А жаль на доброго такого,
 Що й славу вміє одурить.
 І досі нудно, як згадаю
 Готичеський з часами дом,
 Село обідране кругом,
 І шапочку мужик знімає,
 Як флаг побачить: значить, пан
 У себе з причетом гуляє.
 Оцей годований кабан,
 Оце ледащо—щирий пан,
 Потомок гетьмана дурного
 І презавзятий патріот,
 Та й християнин ще до того:
 У Київ їздить всякий год.
 У світі ходить між панамі,
 І п'є горілку з мужиками,
 І вольнодумствує в шинку:
 Отут він ввесь, хоч надрукуй!
 Та ще в селі своїм дівчаток
 Перебирає та спроста

¹⁾ Певне, Петро Скоропадський.

Таки своїх байстрят з десяток
 У год подержить до хреста,
 Та й тільки-ж то... Кругом паскуда!
 Чому-ж його не так зовуть?
 Чому на його не плюють?
 Чому не топчуть? Люди, люди!
 За шмат гнилої ковбаси
 У вас хоч матір попроси,—
 То оддасте... Не жаль на його,
 На п'яного Петра кривого.
 А жаль великий на людей,
 На тих юродивих дітей!...

1848.

Кос-Арал.

Г. 3.

Немає гірше, як в неволі
 Про волю згадувать... А я
 Про тебе, воленько моя,
 Оце нагадую: ніколи
 Ти не здавалася мені
 Такою свіжо-молодою
 І прехорошою такою,
 Так, як тепер на чужині,
 Та ще й в неволі... Доле! Доле!
 Моя проспівана воле!
 Хоч глянь на мене з-за Дніпра,
 Хоч усміхнися з-за...

І ти, моя єдина,
 Встаєш із-за моря,
 З-за туману, слухняная
 Рожевая зоре!
 І ти, моя єдина,

Ведеш за собою
Літа мої молодії--
І передо мною
Ніби море, виступають
Широкої села
З вишневими садочками
І люди веселі...
І ті люди, і село те,
Де колись, мов брата,
Привітали мене. Мати!
Старесенька мати!
Чи збираються ще й досі
Веселії гості
Погуляти у старої,
Погуляти просто
По-давньому, по-старому--
Од світу до світу?
А ви, мої молодії
Чорнявії діти,
Веселії дівчаточка,
І досі в старої
Танцюєте? А ти, доле?
А ти, мій покою?
Моє свято чорнобриве,—
І досі між ними
Тихо, пишно похожавеш?
І тими очима
Аж чорними—голубими,
І досі чаруєш
Людські душі? Чи ще й досі
Дивуються всує
На стан гнучий? Свято моє,
Єдине свято!
Як оступлять тебе, доле,
Діточки-дівчата

Й защебечуть по своєму
 Доброму звичаю,—
 Може й мене ненароком
 Діточки згадають;
 Може яка і про мене
 Скаже яке лихो.
 Усміхнися, моє серце,
 Тихесенько-тихо,
 Щоб ніхто і не побачив,
 Та й більше нічого....
 А я, доленько, в неволі
 Помолюся богу.

1848.
 Кос-Арал.

Як-би зустрілася ми знову,
 Чи ти-б злякалася, чи ні?
 Якее тихее ти слово
 Тоді промовила-б мені?
 Ніякого! І не пізнала-б!
 А може-б потім нагадала,
 Сказавши: снилося дурній..
 А я зрадів би, моє диво,
 Моя ти доле чорнобрива,
 Як-би побачив, нагадав
 Веселеє та молодее
 Колишнє лишенько лихее.
 Я зарідав би, зарідав
 І помоливсь, що не правдивим,
 А сном лукавим розійшлось,
 Слізьми-водою розлилось
 Колишнєє святее диво.

1848.
 Кос-Арал.

Марина.

Неначе цвяшок в серце вбитий
Отсю Марину я ношу,
Давно-б списать несамовиту;
Так що-ж? Сказали-б, що брешу:
Що на панів, бачиш, сердитий,
То все такеє і пишу,
Про їх собачії звичаї.

Сказали-б просто: дурень лас
За те ,що сам крепак,
Неодукований сіряк.

Неправда! Йй-Богу, не лаю!
Мені не жаль, що я не пан,
А жаль мені, і жаль великий,
На просвіщенних христіян.

І звір того не зробить дикий,
Що ви, б'ючи поклони,
З братами дієте. Закони
Катами писані за вас,—
То вам байдуже! В добрий час
У Київ їздите що-року,
Та сповідаєтесь, нівроку,
У схимника!

Та й те сказать:
Чого я турбуюсь?
А-ні злого, ні доброго
Я* вже не почую.
А як, кажу, хто не чує,
То тому й байдуже.
Прилітай же з України,
Єдиний мій друже,
Моя думо пречистая,
Вірная дружино,

Та розкажи, моя зоре,
 Про тую Марину:
 Як вона у пана злого
 І за-що страждала—
 Та нищечком, щоб не чули,
 Або не дознались;
 А то скажуть, що на шляхах
 Чинимо розбої,
 Та ще дальше запровторять,
 Пропадем обоє!

I.

.

Недавно це було.
 Через село весілля йшло,
 А пан з костьолю їхав,—
 Чи управитель, а не пан.
 За вихилясами придан,
 За зиком та за сміхом
 Ніхто й не бачив, як проїхав
 Той управитель, лях ледачий.
 А він так добре бачив,
 А надто молодую.
 За-що пак милує господь
 Лихую тварь такую,
 Як цей правитель? Другий год,
 Як він з німецькими плугами
 Забрався голий в цей куток,—
 А що тих бідних покриток
 Пустив по світу з байстрюками!
 Отже й нічого! А жонатий,
 І має двоє діточок,
 Як янголяточок.

Дивітесь: вийшла погуляти,
 Мов краля, пані молодая
 З двома маленькими дітьми.
 Із коча пан мій вилізає,
 І посила за молодим;
 А потім діточок вітає
 І жінку, кралою молодую,
 Аж тричі, бідную, цілує.
 І, розмовляючи, пішли
 Собі в покої. Незабаром
 І молодого привели.
 На завтра в город одвезли,
 Та й загодили в москалі.
 Отак по нашому звичаю,
 Не думавши, кончають!

А молода? Мабуть, без пари
 Судилось господом зносити
 Красу і молодість. Мов чари,
 Розсипалось та розлилось...
 І знову в люди довелось
 Проситись в найми? Ні, не знову:
 Вона вже панна покойова.
 Уже Марисею зовуть,
 А не Мариною. Найпаче
 Сердешній плакати не дають;
 Вона-ж сховається, та й плаче.
 Дурна! Їй шкода мужика,
 Та жаль святого сіряка.
 А глянь лиш гарно кругом себе:
 І раю кращого не треба!
 Чого ти хочеш—забажай:
 Всього дадуть, та ще й багато.
 Не треба,—кажеш,—дайте хату?
 Цього вже лучче й не благай!

Бо це—сама здорова знаєш...
 Дивися, огирем яким
 Сам пан круг тебе похожає:
 Уже чи добрим, чи лихим,
 А будеш панською ріднею,—
 Хіба повісишся....

За нею.

Приходила мати,
 У пана просити;
 Звелів не пускати,
 А як прийде—бити.
 Що туг їй робити?
 Пішла ридаючи в село;
 Одним-одно дитя було,
 Та й те пропало...

II.

Неначе ворон той, летячи,
 Про непогоду людям кряче:
 Так я про сльози та печаль,
 Та про байстрят отих ледачих,
 Хоч і нікому їх не жаль,
 Розкажую та плачу.
 Мені їх жаль.. Мій боже милий!
 Даруй словам святую силу—
 Людськеє серце пробивать,
 Людській сльози проливать:
 Щоб милость душу осінила,
 Щоб спала тихая печаль
 На очі їх, щоб стало жаль
 Моїх дівчаток, щоб навчились
 Путиами добрими ходити,
 Святого господа любити,
 І брата милувать!..

Насилу

Прийшла додому. Подивилась—
Цвіти за образом святим,
І на вікні стоять цвіти;
На стінах фарбами хрести,
Неначе добрая картина,
Понамальовані. Марина,
І все Марина, все сама...
Тільки Мариночки нема..
І ледве-ледве вийшла з хати.
Пішла на гору, на прокляті
Палати глянуть, та й пішла
Аж до палат. Під тином сіла
І ніч цілісіньку сиділа
Та плакала. Уже з села
Батажники ватагу гнали,
А мати плакала, ридала.
Уже і сонечко зійшло,
Уже й зайшло, смеркати стало,—
Не йде, сердешная, в село,
Сидить під тином; проганяли,
Уже й собаками цькували,—
Не йде, та й годі....

А Марина в сукні білій,
Неначе білиця,
Богу молиться, та плаче,
Замкнута в світлиці.
Опріч пана, у світлицю
Ніхто не вступає:
Сам і їсти їй приносить,
І просить, благає,
Щоб на його подивилась,
Щоб утерла очі,—
І дивитися не хоче,
І їсти не хоче.

Мордується лях поганий,
Не зна, що й почати;
А Марина сохне, в'яне.
У білих палатах.
Уже й літо минулося,
Зима вже на дворі;
А Марина сидить собі,
Уже й не говорить
І не плаче. Отак її
Доконав небогу,
Той правитель! А все-таки
Не вдіє нічого,
Хоч заріж її, та й годі!
Така вже вродилась!

Раз увечері зимою
Марина дивилась
На ліс чорний; а з-за лісу
Червоний, діжою,
Місяць сходив—«І я колись
Була молодою!»
Прошептала, задумалась,
Потім заспівала:

«Хата на помості,
Наїхали гості;
Розплітали коси,
Та стрічки знімали,
А пан просить сала,
А чорт їсти просить.
Гуси, гуси білі
В ирій полетіли,
А сірі—на море.»

III.

Завили пси на дворі,
Зареготалися псарі,

А пан, червоний—аж горить,
Іде в світлицю до Марини,
Як Кирик п'яний.

Ніби в хаті,
На холоді сердешна мати
Під тином, знай, собі сидить.
Стара, неначе одуріла.
Мороз лютує, аж скрипить,
Луна червона побіліла,
І сторож боязко кричить,
Щоб злого пана не збудить.
Аж глядь!—палати зайнялися.
Пожар! Пожар!.. І де взялися
Ті люди в бога! Мов з землі
Родилися і тут росли,
Неначе хвилі напливали,
Та на пожар той дивувались.
Та й диво там таки було!
Марина гола на-голо
Перед будинком танцювала
У-парі з матір'ю, і—страх!—
З ножом окровленим в руках,
І приспівувала.

— «Чи не це-ж та кумася,
Що підтикалася?

Як була я пані
В новому жупані—
Паничі лицялись,

Руку цілували.» (до матері):

—А ви до мене на весілля

З того світу прийшли?

Мені вже й косу розплели,

Та пан приїхав. Гиля! гиля!

Чи то не гуси,— то пани!

Дивися—в ирій полетіли..

Агу! Гиля! До сатани,
 До чорта в гості... Чуєш? чуєш?
 У Києві всі дзвони дзвонять.
 Чи бачиш? Он огонь горить,
 А пан лежить собі, читає
 І просить пити. А ти знаєш,
 Що я зарізала його?...
 Дивися! Он-де головнею
 Стоїть на комині... Чого
 Чого ти дивишся на неї?
 Це мати, мати! Не дивись—
 А то ззіси. Ось на—дивись!

(Дає дулі і співає)

«Полобила москаля,
 Та ще й зуби вискаля!
 Москалі, москалі
 Запасок навезли;

Паничі—

Дукачів,

А поповичі з міста

Навезли намиста.

Бий, дзвоне, бий!

Хмару розбий!

Нехай хмари

На татари,

А сонечко на християни!

Бий, дзвоне, бий!

Мати.

Мариночко, ходімо спать!

Марина.

Ходімо спать, бо завтра рано
 До церкви підемо. Поганий—

Дивися!—лізе цілувать
Ось тобі-на!

Мати.

Ходімо спать! (До людей:)
Хрещені люди, допоможіте!

Марина.

«Беріть мене! Беріть, в'яжіте!
Ведіть до пана у світлицю!
А ти чи підеш подивитися,
Якою панною Марина
У пана взаперті сидить?
І в'яне, сохне, гине, гине
Твоя єдина дитина,—
Твоя Мариночка? (Співає:)

«Ой, гиля, гиля, сірії гуси!

Гиля на Дунай!

Зав'язала головоньку,

Тепер сиди та думай!»

І пташкам воля,—в чистім полі

І пташкам весело літать,

А я зов'янула в неволі. (Плаче)

Хоча-б намисто було взять:

Оце-б повісилась... От бачиш,

Тепер і шкода!... Хоч топись!

Чого-ж ти, мамо моя, плачеш?

Не, плач, голобочко! Дивись:

Це я, Мариночка твоя!

Дивися: чорная змія

По снігу лізе... Утечу!

У ирій знову полечу!

Бо я зозулею вже стала...

Чи він у гості не приходив?

Убили мабуть на війні...
 А знаєш, снилося мені:
 Удень неначе місяць сходив,
 А ми гуляєм по-над морем
 Удвох собі. Дивлюся: зорі
 Попадали неначе в воду!
 Тільки осталася одна.
 Одна-однісінька на небі.
 А я, неначе навісна,
 В Дунаєві шукаю броду,
 З байстрам розхрістана «реду.
 Сміються люди наді мною.
 Зовуть покриткою, дурною;
 І ти смієшся, а я плачу.
 Ба ні, не плачу—репочусь...
 Дивися, як я полечу,
 Бо я сова...»

Та й замахала,
 Неначе крилами, руками
 І пострибала через двір
 У поле, виючи мов звір.
 Пошкандибала стара мати
 Свою Марину доганяти.
 Пани до одного спеклись,
 Неначе добрі поросята;
 Згоріли білії палати,
 А люди тихо розійшлись.
 Марини й матері не стало...
 Уже весною, як орали,
 Два трупи на полі знайшли
 І на могилі поховали

1848.
 Кос-Арал

Пророк.

Неначе праведних дітей,
Господь, любя своїх людей,
Послав на землю їм пророка—
Свою любов благовістить,
Святому розуму учить.
Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли,
І в серце падали глибоко,
І ніби тим огнем пекли
Холодні душі. Полюбили
Пророка люди, і молились
Йому, і сльози, знай, лили.
А потім?.. Люди, род лукавий,
Господнюю святую славу
Розтлили... і чужим богам
Пожерли жертви, омерзились,
І мужа свята—горе вам!—
На стопнах каменем побили,
І заходилися гулять,
Святою кров'ю шинкувать.
І праведно господь великий
На вас на лютих, на вас диких
Кайдани повелів кувать,
Глибокі тюрми мурувать,
І—роде лживий і жорстокий!—
Во-місто кроткого пророка—
Царя вам повелів ізбрать!

1848.

Кос-Арал.

С и ч і.

На ниву в жито уночі,
 На волі, на роздолі,
 Зліталися по волі

Сичі—

Пожартувать,
 Поміркувать,
 Щоб бідне птаство заступить,
 Орлине царство затопить
 І геть спалить,
 Орла-ж повісить на тичині
 І, при такій годині,
 Республіку зробить.
 І все-б, здавалося? А ні!
 Щоб не толочили пашні,—
 Воно було-б не диво,
 Як би хто инший на тій ниві
 Сільце поставив, а то зирк—
 Таки голісінький мужик
 Поставив любо та й пішов
 В копиці спать собі, а рано,
 Не вмившися, зайшов
 Гостей одвідать. Та й погані,—
 Усі до одного сичі!
 Оце тобі вари й печи!
 Щоб не нести додому
 Таке добро, то повбивав,
 А инших гратися оддав
 Приборканих воронам,
 І не сказав нікому.

1848.
 Кос-Арал.

Між скалами, неначе злодій,
 По-над Дністром іде вночі
 Козак і дивиться, йдучи,
 На каламутну темну воду,
 Неначе ворогові в очі,
 Неначе вимовити хоче:

— «Дністре, водо каламутна!

Винеси на волю,
 Або втопи принамені,
 Коли така доля!»

Та й роздягся на камені,
 У воду кинувся, пливе,
 Аж хвиля синяя реве,

І, ревучи, на той беріг
 Козака виносить.

Стрепенувся сіромаха:

І голий, і босий,
 Та на волі; й більш нічого
 У бога не просить.

Постривай лиш: може, брате,

На чужому полі
 Талану того попросиш,
 Та тієї долі...

Пішов собі темним яром,

Та співає йдучи:

«Ой, з-під гори, та з-під кручі
 Ішли мажі рипучи;
 А за ними йде та чорнявая,
 Та плаче—рида йдучи».

Уже як хочете: хоч лайте,
 Хоч і не лайте, й не читайте—
 Про мене! Я і не прошу,—
 Для себе, братіки, спишу,

Ще раз те оливо потрачу;
А може, дасть бог, і заплачу,—
То й буде з мене...

Ну-мо знов!

Покинув матір і господу,
Покинув жінку; жаль, та й годі!
На Бесарабію пішов
Оцей козак. Погнало горе
До моря пити, хоч говорять:
Аби файда в руках була,
А хлопа, як того вола,
У плуг голодного впряжеш.

Троха лишень, чи так?
Ще змалку з матір'ю старою
Ходив з торбами цей козак.
Отак і виріс сиротою
У наймах. Сказано,—шарпак,
То й одружився собі так:
Узяв хорошу, та убогу,—
Звичайне, наймитку. А пан...
(І неталан наш і талан,—
Як кажуть люди,—все од бога)
Нагледів, клятий: панські очі!—
Та й ну гостинці засилать.
Так і гостинців брать не хоче,
Не хоче й пана закохать.
Що тут робить?—За чоловіка,
Укоротивши йому віка...
А жінку можна привітать.
Трохи не сталося отак!
До нитки звівся мій козак,
Усе на панщині проклятій.
А був хазяїн...

А жіночку своєю любив,
 І—господи єдиний!—
 Як те паня, як ту дитину,
 У намистах водив.

Та знемігся неборака,—
 Хоч продавай кату
 Та йди в найми! Отак його
 Огой пан проклятий
 Допік добре! А жіночка,
 Мов цього не знає,—
 У доброму намистечку
 В садочку гуляє,
 Як та крала.—«Що тут робить?»
 Сердега міркує:
 «Покину їх та утечу?!
 Хто-ж їх нагодує?
 Хто догляне? Одна—стара,
 Не здужає встати;
 А друга—молодая,
 Дума погуляти.
 Як же його? Що діяти?
 Горе мое, горе!»

Та й пішов, торбину взявши,
 За синєє море
 Шукать долі. Думав прийти,
 Та хоч жінку взяти,—
 Стара мати і тут буде
 Віку доживати
 На господі.

Так оттак-то
 Трапляється в світі!
 Думав жити, поживати,
 Та бога хвалити,

А довелось на чужині
Тільки сльози лити,—
Більш нічого! Нудно йому
На чужому полі.
Всього надбав роботяга,
Та не придбав долі,
Талану того святого.

Світ божий немилий—
Нудно йому на чужині,
І добро остило.
Хочеться хоч подивиться
На свій край на милий,
На високії могили,
На степи широкі,
На садочок, на жіночку,
Крало карооку.
Та й поплив Дністром на цей бік,
Покинувши волю,
Бродягою. О, боже мій!
Якее ти, поле,—
Своє поле!—яке-то ти
Широке, широке,
Як та воля!...

Прийшов додому уночі.
Стогнала мати на печі,
А жінка у коморі спала
(Бо пан нездужа). Жінка встала,
Неначе п'явка та впилась
І, мов водою, залилась
Дрібними, як горох, сльозами.
(І це трапляється між нами,
Що ніж на серце наставля,

А сам цілує). Ожила
Моя сердешна молодиця:
І де ті в господу взялися
Усякі штучнії іства!

Сама-ж, неначе нежива,
На плечі пада. Напоїла
І нагодувала,
І спать його, веселого,
В коморі поклала.
Лежить собі, неборака,
Думає-гадає,—
«Як то будем мандрувати»,
І тихо дрімає.
А жіночка молодая
Кинулась до пана,
Розказала: «отак і так!»
Любо та кохано
Прийшли, взяли сіромаху,
Та й повезли з дому
Пройдисвіта, волоцюгу,
Прямо до прийому.

І там доля не кинула.
Дослуживсь до чину,
Та й вернувся в село своє,
І служить покинув.
Уже матір поховали
Громадою люди,
І пан умер. А жіночка
Московкою всюди
Хиляється—і по жидах,
І по панах, боса.
Найшов її, подивився
І, сивоволосий,

Підняв руки калічені
До святого бога,
Заридав, як та дитина,
І—простив небогу.

Отак, люди, научайтесь
Ворогам прощати,
Як цей неук!...
Де-ж нам грішним
Добра цього взяти?

.

1848.
Кос-Арал.

І небо невмите, і заспані хвилі,
І по-над берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться... Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
По-над юдим нікчемним морем,
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовклая трава,
Не хоче правдоньки сказать...
А більше ні в кого спитать.

1848.
Кос-Арал.

І виріс я на чужині,
І сивію в чужому краї,
То одинокому мені,
Здається, кращого немає
Нічого в бога, як Дніпро

Та наша славная країна.
 Аж бачу, там тільки добро,
 Де нас нема. В лиху годину,
 Якось недавно довелось.
 Мені заїхать в Україну,
 У те найкраще село,—
 У те, де маги поривала
 Мене малого, і вночі
 На свічку богу заробляла;
 Поклони тяжкій б'ючи,
 Пречистій ставила, молила,
 Щоб доля добрая любила
 Її дитину... Добре, мамо,
 Що ти зарані спать лягла!
 А то-б ти бога прокляла
 За мій талан.

Аж страх погано
 У тім хорошому селі:
 Чорніше чорної землі
 Блукають люди, повсихали
 Сади зелені; погнили
 Біленькі хаги, повалялись;
 Стави бур'яном поросли.
 Село неначе погоріло,
 Неначе люди подуріли,—
 Німі на панщину їдуть
 І діточок своїх ведуть.

І я, заплакавши, назад
 Поїхав знову на чужину.

І не в однім отім селі,
 А скрізь на славній Україні
 Людей у ярма запрягли

Пани лукаві. Гинуть, гинуть
 У ярмах лицарські сини,
 А препоганії пани
 Жидам, братам своїм хорошим,
 Остатні продають штани...

.....
 Погано дуже, страх поганю
 В оцій пустині пропадуть;
 А ще поганше на Україні
 Дивитись, плакати,—і мовчать.

А як не бачиш того лиха,
 То скрізь, здається, любо, тихо,
 І на Україні добро;
 Між горами старий Дніпро,
 Неначе в молоці дитина,
 Красується, лобується
 На всю Україну,
 А по-над ним зеленіють
 Широкої села;
 А у селах, у веселих,
 І люди веселі.
 Воно-б, може, так і сталось,
 Як-би не зосталось
 Сліду панського в Україні!...

.....
 1848.
 Кос-Арал.

=====

Не для людей, тієї слави,
 Мережані та кучеряві
 Оці вірші віршую я—
 Для себе, братія моя!
 Мені легшає в неволі,
 Як я їх складаю;

З-за Дніпра мов далекого
 Слова прилігають
 І стеляться на папері,
 Плачучи, сміючись,
 Мов ті діти, і радують
 Одинокую душу,
 Убогую. Любо мені,
 Любо мені з ними,
 Мов батькові багатому
 -З дітками малими.
 І радий я, і веселий,
 І бога благаю,
 Щоб не прислав моїх діток
 В далекому краю.
 Нехай летять додомоньку
 Легенькі діти
 Та розкажуть, як то тяжко
 Було їм на світі!..
 І в сім'ї веселій тихо
 Дітей привітають,
 І сивою головою
 Батько покиває,
 Мати скаже: «Бодай тії
 Діти не родились!»
 А дівчина подумає:
 «Я їх полюбила!»

1848.
 Кос-Агал.

Коло гаю, в чистім полі,
 На самій могилі,
 Дві тополі високі
 Одна одну хилить,
 І без вітру гойдаються,

Мов борються в полі
Ото сестри чарівниці—
Отії тополі.

Закохалися обидві
В одного Івана;
Іван, козак звичайний,
Обох їх не ганив,
А лицявся то з тією,
То з другою любо,—
Поки в яру, увечері,
Під зеленим дубом
Не зійшлися усі троє.

— Отак то ти, кате,
Знущаєшся над сестрами!..

І пішли шукати
Трути-зілля, щоб Івана
Завтра отруїти.
Найшли зілля, накопили
І стали варити;
Заплакали, заридали,—
А нема де дітись:
Треба варить!

Наварили;
Івана отруїли,
Й поховали коло гаю
В полі на могилі.

І байдуже? Ні, не дуже:
Бо сестри ходили
Що-день божий, вранці-рано
Плакать над Іваном,
Поки самі потруїлись
Тим зіллям поганим.

А бог людям на науку
 Поставив їх в полі
 На могилі тополями;
 І тії тополі
 Над Іваном, на могилі,
 Коло того гаю,
 І без вітру гойдаються,
 І вітер гойдає.

1848.

Кос-Арал.

Як-би мені черевики,
 То пішла б я на музики.
 Горенько моє!
 Черевиків немає,
 А музика грає, грає,
 Жалю завдає!

Ой, піду я боса полем,
 Пошукаю свою долю...
 Доленько моя!
 Глянь на мене, чорнобриву!
 Моя доле неправдива,
 Безталанна я!

Дівчаточка на музиках
 У червоних черевиках—
 Я світом нужу...
 Вез розкоши, без любови,
 Зношу свої чорні брови,
 У наймах зношу!

1848.

Кос-Арал.

І багата я,
І вродлива я,
Та не маю собі пари,
Безталанна я!

Тяжко, тяжко в світі жить
І нікого не любить,,
Оксамитові жупани
Одинокій носить!

Полобилась би я,
Одружилась би я
З чорнобривим сиротою,
Та не воля моя!

Батько—мати не сплять,
На сторожі стоять,
Не пускають саму мене
У садочок гулять!

А хоч пустять, то з ним,
З препоганим старим,
З моїм нелюбом багатим,
З моїм ворогом злим!

1848.
Кос-Арал.

Полобилася я,
Одружилася я
З безталанним сиротою—
Така доля моя!

Люди гордії, злі,
Розрізнили, взяли

Та повезли до прийому—
Оддали в москалі!

І московкою я,
Одинокою я
Старіюся в чужій хаті—
Така доля моя!

1848.

Кос-Арал.

Породила мене мати
У високих палатах,
Шовком повила;
У золоті, в оксамиті,
Мов та квіточка укрита,
Росла я, росла.

І виросла я на диво:
Кароока, чорнобрива,
Білолиця.
Убогого полюбила,
Мати заміж не пустила,—
Осталася я

У високих у палатах
Увесь вік свій дівувати...
«Недоля моя!
Як білина при долині,
В одинокій самотині
Старіюся я;

На світ божий не дивлюся,
Ні до кого не торнуся...

А матір стару—
Прости мене, моя мати!
Буду тебе проклинати,
Поки не умру.

1848.
Кос-Арал.

Ой, я свого чоловіка
В дорогу послала,
А од шинку та до шинку
Стежечку топтала,
Та до куми заходила
Пшона позичати,
Отих дітей годувати
В нетопленій хаті.

І нагодувала,
І спати поклала,
Сама пішла до дядка
Добувати п'ятака,
Та й заночувала.

А із Криму чоловік
Ледве ноги доволік;
Воли поздихали,
Вози поламались,
З батіжками чумаченьки.
Додому вертались.

Увійшов у хату,
Ударивсь об поли:
Лазять діти у запічку,
Голодні і голі.

«А де ваша, діти, мати?»
Сердешний питає.
— «Тату! тату! Наша мати
У шинку гуляє».

1848
Кос-Арал.

Ой, виострю товарища,
Засуну в халяву,
Та піду шукати правди
І тієї слави.

Ой, піду я не лутами
І не берегами,
А піду я не шляхами,
А по-над шляхами;

Та спитаю в жидовина
В багатого пана,
У шляхтича поганого
В поганім жупані,

І у ченця, як трапиться—
Нехай не гуляє,
А святе письмо читає,
Людей поучає:

Щоб брат брата не різали
Та не окрадали,
Та в москалі вдовиченка
Щоб не оддавали.

1848.
Кос-Арал.

По улиці вітер віє
 Та сніг замітає;
 По улиці по-під-тинню
 Вдова шкандибає—
 Під дзвіницю, сердешная,
 Руки простягати
 До тих самих, до багатих,
 Що сина в салдати
 Позаторік загодили...
 А думала жити:
 Хоч на старість у невістки
 В добрі одпочити...
 Не довелось!... Виблагала
 Ту ю копійчину,—
 Та Пречистій поставила
 Свічечку за сина...

1848.

Кос-Арал.

Ой, сяду я під хатою,
 На вулицю гляну,
 Як-то тії дівчаточка
 Без своєї Ганни,
 Без моєї Ганнусеньки,
 У хрещика прають.

І граються невесело,
 І не так співають
 Дівчаточка... А моєї
 Голубки немає:
 У свекрухи десь воркує,
 Мене виглядає.

1848.

Кос-Арал.

Закувала зозуленька
 В зеленому гаї;
 Заплакала дівчинонька—
 Дружини немає.
 А дівочі молодії
 Веселії літа,
 Як квіточка за водою,
 Пливуть з цього світа.
 Як-би були батько-мати,
 Та були-б багаті,
 Було-б кому полюбити,
 Було-б кому взяти.
 А то нема; сиротою
 Отак і загину,
 Дівуючи в самотині
 Де-небудь під тином.

1848.

Кос-Арал.

Ш в а ч к а.

Ой, не п'ється горілочка,
 Не п'ються й меди;
 Не будете шинкувати,
 Прокляті жиди!

Ой, не п'ється тее пиво,
 А я буду пити;
 Не дам же я вражим ляхам
 В Україні жити.
 Ходім, батьки-отамани,
 У Хвастов в неділю,
 Та надінем вражим ляхам
 Кошуленьку білу,—

Ні, не білу, а червону...
 Ходім, погуляєм,
 Та в пригоді свого батька
 Старого згадаєм,
 Полковника хвастовського,
 Славного Семена.
 Ходім, брати! Не згинете,
 Хлопці, коло мене».

В Переп'яті гайдамаки
 Нишком почували;
 До схід сонця у Хвастові
 Хлоп'ята гуляли.
 Прийди з того Межигор'я,
 Наш славний Палію,
 Подивися, що той Швачка,
 У Хвастові діє!
 Добре діє!.. У Хвастові,
 У славному місті,
 Покотилось ляхів, жидів
 Не сто і не двісті,
 А тисячі. Базарами
 Кров почервоніла,
 А оранди з костьолами,
 Мов свічки, згоріли.
 В самім замку невеличку
 Церковку святую
 Не спалено,—отам Швачка
 Співа: «алилуя»!
 Хвалить господа, веселий,
 І каже сідлати
 Коня свого вороного:
 Має погуляти

У Бихові, славнім місті,
 З Левченком укупі,
 Потоптати жидівського
 Й шляхетського трупу.

1848.

Кос-Арал.

Ой, не п'ються пива-меди,
 Не п'ється вода;
 Прилучилась з чумаченьком
 У степу біда:

Заболіла головонька,
 Заболів живіт,
 Упав чумак коло воза,
 Упав та й лежить.

Із Одеси преславної
 Завезли чуму;
 Покинули товариша,—
 Горенько йому!

Воли його коло воза
 Понуро стоять;
 А із степу гайворони
 До його летять.

«Ой, не клуйте, гайворони,
 Чумацького трупу:
 Наклодавшись, подохнете
 Коло мене вкупі.

Ой, полетіть, гайворони,
 Мої сизокрилі,

До батечка та скажіте,
Щоб службу служили,

Та за мою грішну душу
Псалтир прочитали,
А дівчині молоденькій
Скажіть, щоб не ждала!»

1848.

Кос-Арал.

На улиці невесело,
В хаті батько лає,
А до вдови на досвітки
Мати не пускає.
Що-ж мені робити?
Де мені подітись?
Чи то з иншим полюбитись,
Чи то утопитись?

Ой, надіну я сережки
І добре намисто,
Та піду я на ярмарок
В неділю на місто;
Скажу йому: «Сватай мене,
Або одчепися!
Бо як мені у матері—
То лучше втопиться».

1848.

Кос-Арал.

У тієї Катерини
Хата на помості;
Із славного Запорожжя
Наїхали гості;

Один Семен Босий,
Другий Іван Голий,
Третій, славний вдовиченко,
Іван Ярошенко.

— «З'їздили ми Польщу

І всю Україну,

А не бачили такої,

Як ця Катерина!»

Один каже: «Брате!

Як-би я багатий,

То оддав би все золото

Оцій Катерині

За одну годину.»

Другий каже: «Друже!

Як-би я був дужий,

То оддав би я всю силу

За одну годину

Оцій Катерині.»

Третій каже: «Діти!

Нема того в світі,

Чого б мені, не зробити

Для цієї Катерини

За одну годину».

Катерина задумалась

І третьому каже:

«Єсть у мене брат єдиний,

У неволі вражій,

У Криму десь пропадає.

Хто його достане,

То той мені, запорожці,

Дружиною стане!»

Разом повставали,

Коней посіддали,

Поїхали визволяти
 Катериного брата.
 Один утопився
 У Дніпровім гирлі;
 Другого в Козлові
 На кіл посадили;
 Третій, Іван Ярошенко,
 Славний вдовиченко,
 З лютої неволі,
 Із Бакчисараю,
 Брата визволяє.

Заскрипіли рано двері
 У великій хаті.
 «Вставай, вставай, Катерино,
 Брата зустрічати!»
 Катерина подивилась,
 Та й заголосила:
 — Це не брат мій, це—мій милий!
 Я тебе дурила. —
 «Одурила!» І Катрина
 Додолу скотилась
 Головонька. «Ходім, брате,
 З поганої хати!»
 Поїхали запорожці
 Вітер доганяти.

Катерину чорнобриву
 В полі поховали,
 А славнії запорожці
 В степу побратались.

1848.
 Кос-Арал.

Із-за гаю сонце сходить,
За гай і заходить;
По долині увечері
Козак смутний ходить.

Ходить він годину,
Ходить він і другу, —
Не виходить чорнобрива
Із темного лугу;

Не виходить, зрадлива...
А з яру та з лісу,
З собаками та псарями,
Іде пан гульвіса.

Цькують його собаками,
Крутять назад руки,
І завдають козакові
Смертельної муки;

У льох його, молодого,
Той пан замикає,
А дівчину покриткою
По світу пускає...

1848.

Кос-Арал.

Ой, пішла я у яр за водою,
Аж там милий гуляє з другою.
А другая тая,
Розлучниця злая, —
Багата сусідонька,
Вдова молодая.

А я вчора з нею,
 З цією змією,
 В полі плоскінь вибирала,
 Та все й розказала,—
 Що як мене любить,
 Женитися буде,
 І до себе, злую суку,
 Просила в придани.

Іване мій, Іване,
 Друже мій коханий!
 Побий тебе сила божа
 На наглій дорозі!

1848.
 Кос-Арал.

Не так тії вороги,
 Як добрії люди—
 І окрадуть жалкуючи,
 Плачучи осудять,
 І попросять тебе в хату,
 І будуть вітати,
 І питать тебе про тебе,
 Щоб потім сміятись,
 Щоб з тебе сміятись,
 Щоб тебе добити.
 Без ворогів можна в світі
 Як-небудь прожити;
 А ці добрі люди
 Найдуть тебе всюди,
 І на тім світі, добряги,
 Тебе не забудуть!

1848.
 Кос-Арал.

Ой, люлі, люлі, моя дитино,
 Вдень і вночі...
 Підеш, мій сину, по Україні,
 Нас кленучи.

Сину мій, сину! Не клени тата,
 Не пом'яни!
 Мене прокляту: я—твоя мати,—
 Мене клени!..

Мене не стане,—не йди між люди,—
 Іди ти в гай:
 Гай не питає, й бачить не буде,—
 Там і гуляй!

Найдеш у гаї тую калину,
 То й пригорнись!...
 Бо я любила, моя дитино,
 Її колись.

Як підеш в села, у тії хати,
 То не журись;
 А як побачиш з дітками матір,
 То—не дивись!...

1848.
 Кос-Арал.

Ой, чого ти почорніло
 Зелене поле?
 — Почорніло я од крові
 За вольную волю.
 Круг містечка Берестечка,
 На чотирі милі
 Мене славні запорожці
 Своім трупом вкрили;

Та ще мене гайворони
 Укрили з півночі—
 Ключуть очі козацькїї,
 А трупу не хочуть.
 Почорніло я, зелене,
 Та за вашу волю;
 Я знов буду зеленіти,
 А ви вже ніколи
 Не вернетесь на волю,—
 Будете орати
 Мене стиха, та орючи
 Долю проклинати...

1848.

Кос-Арал.

Туман, туман долиною—
 Добре жити з родиною;
 А ще лучче за горою
 З дружиною молодою.
 Ой, піду я темним гаєм—
 Дружиноньки пошукаю.
 «Де ти? де ти? озовися!
 Прийди, серце, пригорнися!
 Ну-мо, серце, лицятися,
 Та поїдем вінчатися,
 Щоб не знали батько й мати,
 Де ми будем ночувати.»
 Одружились, заховалась...
 Бодай була не кохалась!
 Легче було-б в труні гнити,
 Як з тобою в світі жити.

1848.

Кос-Арал.

У неділеньку у святую
 У досвітнюю годину,
 У славному-преславному
 Місті Чигирині,
 Задзвонили в усі дзвони,
 З гармати стріляли,
 Превелебную громаду
 Докупи скликали.

З святими корогвами,
 Та з пречесними образами
 Народ з піопами
 З усіх церков на гору йде,
 Мов та божя бджола гуде.
 З монастиря святого
 У золоті, аж сяє,
 Сам архимандрит вихожає,
 Акафист читає,
 , Поклони покладає.

Поважно та тихо,
 У ранню пору,
 На високу гору.
 Сходились полковники.
 І військо, як море,
 З знаменами, з бунчуками
 З луку виступало,
 Та на трубах вигравало,
 І на горі разом стало.

Замовкли гармати,
 Оніміді дзвони,
 І громада покладає
 Земнії поклони.

Молебствіє адхимандрит
 Сам на горі править,
 Святого бога просить, хвалить,
 Щоб дав їм мудрости дознати,
 Гетьмана доброго обрати.
 І одногласне, одностайне
 Громада вибрала гетьмана,
 Преславного Лободу Івана,
 Лицаря старого,
 Брата військового.

У труби затрубили,
 У дзвони задзвонили,
 Вдарили з гармати,
 Знаменами, бунчуками
 Гетьмана укрили.
 Гетьман старий ридає,
 До бога руки здіймає,
 Три поклони покладає
 Великій громаді
 І, мов дзвоном дзвонить,
 Говорить:

—«Спасибі вам, панове молодці
 Преславнії Запорожці,
 За честь, за славу, за повагу,
 Що ви мені учинили!
 А ще б краще ви зробили,
 Як-би замість старого
 Та обрали молодого
 Завзятого молодця,
 Преславного Запорожця
 Павла Кравченка-Наливайка.
 Я стар чоловік, нездужаю встати,

Буду йому пораду давати,
 По-батьківськи научати,
 Як на ляха стати.
 Тепер прелютая година
 На нашій славній Україні:
 Не мені вас, братця,
 На ляха водити,
 Не мені тепер, старому,
 Булаву носити.
 Нехай носить Наливайко,
 Козакам на славу,
 Щоб лякались вражі ляхи
 У своїй Варшаві!»

Громада чмелем загула;
 У дзвони задзвонили;
 Гармата заревла,
 І бунчуками вкрили
 Преславного запорожця
 Павла Кравченка-Наливайка.

1848.

Кос-Арал.

У перетику ходила
 По горіхи,
 Мірошника полюбила
 Для потіхи.
 Мельник меле, шеретує,
 Обернеться, поцілує—
 Для потіхи.

У перетику ходила
 По опеньки,

Лимаренка полюбила
 Молоденька.
 Лимар кичку зашиває,
 Мене горне, обнімає—
 Молоденьку.

У перетику ходила
 Я по дрова,
 Та бондаря полюбила
 Чорноброва.
 Бондарь відра набиває,
 Мене горне, пригортає—
 Чорнобриву.

Коли хочеш добре знати,
 Моя мати,
 Кого будеш попереду
 Зятем звати—
 Усіх, усіх, моя мамо;
 У неділеньку зятями
 Будеш звати.

1848.
 Кос-Арал.

У неділеньку та ранесенько,
 Ще сонечко не зіходило,
 А я молоденька
 На шлях, на дорогу
 Невеселая виходила;
 Я виходила за гай на долину,
 Щоб не бачила мати,
 Того молодого
 Чумаченька свого
 Зустрічати.

Ой, зустрілась я
 За тими лозами
 Та з чумацькими возами:
 Ідуть його воли,
 Воли половії,
 Ідуть, ремигають;
 А чумаченька мого молодого
 Коло воликів немає.

Ой, копали йому в степу при дорозі
 Та притиками яму;
 Завернули його у тулю рогожу,
 Та й спустили Івана

У ту яму глибокую
 На високій могилі.
 Ой, боже милий,—милий, милосердний,
 А я так його любила!..

1848.

Кос-Арал.

Не тополю високою
 Вітер нагинає—
 Дівчиночка одинока
 Долю зневажає.
 — Бодай тобі, доле,
 У морі втопитись,
 Що не даєш мені й досі
 Ні з ким полюбитись!
 Як дівчата цілуються,
 Як їх обнімають,
 І що тоді їм діється—
 Я й досі не знаю...

І не знатиму. Ой, мамо!
Страшно діувати,
Увесь вік свій діувати,
Ні з ким не кохатись.

1848.

Кос-Арал.

Утоптала стежечку
Через яр,
Через гору, серденько,
На базар;

Продавала бублики
Козакам,
Вторгувала, серденько,
П'ятака.

Я два шаги, два шаги
Пропила,
За копійку дудника
Найняла.

Заграй мені, дуднику,
На дуду,—
Нехай своє лишенько
Забуду!

Отака я дівчина,
Така я!
Сватай мене, серденько,—
Вийду я!

1848.

Кос-Арал.

І широкою долину,
 І високою могилу,
 І вечірною годину,
 І що снилось, говорилося—
 Не забуду я.

Та що з того? Не побрались,
 Розійшлися, мов не знались.
 А тим часом дорогії
 Літа тії молодії
 Марне пронеслись.

Помарніли ми обоє:
 Я—в неволі, ти—вдовою;
 Не живем, а тільки ходим
 Та згадуєм тії годи,
 Як жили колись.

1848.

Кос-Арал.

На-вгороді коло броду
 Барвінок не сходить;
 Чомусь дівчина до броду
 По воду не ходить.

На-вгороді коло тину
 Сохне на тичині
 Хміль зелений; не виходить
 Дівчина з хатини.

На-вгороді коло броду
 Верба похилилась;
 Зажурилась чорнобрива,
 Тяжко зажурилась.

Плаче, плаче та ридає,
Як рибонька б'ється...
А над нею, молодою,
Поганець сміється.

1848.

Кос-Арал.

Як-би мені, мамо, намісто,
То пішла-б я завтра на місто;
А на місті, мамо, на місті—
Там музика грає троїста;
А дівчата з парубками
Лицяються... Мамо, мамо!
Безталанна я.

Ой, піду я богу помолюся,
Та піду у найми наймуся,
Та куплю я, мамо, черевики,
Та найму я троїсті музики,
Нехай люди не здивують,
Як я, мамо, потанцюю...
Доленько моя!

Не дай мені вік діувати,
Коси мої плести-заплітати,
Бровенята дома зносити,
В самотині віку дожити!
А поки я зароблю,
Чорні брови полиняють...
Безталанна я!

1848.

Кос-Арал.

«Не хочу я женитися,
Не хочу я братись,
Не хочу я у запичку
Дітей тодувати:
Не хочу я, моя мати,
За плутом ходити,
Оксамитові жупани
На ріллі носити.
А піду я одружуся
З моїм вірним другом,
З славним батьком запорожським
Та з Великим Лугом;
На Хортиці у матері
Буду добре жити,
У оксамиті ходити,
Меди-вина пити!»

Пішов козак нерозумний.
Слави добувати,—
Осталася сиротою
Старенькая мати.
Ой, згадала в неділеньку,
Сідаючи їсти:
«Нема мого сина Йвана,
І немає вісти!»

Не через два, не три літа,
Не через чотири
Вернувся наш запорожець,
Як та хиря-хиря,
Обідраний, облатаний,
Калікою в хату.
Оце тобі Запорожжя
І сердешна мати!

Нема кому привітати,
 Ні з ким пожуритись!
 Треба було-б молодому,
 Треба-б одружитись!
 Минулися молодії
 Веселії літа,—
 Немає з ким остилого
 Серденька натріти;
 Нема кому зустрінути,
 Затопити хату;
 Нема кому води тії
 Каліці подати!

1848.

Кос-Арал.

Ч у м а.

Чума з лопатою ходила,
 Та гробовища рила-рила,
 Та трупом-трупом начиняла,
 І «со святими» не співала,—
 Чи городом, чи то селом—
 Мете собі, як помелом

Весна. Садочки зацвіли,
 Неначе полотном укриті,
 Росою божою умиті,
 Білють. Весело землі:
 Цвіте, красується цвітами,
 Садами темними, лугами;
 А люди біднії в селі,
 Неначе злякані ягнята,
 Позамикалися у хатах

Та й мруть. По улицях воли
 Ревуть голодні; на городі
 Пасуться коні—не виходить
 Ніхто загнать, нагодувать,
 Неначе люди тії сплять.
 Заснули,—добре, знать, заснули!
 Святу неділеньку забули,
 Бо дзвона вже давно не чуť.
 Сумують комини без диму;
 А за городами, за тином
 Могили чорнії ростуть.
 Під хатами, по-між садами,
 Зашиті в шкуру і в смолі,
 Гробокопателі в селі
 Волочать трупи ланцюгами
 За царину,—і засипають
 Без домовини. Дні минають,
 Минають місяці Село
 Навік замовкло, оніміло
 І кропивою поросло.
 Гробокопателі ходили,
 Та й ті під хатами лягли.
 Ніхто не вийшов вранці з хати,
 Щоб їх, сердешних, поховати,—
 Під хатами і погнили.

Мов оазис в чистім полі,
 Село зеленіє.
 Ніхто в його не заходить;
 Тільки вітер віє,
 Та розносить жовте листя
 По жовтому полю.
 Довго воно зеленіло,
 Поки люди з поля

Пожарище не пустили
 Та не запалили,
 Села того зеленого.
 Згоріло, зотліло,
 Попія вітром розмахало,
 І сліду не стало.

Оттаке-то людям горе
 Чума виробляла!

1848.

Кос-Арал.

І знов мені не привезла
 Нічого пошта з України!
 За грішнії мабуть діла
 Караюсь я в оцій пустині
 Сердитим богом. Не мені
 Про теє знать, за що караюсь;
 Та й знать не хочеться мені!...
 А серце плаче, як згадаю,
 Хоч невеселії случаї
 І невеселії ті дні,
 Що пронеслися надо мною
 В моїй Україні колись.
 Колись божились та клялись,
 Братались, сестрились зо мною,
 Поки, мов хмара, розійшлись
 Без сльоз, роси тії святої.
 І довелося знов мені
 Людей на старості. Ні, ні!
 Вони з холери повмирили—
 А то-б хоч клаптик переслали
 Того паперу...

Ой, із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю по-над морем,
Та розважу своє горе,
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люди скажуть, люди зрадять,
А вона мене порадить,—
І порадить і розважить,
І правдоньку мені скаже.

1848.

Кос-Арал.

В неволі, в самоті немає,
Нема з ким серце поєднать;
То сам собі оце шукаю
Когось-то з ним щоб розмовлять.
Шукаю бога,—а нахожу
Таке, що цур йому й казать!
От-що зробили з мене годи
Та безталання! Та ще й те,
Що літечко святе
Минуло хмарно, що немає
Ні-же єдиного случаю,
Щоб до-ладу було згадать.
А душу треба розважать,
Бо їй так хочеться, так просить,
Хоч слова тихого... Не чуть!
І мов у полі сніг заносить
Неохолонувший ще труп.

1848.

Кос-Арал.

Ой, умер старий батько
 І старенька мати,
 Та нема кому щирої
 Тії радоньки дати:
 Що мені на світі
 Сироті робити?
 Чи йти в люди жити,
 Чи дома журитись?
 Ой, піду я в гай зелений,
 Посажу я руту;
 Як що зійде моя рута—
 Остануся тута:
 Прийде милий в мою хату
 Хазяїнувати;
 А як же ні, то я піду
 Доленьки шукати.
 Посходила тая рута,
 В гаї зеленіє,—
 А дівчина-сиротина
 У наймах марніє!

1848.

Кос-Арал.

Не вернувся із походу
 Гусарин-москаль.
 Чого-ж мені його шкода,
 Чого його жаль?
 Що на йому жупан куций,
 Що гусарин чорноусий,

 Що Машою звав?
 Ні, не того мені шкода,—
 А марніє моя врода,

Люди не беруть;
 А на вулиці дівчата
 Насміхаються, прокляті,
 «Гусаркою» звуть!...

1848.

Кос-Арал.

У Вільні, городі преславнім,
 Оце лучилося недавно,—
 Ще був тоді (от як на те
 Не вбагаю в вірша цього слова!)—
 Тоді здоровий-прездоровий,—
 Зробили з його лазарет,
 А бакалярів розігнали
 За те, що шапки не ламали
 У Острій Брамі... ¹⁾ Дурня знать
 По походу! Отже назвать
 Ій-богу я його не вмію—
 Того студента—що-ж нам діять?!

То синок був литовської
 Гордої прафіні:
 І хороше, і багате,
 І одна дитина,
 І училось не паничем,
 І шапку знімало
 В Острій Брамі. Добре було,
 Та лихо спіткало:
 Улюбилось сердешне

¹⁾ Оце слово, про яке каже Т. Шевченко,—університет, який російський уряд скасував після першого польського повстання. Остра Брама—каплиця над мійською брамою з образом божої матері.

(Було молодее)
 У жидівку молодую,
 Та й думало з нею,
 Щоб цього не знала мати,
 Звичайно, побратись,—
 Бо не можна ради дати,
 Що то за проклята!
 Мов змальована сиділа
 До самої ночі
 Перед вікном і втирала
 Заплакані очі,—
 Бо й вона таки любила,
 І страх як любила!
 Та на бульвар виходила,
 І в школу ходила
 Усе з батьком, то й не можна
 Було ради дати;
 І банкир якийсь із Любська ¹⁾
 Жидівочку сватав.
 Що тут на світі робити?
 Хоч іти топитись
 До Закрету: не хочеться
 Без жидівки жити
 Студентові. А жид старий—
 Ніби теє знає—
 Дочку свою одиначку
 В хаті замикає,
 Як іде до лавок вранці,
 І найма сторожу,
 Стару Рухлю. Ні, небоже,—
 Рухля не pomoже!

¹⁾ Любськ—замок над Вілією (Примітка Т. Шевченка).

Уже де вона на світі
Роман цей читала
З шовковою драбинкою?
І Рухля не знала;
Може сама догадалась;
Тільки заходилась
Та сплела й собі такую,
І вночі спустилась
До студента на улицу.
І де-б утікати?
А вони (звичайно, діти!)
Любо цілуватись
Коло воріт заходились,
А жид із-надвору,
Мов скажений, вибігає
З сокирою. Горе!
Горе тобі, стара мати!
Нема твого сина:
На улиці валяється
Убита дитина,
Убитая жидовином.
Горе тобі, мати!
Жидівочка... (де та сила
Взялася в дитяти?!)
Вихватила ту сокиру,
І батькові в пруди
Аж по обух вгородила!
Оттаке-то чудо
У тім місті преславному
У тій Вільні сталось.
Дивувались довго люди:
Де вона сховалась,
Жидівочка та гадюча,
Що батька убила?

А вона вночі любенько
 В Вілї втопилась,
 Бо найшли її в Закреті,—
 Там і поховали ¹⁾.
 А графиня без дитини,
 Сердешна, восталась;
 Поїхала у Рим, кажуть,
 Та десь опинилась,
 Та з маркизом якимсь голим,
 Кажуть, одружилась.
 Може й брешуть, бо, звичайно,
 На те вони люди:
 І вдовицю не забудуть,
 І тую осудять.

1848.

Кос-Арал.

Заступила чорна хмара
 Та білу хмару;
 Виступили з-за Лиману
 З турками татари;
 Із Полісся шляхта лізе,
 А гетьман попович
 Із-за Дніпра намирає;
 Дурний Самойлович
 З Ромоданом, мов та галич,
 Вкрили Україну
 Та й клюють, елико-мога,
 А ти, Чигирине!
 А ти, старий Дорошенку,
 Запорожський брате!
 Нездужаєш, чи боїшся

¹⁾ Закрет—передмістя Вільни.

На ворога стати?
— «Не боюсь я, отамани,
Та жаль України!»
І заплакав Дорошенко,
Як тая дитина:
— «Не розсиплем вражу силу,
Не встану я знову!
Возьміть мої гетьманські
Клейноди, панове,
Та однесіть Москалеві:
Нехай Москва знає,
Що гетьмана Дорошенка
На світі немає.
А я, брати запорожці,
Возьму собі рясу,
Та піду поклони бити
В Межигор до Спаса».

Задзвонили в усі дзвони,
Гармата грімала;
У дві лави задніпрянці
З москалями стали,
Аж на милю. Між лавами
Понесли клейноди.
Годі тобі, Петре, пити
Із Тясмина воду!
Положили ті клейноди
Попенкові в ноги,—
Іди, Петре, в Межигор'я
Молитися богу!
Не пустили Дорошенка,—
У рясі пізнали,
Закували у кайдани,
В Сосницю послали;

А з Сосниці в Ярополче ¹⁾
 Віку доживати.
 Оттак тобі довелося,
 Запорожський брате!
 Виглянуло над Чигрином
 Сонце із-за хмари:
 Потягли в свої улуси
 З турками татари.
 А ляхи з своїм Чарнецьким,
 З поганим Степаном,
 Запалили церкву божу,
 І кості Богдана
 Й Тимошеві в Суботові
 Гарненько спалили,
 Та й пішли собі у Польщу,
 Мов добре зробили.
 А Москалі з Ромоданом
 В неділеньку рано
 Пішли собі з поповичем
 Шляхом «Ромоданом».
 Мов орел той приборканий,
 Без крил та без волі,
 Знеміг славний Дорошенко,
 Сидячи в неволі,
 Та й умер з нудьги. Остило
 Волочить кайдани!
 І забули в Україні
 Славного гетьмана,
 Тільки ти, святий Ростовський ²⁾,
 Згадав у темниці

¹⁾ Село коло Москви (Примітка Т. Шевченка).

²⁾ Дмитро, митрополит Ростовський, до постригу—Данило Туптало.

Свого друга великого,
І звелів капицю
Над гетьманом змурувати
І богу молитись
За гетьмана, панахиду
За Петра служити.
І досі ще, що-рік божий,
Як день той настане,
Ідуть править панахиду
Над нашим гетьманом
В Ярополчі.

1848.

Кос-Арал.

Ф. М. Лазаревському.

Не додому вночі йдучи
З куминої хати
І не спати лягаючи,
Згадай мене, брате!
А як прийде нудьга в гості
Та й на ніч засяде,
Отоді мене, мій друже,
Зови на пораду!
Отоді згадай в пустині,
Далеко над морем,
Свого друга веселого,
Як він горе бере,
Як він, свої думи тії
І серце убоге
Заховавши, ходить собі
Та молиться богу,
Та згадує Україну

І тебе, мій друже,
Та иноді й пожуриться...
Звичайно, не дуже,
А так тільки... На дворі, бач,
Наступає свято,—
Тяжко його, друже-брате,
Самому стрічати
У пустині... Завтра рано
Заревуть дзвіниці
В Україні, завтра рано
До церкви молитися
Підуть люди; завтра-ж рано
Завиє голодний
Звір в пустині, і повіє
Ураган холодний.
І занесе піском, снігом
Курінь,—мою хату.
Оттак мені доведеться
Свято зустрічати!
Що-ж діяти? На те й лихо,
Щоб з тим лихом битись.
А ти, друже мій єдиний,
Як маєш журитись,—
Прочитай оце цідулу
І знай, що на світі
Тільки й тяжко, що в пустині
У неволі жити...
Та й там живуть, хоч погано...
Що ж діяти маю?
Треба-б вмерти,—так надія,
Брате, не вмирає!

1848.
Кос-Арал.

Неначе степом чумаки
 У-осени верству проходять,
 Так і мене минають годи;
 А я байдуже: книжечки
 Мережаю та начиняю
 Таки віршами: розважаю
 Дурную голову свою
 Та кайдани собі кую,
 Як ці добродії дознають...
 Та вже нехай хоч розіпнуть,
 А я без вірша не улежу:
 Уже два годи промережав,
 І третій в добрий час почну.

1849.

Кос-Арал.

Сотник.

I.

У Оглаві... Чи по знаку
 Кому цей Оглав білохатий?
 Троха лиш! Треба розказати,
 Щоб з жалю не зробить сміху.

Од Борисполя недалеко,
 А буде так як Борисполь,—
 І досі ще стоїть любенько
 Рядок на вигоні тополь;
 Неначе з Оглава дівчата
 Ватагу вийшли виглядати,
 Та й стали.

Буде вже давно—

Отут, бувало із-за тину
 Вилась квасоля по тичині;
 І з оболонками вікно
 В садочок літом одчинялось;
 І хата, бачите, була
 За тином, сотникова хата.
 А сотник був собі багатий,
 То в його, знаєте, росло
 На божій харчі, за дитину,
 Чиєсь байстря. А може й так
 Узяв собі старий козак
 Чию сирітку за дитину,
 Та й доглядає в затишку,
 Як квіточку, чужу дочку.
 А сина (сотник був жонатий,
 Та жінка вмерла) — сина дав
 У бурсу в Київ обучатиє.
 А сам Настусю піджидав,
 Таки годованку, щоб з нею
 Собі зробитися ріднею:
 Не сина з нею поєднать;
 А забандюрилось старому
 Самому в дурнях побувать.
 А щоб не знать було нікому,
 То ще й не радився ні з ким,
 А тільки сам собі гадає;
 А жіночки—лихий їх знає!
 Уже сміялися над ним:
 Вони цю страву носом чують...

II.

Сидить сотник на причілку
 Та думку гадає;
 А Настуся по садочку

Пташкою літає;
То посидить коло його
Руку поцілує,
То усами страшенними
Сивими пестує,—
Ну, звичайне, як дитина,
Пестує старого.
А старому не до того:
Иншого якогось,
Гріховного пестування
Старе тіло просить.
І пальцями старий сотник
Настусини коси,
Мов дві гадини великі,
Докупи сплітає;
То розплете, то крут ший
Тричі обмотає.
А вона, моя голубка,
Нічого не знає,—
Мов кошеня на припічку,
З старим котом грає.

Сотник.

Та одчепись, божевільна!
Дивись лишень: коси,
Мов русалка, розтріпала.
А чому ти й досі
Ніколи не вплетеш кісники,
Оті, що тітка привезла?

Настя.

Як-би пустили на музики,
То я б кісники заплела,
Наділа б жовті черевики,

Червону б юпку одягла,
Заквітчала б барвінком коси...

Сотник.

Стривай, стривай, простоволоса!
Дуненька: де б же ти взяла
Того барвінку завітчатись?

Настя.

А коло тину... Там такий
Поріс зелений, та хрещатий,
Та синій—синє-голубий,
Зацвів...

Сотник.

Не будеш дівувати!

Настя.

А що-ж, умру хіба?

Сотник.

Ба ні!

А снилось в-осени мені,—
Тоді, як щепи ми щепили,—
Як приймуться, мені приснилось...
Як приймуться, то в-осени
Ти вийдеш заміж.

Настя.

Схаменись!

І щепи ваші поламаю!

Сотник.

І як барвінок зацвіте...

Настя.

То я й барвінок позриваю!

Сотник.

А од весілля не втечеш!

Настя.

Ба ні, втечу, та ще й заплачу (Плаче).

Сотник.

Дурна ти, Настя, як я бачу;
І посміяться не даси!
Хіба не бачиш,—я жартую.
Піди лиш, скрипку принеси,
Та з лиха гарно потанцюєш.
А я заграю.

Настя.

Добре, тату!

(І веселенька—шасть у хату!)

Сотник.

Ні, трохи треба подождать!
Воно-б то так, та от-що, брате:
Літа не ждуть, літа летять;
А думка проклята марою
До серця так і приросла.
— А ти вже й скрипку принесла?!
Яку-ж ми вчистимо з тобою?

Настя.

Е, ні, стривайте! Цур не прать!
А то не буду й танцювать,

Поки барвінку не нарву,
Та не уквітчаюсь. Я зараз!
(Іде недалечко, рве барвінок, квітчається і
співає. Сотник налагожує скрипку).

Сотник.

Отже одна вже й увірвалась.
Стривай, і другу увірву!

Настя.

(Вертається заквітчана, співаючи):

Як-би мені крила, крила
Соколинії,
Полетіла-б я за милим,
За дружиною;
Полетіла-б у діброву,
У зелений гай,—
Полетіла-б чорнобрива,
За тихий Дунай!

III.

(Тим часом, як вона співає, у садочок входить молодий хлопець в солом'яному брилі, в короткому синьому жупанку, в зелених шароварах, з торбиною за плечима і з нагаєм).

Петро.

З тим днем, що сьогодні,
Боже помагай!

Настя.

Тату! тату! Петро, Петро
Із Києва прийшов!

Сотник.

А, видом-видати, слихом-слихати! Чи по волі, чи по неволі?

Петро.

По волі, тату, та ще й богословом.

Сотник.

Ов!

Настя.

Богословом! Аж страшно!

Сотник.

Дурна, чого ти боїшся? (Підходить до сина, хрестить його і цілує). Боже тебе благослови, моя дитино! Настусю! Поведи його в покої, та нагодуй, бо він ще може й не обідав.

Петро.

Та таки й так (Іде в світлицю з Настусею).

Сотник (сам).

І дарував же мені бог
Таке дитя, такого сина!
І богослов уже... причина,
Причина мудрая. (Задумується). Чого.
Чого я думаю? У попи!
А як не схоче, то на Січ,—
А там не згине вражий хлопець.
Іти лиш в хату. От ще річ:
Заставить треба богослова,
Щоб дома байдиків не бив,

Щоб він гуляючи навчив
 Настусю заповідь,—щоб знову
 Не довелось дяка наймать,
 Як для покойної. А знаю,—
 Без цього вже не повинчає
 Отець Хома... Піти сказать,
 А то забуду. (Іде в хату).

IV.

Жить би, жить, хвалити бога,
 Кохатися в дітях,—
 Так же ні: самому треба
 Себе одурити,
 Оженитися старому
 На такій дитині!
 Схаменися, не женися:
 І вона загине,
 І сам сивим посмішищем
 Будеш в своїй хаті!
 Будеш сам оте весілля
 По-вік проклинати!
 Будеш плакати, і нікому,
 Ті сльози старечі
 Буде втерти! Не женися,—
 І гич не до речі!
 Дивися: рай кругом тебе
 І діти, як квіти.
 За що-ж ти їх молоденьких,
 Хочеш погубити?

Ні, старий мій чепуриться,
 Аж бридко дивиться,
 А Настуся з богословом
 Заповіді вчиться.

Он дівиться: у садочок
 Вийшли погуляти,—
 Удвох собі похожають,
 Мов ті голуб'ята.
 А старого нема дома,
 То їм своя воля
 Награтися. Дивітеся:
 Там коло тополі
 Стали собі, та й дивляться
 Одно на другого.
 Отак ангели святії
 Дивляться на бога,
 Як вони одно на друге.
 І Петрусь питає:

Петро.

Чом же ти оце, Настусю,
 Справді, не читаєш?

Настя.

А хіба я школяр, чи що? Не хочу та й
 годі!

Петро.

Хоч одну невеличку заповідь сьогодні
 вивчи, хоч п'яту!

Настя.

І п'ятої, і шостої,—ніякої не хочу!

Петро.

То піп і не вінчатиме ніколи, як не вмі-
 тимеш.

Настя.

Байдуже, нехай собі не вінчає.

Петро.

А зо мною?

Настя.

І з тобою нехай собі... Е, ні! Нехай по-
вінчає!

Петро.

Та читай же! А то...

Настя.

А то що ти зробиш?

Петро.

Поцілую, ось побачиш!

Настя.

Хоч як хочеш цілуй собі, а я таки не
читатиму!

Петро (цілує її і примовляє:)

Оце тобі раз, оце тобі два....

(А сотник виглядає з-за тину і входить в ха-
ту, не давши знаку).

Настя (Пручається).

Годі бо вже, годі. Незабаром батько
прийде,—треба справді читать.

Петро.

А, тепер і читать!

Сотник (виходить з хати).

Діти! Годі вже вам учитись! Чи не час обідать?

(Петро і Настя мовчки ідуть у хату).

Сотник (сам).

Навчилась, нічого сказати!
 Оце дитина! Ні, Настусю,
 Я коло тебе захожуся
 Тепер, лебедонько, не так!
 Поки сто раз не поцілує,
 Й читать не хоче. А бурсак!...
 Собачий сину, знаєш смак!
 Ось я тебе попомуштрую—
 Не так, як в бурсі! Помелом!
 Щоб духу в хаті не було.
 Великий світ наш,—не загинеш.
 Дивися, пся його личина,
 Оце-то так, що богослов!..
 У батька краде! Добре, свате!
 Які то стали люди злі!
 А що то діється у хаті?
 Там знову, знать, мої малі
 Читають... Треба розізнати.

V.

Отакі батьки на світі,—
 На-що вони дітям?
 На наругу перед богом!
 А шануйте, чтіте,
 Поважайте його, діти!
 Бо то батько сивий,
 Батько мудрий. Добре отим

Сиротам щасливим,
Що не мають отих батьків,
То й не согрішають!

Настя (вибігає заплакана з хати).

Не дає і пообідать,
В Київ проганяє:
А, боже мій милостивий!
Що мені робити?
Помандрую. (Дивиться в хату, заміра
вся).
Ух, який сердитий!
Та не вдарить... А я таки
У Київ з Петрусем
Помандрую, хоч що хочеш...
Я не побоюся,—
Серед ночі помандрую!..
А відьма злякає?...
Ні, не зляка. (Загляда знову).

Сердечненький!
Книжечки складає
У торбину і бриль бере.
Прощай, моє любе,
Моє серце!... Увечері?
За царину? Буду,
Раньше буду! Ось на, лови!

(Кидає через тин цвіток).
Чуєш? Дожидайся-ж (Виходить сотник).

Настя (співає).

«Не ходи, не нуди, не залищайся!—
Не сватай, не піду, не сподівайся!»

Сотник.

А їй байдуже, мов не знає!
Неначе та сорока скаче.
Настусю! Чом же ти не плачеш?
Адже-ж Петруся вже немає.

Настя.

Дивітєся, яка печаль!
То й плачте, коли жаль!

Сотник.

Мені байдуже.

Настя.

А мені
Ще байдужіше,—він не мій.
А я вже заповіді знаю
Усі до одної!

Сотник.

Усі?

Настя.

Нехай хоч зараз сповідає
Отец Хома ваш голосний.

Сотник.

А повинчаємось в неділю?

Настя.

А вже-ж! Так ми ще не говіли;
Як одговіємось—тоді.

Сотник (цілує її).

Моя голубко сизокрила,
Моя ти ягідко! ((Танцює і приговорює).

У порах
В чотирьох
Уночі ходила;
Уночі,
Ходячи,
Намисто згубила.

Настя.

Та годі вам вже з тим намистом! Ішли б
швидче до ютця Хоми, та порадилися. От що!

Сотник.

Правда, правда, моя квіточко! Побіжу ж
я швиденько, а ти тут, моя лобко, погу-
ляй собі тихенько! Та завітчайся! Та не
жди мене, бо бути має, що я зостануся і на
вечерню. (Цілує її і йде).

Настя.

Добре, добре! Не ждатиму.
Не ждатиму, не ждатиму,
У свитину вдягатимусь,
У намисто уберуся,
Доганятиму Петруся.

Обнімемось, поцілуємось, поберемося за
рученьки, та й підем удвох собі аж у Київ.
Треба завітчатися,—може в останній раз!
Бо він казав, що у Броварях і повінчаємося.
(Квітчається і співає).

«Ой, піду я не берегом-лугом,
Зустрінуся з несуженим другом.

Здоров, здоров, несужений друже!
 Любилися ми з тобою дуже;
 Любилися, та не поборалися,
 Тільки жалю серцю набралися».

Оце нагадала яку! Цур їй, яка погана!
 Побіжу лиш швидче. Оставайтесь здорові,
 мої високії тополі і хрещатий мій барві-
 ночку! (Виходить).

VI.

Іде додому уночі
 П'янений сотник, а йдучи
 Собі веселий розмовляє:
 — «Нехай і наших люди знають!
 Нехай і сивий, і горбатий,
 А ми... хе! хе! А ми жонаті!
 А ми...» — Насилу вліз у хату,
 Та й ліг собі тихенько спати,
 Щоб Настю, бачте, не збудить,
 Та сором не наробить.
 Уже й «Достойно» оддзвонили,
 Уже додому люди йдуть, —
 Не йде Настусенька, не чуть.
 Насилу сотника збудили,
 Та розказали: «так і так!»
 Перехрестився неборак;
 Коня найкращого сідлає
 І скаче в Київ. В Броварях,
 Уже повінчана, гуляє
 Його Настуся молода.
 Вернувся сотник мій додому,
 Три дні, три ночі не вставав,
 Нікому й слова не сказав
 І не пожалувавсь нікому.

• • • • •

Турбується, заробляє,
 А того не знає,
 Що на старість-одуріє
 І все занехаїть.
 Отак тепер і з сотником,
 З дурним моїм, сталось:
 Розігнав дітей по світу,
 А добро зосталось,—
 Немає з ким поділити.
 Довелось самому
 Розкидати, розточити,
 І добра нікому
 Не зробити ні на шеляг,
 І притчею стати
 Добрим людям, і охати
 У холодній хаті
 Під кожухом. І нікому
 Хату затопити
 І вимести; по смітнику
 Ходити, нудити,—
 Поки пугач над стріхою
 В вікно не завіє,
 А наймичка холодного
 Труп не накриє
 Кожушиною старою,
 А ключ од комори
 Із-за пояса украде.

Отаке-то горе
 Із сотником оце сталось:
 Не минуло году,
 Як Настусеньки не стало,
 А вже на городі
 Не зосталося нічого,—
 Свині та телята.

Уже бродять. А барвінок,
 Барвінок хрещатий,
 Пригоптаний, коло тину
 Засихає, в'яне.
 А сам сотник у кожусі,
 Одутлий, поганий,
 Коло клуні похожає.
 І стоги некриті,
 І покої немазані,
 І сволок немитий,
 І челяді нема дома
 Й худоби немає.
 А наймичка задріпана,
 Та й та помикає
 Старим паном. Так і треба:
 Не розганяй діток,
 Сивий дурню!

Не довго жив
 На свій заробіток
 П'яний сотник. Ще минуло
 Літо коло світа,
 А в-осени на вулиці
 Сотника убито;
 А, може, вмер неборака,
 Од шинкарки йдучи,—
 Байдуже кому питати!
 Забрали й онучі
 Добрі люди, а самого
 Гарно поховали
 У леваді, і хрестика
 Над ним не вкопали.
 Аж жаль його: був багатий,
 І рідня, і діти
 Єсть у його, а нікому

Хрест постановити!
 Умер сотник, і покої
 Згнили, повалились;
 Все пропало, погинуло.
 Тільки і zostались,—
 Що тополі на вигоні:
 Стоять, мов дівчата
 Вийшли з Оглава ватагу
 З поля виглядати.

1849.

Кос-Арал.

Як маю я журитися,
 Докучати людям,
 Піду собі світ-за-очі:
 Що буде, те й буде!
 Найдю долю—одружуся,
 Не найдю—втоплюся,
 Та не продамся нікому,
 В найми не наймуся.

Пішов же я світ-за-очі...
 Доля заховалась,
 А воленьку люди добрі
 І не торгували,
 А без торгу закинули
 В далеку неволю,—
 Щоб не росло таке зілля
 На нашому полі...

З. 1. 1849.

Кос-Арал.

За сонцем хмаронька пливе,
 Червоні поли розстилає,
 І сонце спатоньки зове
 У сине море; покриває

Рожевою пеленою,
 Мов мати дитину...
 Очам любо... Годиночку,
 Малую годину
 Ніби серце одпочине,
 З богом заговорить...
 А туман, неначе ворог,
 Закриває море
 І хмароньку рожевую,
 І тьму за собою
 Розстилає туман сивий,
 І тьмою німою
 Оповие тобі душу,
 Й не знаєш, де дітись.
 І ждеш його, того світу,
 Мов матері діти.

1849.

Кос-Агал.

На-що мені женитися?
 На-що мені братись?
 Будуть з мене, молодого,
 Козаки сміятись.
 «Оженився»,—вони скажуть,—
 «Голодний і голий!
 Занапастив, нерозумний,
 Молодую волю!».

Воно й правда... Що-ж діяти?
 Навчіть мене, люди!
 Іти хіба до вас в найми?
 Чи до-ладу буде?
 Ні, не буду чужі воли
 Пастити, заганяти;

Не буду я в чужій хаті
Тещу поважати;

А буду я красуватись
В голубім жупані,
На конику вороному
Перед козаками.
Найду собі чорнобривку
В степу при долині—
Високою могилоньку
На тій Україні.

На весілля товариство
Вийде погуляти,
Та винесе самопали,
Викотить гармати.
Як понесуть товариша
В нову світлицю,—
Загомонять самопали,
Гукнуть гаківниці.

Як положать отамана
В новій хаті спати,—
Заголосить, як та мати,
Голосна гармата:
Гукатиме, кричатиме
Не одну годину,
І рознесе ту славу
По всій Україні.

1849.

Кос-Арал.

Ой, крикнули сірі гуси
В яру на ставу;
Стала на все село слава
Про тую вдову.

Не так слава, не так слава,
Як той поговір,
Що заїздив козак з Січи
До вдови на двір;
Вечеряли у світлиці,
Мед-вино пили,
І в кімнаті на кроваті
Спочити лягли.
Не минула слава тая,
Не марне пішла:
Удовиця у м'ясниці
Сина привела.
Вигодувала малого,
До школи дала,
А із школи його взявши,
Коня купила;
А коня йому купивши,
Сідельце сама
Самим шовком вишивала,
Злотом окула;
Одягла його в червоний
В жупан дорогий,
Посадила на коника:
«Гляньте, вороги!
Подивітесь!» Та й повела
Коня вдовж села,
Та й привела до обозу,
В військо оддала,
А сама на прощу в Київ—
В черниці пішла...

— Як-би тобі довелося
 В нас попанувати,
 То знав-би ти, пане-брате,
 Як їх називати,
 Отих твоїх безталанних
 Дівчаток накритих;
 А то верзе біси-зна-що,
 Та й думає: ми-то,
 Ми-то людям покажемо
 Оцих безталанних,
 Та навчимо шануватись
 Паничів поганих.
 Шкода й праці! Поки села,
 Поки пани в селах,
 Будуть собі тинятися
 Покритки веселі
 По шиночках з москалями—
 І не турбуйсь, брате!
 — Добре, кажу.—А все-таки
 Невеличку нате
 Оцю одну останнюю...
 Слухайте ж, панята!

Дівчата на луці гребли,
 А парубки копиці клали,
 Та, знай, на сонце позирали,
 Та нісенітницю верзли,—
 Звичайне, хлопці! А дівчата,
 Мов ті сороки, цокотали,
 Та до криниці учащали—
 У яр погуляти.
 Найкращая з всього села
 Давненько вже у яр пішла,
 Узявши глечик, та й немає,

А лановий і не шукає,
 Мов і не бачить. Не новий
 Оцей лукавий лановий:
 Стара собака, та ще й бита.
 У балці стало щось кричать;
 Побігли хлопці рятувать.
 Аж там панич несамовитий,
 Недоліток таке творить—
 Сердешну дівчину мордує;
 Сердешна дівчина кричить.
 Прибігли хлопці; не рятують:
 Бояться пана. А один,
 Що наймолодший, озирнувшись,
 Та вилами пана
 І просадив, мов ту жабу.
 Застогнав поганець,
 Та й опрігся. Порадилися,
 Дали в город знати.
 Суд наїхав; подивились,
 Попились завзято
 Судовики. Закували
 Хлопця молодого,
 Та в тюрму захвасували,
 Та й більше нічого...

На верстовім шляху в полі
 Корчма під вербою
 Стоїть собі в холодочку;
 А по-під корчмою
 Сидять в путах арестанти,—
 Трохи одпочити
 Позволено бідолахам
 Та води напиться.
 Сидять собі, розмовляють,

А де-хто й куняє.
 А з-за гори поїжджани
 На шлях виїжджають,
 Аж три тройки,—і звичайно,
 Коло корчми стали
 Дати коням одпочити;
 Та й дружки пристали,
 Співаючи. Ото-ж стали;
 Молодая встала,
 Взяла квартиру оковити,
 Та й почастувала
 Сердешного невольника
 І його сторожу...
 Коли дивиться, погляне,—
 Боже, милий боже!
 Між невольниками в путах
 Той самий єдиний
 Її местник безталанний,
 Несе з України
 Аж у Сибір ланцюг, пута...
 А ти будеш тут
 У розкоші, і не будеш
 Ні знати, ні чути
 Його плачу всенедного?
 Не почастувала
 Свого месника святого,
 Тільки глянула на його....
 Та й більше нічого!..

Попереду поїжджани
 Рушили в дорогу,
 А за ними й невольники
 Побрязкали путом
 По-над шляхом,—і нікого

Не видно, не чути
 Коло корчми... Одна собі
 Поки-що зосталась
 З шинкаркою. Кругом неї
 Димом розстигалась
 В полі курява...
 І смерклося.

(І вік не великий—
 Не тільки день!)... На хуторі
 Танці та музики
 Аж до півночі. Придани
 Постіль пішли слати
 У комору; а молода
 Вийшла мовчки з хати,—
 Та й пропала. Скрізь шукали,
 До світу шукали,
 Та не найшли.... Де-ж поділась?
 — Де? Помандрувала
 За невольником убогим
 У Сибір... Та й годі!

1849.

Кос-Арал

Заросли шляхи тернами
 На тую Вкраїну—
 Мабуть, я її навіки,
 Навіки покинув!
 Мабуть, мені не вернутись
 Ніколи додому;
 Мабуть, мені доведеться
 Читати самому
 Оці думи... Боже милий,
 Тяжко мені жити!

Маю серце широкее,—
Ні з ким поділити.
Не дав-еси мені долі,
Молодої долі,
Не давав еси ніколи,
Ніколи, ніколи!
Не дав серця молодого
З тим серцем дівочим
Поєднати. Минулися
Мої дні і ночі
Без радости, молодії,—
Так собі минули
На чужині! не найшлося
З ким серцем ділитись,
А тепер не маю навіть
З ким поговорити.
Тяжко мені, боже милий,
Носити самому
Оці думи і не ділить
Ні з ким, і нікому
Не сказать святого слова,
І душу убогу
Не радувать і не корить
Чоловіка злого,
І умерти... О, господи!
Дай мені хоч глянуть
На народ отой убогий,
На тую Вкраїну,—
Не дай мені згинуть
Отут на чужині!

1849.
Кос-Арал.

Зацвіла в долині
Червона калина;
Ніби засміялась
Дівчина- дитина.
Любо, любо стало!
Пташечка зраділа
І защебетала...
Почула дівчина,
І в білій свитині
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.
І вийшов до неї
З зеленого гаю
Козак молоденький:
Цілує, вітає,—
За руки хватає.
І йдуть по долині
Тихою ходою
І йдучи співають.
Як діточок двоє;
Під тую калину
Прийшли, посідали—
І поцілувались...

Якого-ж ми раю
У бога благаєм?
Рай у вічі лізе,
А ми в церкву лізем,
Заплющивши очі:
Такого не хочем!
Сказав би я правду,

Та що з неї буде?
 Самому завадить,
 А попам та людям
 Однаково буде...

1849.

Кос-Арал.

У нашім раї, на землі,
 Нічого кращого немає,
 Як тая мати молодая
 З своїм дитятчком малим.
 Буває иноді: дивлюся,
 Дивуюсь дивом,—і печаль
 Охватить душу; стане жаль
 Мені її, і зажурюся
 І перед нею помолюся,
 Мов перед образом святим
 Тієї матері святої,
 Що в мир наш бога принесла.

Тепер їй, любо, любо жити:
 Вона серед ночі встає,
 І стереже добро своє,
 І дожидає того світу,
 Щоб знов на його надивитись,
 Наговоритись. «Це моє,
 Мое!..» — і дивиться на його,
 І молиться за його богу,
 І йде на вулицю гулять
 Гордіше самої цариці,
 Щоб людям, бачте, показать
 Своє добро: «А подивіться!
 Моє найкраще над всіми!»
 І ненароком инший гляне,—

Весела, рада, боже мій!
 Несе додому свого Йвана;
 І їй здається — все село
 Весь день дивилося на його,
 Що тільки й дива там було,
 А більше не було нічого...
 Щасливая!..

Літа минають;
 Потроху діти виростають;
 І виросли, і розійшлися
 На заробітки, в москалі.
 А ти залилася, небого,
 І не осталося нікого
 З тобою, дома. Наготи
 Старої нічим одягти
 І витопить зимою хати;
 А ти нездужаєш і встати,
 Щоб хоч огонь той розвести...
 В холодній молишся оселі
 За їх, за діточок..

А ти,
 Великомученице? Села
 Минаєш, плачучи, вночі,
 І полем-степом ідучи,
 Свого ти сина закриваєш,
 Бо й пгашка іноді пізнає
 І зашебече: «Он байстря
 Несе покритка на базар!»

Безталанная! Де ділась
 Краса твоя тая,
 Що всі люди дивувались?
 Пропала, немає!

Все забрала дитиночка,
І вигнала з хати;
І вийшла ти за царину,
З хреста ніби знята;
Старці тебе цураються,
Мов тії прокази;
А воно таке маленьке,—
Воно ще й не лазить;
І коли то воно буде
Гратись і промовить
Слово «мамо»,—великеє,
Найкращеє слово!
Ти зрадієш, і розкажеш
Дитині правдиво
Про панича лукавого,—
І будеш щаслива...
Та недовго: бо не дійде
До зросту дитина,—
Піде собі сліпця водить
А тебе покине
Калікою на розпутті,
Щоб собак дражнила,
То ще й вилає—за те, бач,
Що на світ родила;
І за те ще, що так тяжко
Дитину любила...
І любитимеш, небого,
Поки не загинеш
Межи псами, на морозі,
Де-небудь під тином!..

Отим мені і жаль стане
Матері небоги,
Що вона його так любить,

Так гине за його,
 За те чадо погане,—
 Занапаститъ в світі
 Найкраще добро своє.
 Молодії літа.
 А воно, буває, з його
 Не вийде нічого,
 Або вийде недолюдок,
 Сатана безрога,—
 І ніколи із байстри
 Не матиме мати
 Собі доброї дитини,
 Хоч вона й багата.
 Добре отим панам жити:
 Нічого не знають!
 І не знають, як ті діти
 У їх виростають,—
 Бо матері там немає,
 А мамку наймають.

1849.

Кос-Арал.

На великдень, на соломі
 Проти сонця, діти
 Грались собі крашанками,
 Та й стали хвалитись
 Обновами. Тому к святкам
 З лиштвою пошили
 Сорочечку, а тій стьожку,
 Тій стрічку купили;
 Кому шапочку смушеву,
 Чобітки шкапові;
 Кому свитку... Одна тільки

Сидить без обнови
 Сиріточка, рученята
 Сховавши в рукава.
 — Мені мати купувала...
 — Мені батько справив..
 — А мені хрещена мати
 Лиштвув вишивала.
 «А я в попа обідала!»
 Сирітка сказала...

1849.
 Кос-Арал.

Було роблю що, чи гуляю,
 Чи богу молюся,
 Усе думаю про його
 І чогось боюся.
 Дурна була, молодая,
 Я все виглядала,
 Чи не шле за рушниками,—
 І не сподівалась
 Що він мене, дурну, дурить.
 А серце боліло,
 Ніби знало, що так буде,—
 Сказати не вміло.
 А як-би було сказало,
 То я б не любила;
 Може, була-б до криниці
 У гай не ходила.
 А то вранці і ввечері
 Ходила, гуляла,—

Доходилась: осталася,
Навіки осталась
Дівувати. Тяжко мені
У матері в хаті
Старітись, а своєї
Вже хати не мати.
А ще й досі, чи роблю що,
Чи то так гуляю,
Усе думаю про його;
І сама не знаю,
Чого думаю, чого я
У той гай ходила,
І за-що його так довго,
Так тяжко любила.

1849.

Кос-Арал.

Буває, іноді старий
Не знає сам, чого зрадіє,
Неначе стане молодий
І заспіває, як уміє;
І стане ясно перед ним
Надія ангелом святим,
І зоря, молодість його,
Вітає весело над ним!
Що ж це зробилося з старим?
Чого зрадів оце? Того,
Що, бачите, старий подумав
Добро якесь комусь зробить.
А що-ж, як зробить? Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить:

Не раз такому любо стане.
 Не раз барвінком зацвіте.
 Отак буває, в темну яму
 Святее сонечко загляне,
 І в темній ямі, як на те,
 Зелена травка поросте.

1849.

Кос-Арал.

Хіба самому написати
 Таки послання до себе,
 Та все дочиста розказати,—
 Усе, що треба, що й не треба!
 А то не діждешся його,
 Того писання святого,
 Та й ждати не маю од кого,
 Того писання святого,
 Святої правди ні од кого.
 Бо вже-б, здавалося, пора!
 Либонь, уже десяте літо,
 Як людям дав я «Кобзаря»,
 А їм неначе рот зашито:
 Ніхто й не гавкне, не лайне,
 Неначе й не було мене!
 Не похвали собі, громадо,—
 Без неї може обійдусь—
 А ради жду собі, поради;
 Та, мабуть, в яму перейду
 Із москалів, а не діждусь..

Мені було, аж серце мліло,—
 Мій боже милий, як хотілось,
 Щоб хто-небудь мені сказав

Хоч слово мудре, щоб я знав,
Для кого я пишу, для чого,
За що я Україну люблю?
Чи варт вона огня святого?
Бо хоч зостаріюсь зтого,
А ще не знаю, що роблю;
Пишу собі, щоб не міняти
Часа святого так-на-так,
Та иноді старий козак
Верзеться грішному—усатий,
З своєю волею мені
На чорнім вороні-коні.
А більш нічого я не знаю,
Хоч я за це і пропадаю
Тепер в далекій стороні...
Чи доля так оце зробила?
Чи мати богу не молилась,
Як понесла мене, що я,
Неначе люта змія,
Розтоптана, в степу здиhaє,
Захода сонця дожидає?
Отак-то я тепер терплю,
Та смерть із степу виглядаю...
А за-що? Ій-богу, не знаю!
А все таки її люблю
Мою Україну широку,
Хоч я по їй і саодикий
(Бо, бацте, пари не знайшов),
Аж до погибелі дійшов.

Нічого, друже! Не журися!
В дулевину себе закуй,
Гарненько богу помолися,

А на громаду хоч наплюй—
Вона капуста головата!
А в-тім—як знаєш, пане-брате:
Не дурень—сам собі міркуй!

1849.

Кос-Арал.

Дурні та гордії ми люди
На всіх шляхах, по всій-усюді!
А хвалимось, що десь-то ми
І над землею, і водою,
І од палат та до тюрми—
Усе царі... а над собою—
Аж деспоти—такі царі,
І на престоли і в неволі.
І все-то те—по добрій волі,
По волі розуму горить,
Як той маяк у синім морі,
Чи те... в житейськім. Само так
У нас у костяній коморі
Горить розумний той маяк,
А ми оливи наливаєм
Та байдуже собі співаєм
Чи то в годину, чи в напасть,

Орли, орли ви сизокрилі,
Поки вам лихо не приснилось,—
Хоч невеличке, хоч на час!
А там—під лавою в шиночку
Сховається у холодочку;
Огонь небесний той погас,
І в тую костяну комору
Полізли свині із-надвору.
Мов у калюжу, та й сопуть,

І добре роблять, що кують
 На руки добрії кайдани,
 Та чарки в руки не дають
 Або ножа, а то зарані
 Гарненько з лиха б напились,
 А потім з жалю заридали
 Та батька-матір прокляли
 І тих, що до хреста держали.
 А потім—ніж... і потекла
 Свиняча кров, як та смола,
 З печінок ваших поросячих,
 А потім...

1849 (?).

І золотої й дорогої
 Мені, щоб знали ви, не жаль
 Моеї долі молодой.
 А іноді така печаль
 Оступить душу—аж заплачу!
 А ще до-того, як побачу
 Малого хлопчика в селі:
 Мов одірвалось од гіллі,
 Одно-однісіньке під тином
 Сидить собі в старій ряднині...
 Мені здається, що це я,
 Що це-ж та молодість моя:
 Мені здається, що ніколи
 Воно не бачитиме волі,
 Святої воленьки! Що так
 Даремне, марне пролетять
 Його найкращії літа;
 Що він не знатиме, де дітись
 На цім широкім вольнім світі,

І піде в найми; і колись,
 Щоб він не плакав, не журивсь,
 Щоб він де-небудь прихиливсь,—
 То оддадуть у москалі....

1849,
 Кос-Арал.

.
 Ми вкупочці колись росли,
 Маленькими собі любились,
 А матері на нас дивились
 І говорили, що колись
 Одружимо їх... Не вгадали!
 Старі зарання повмирали,
 А ми малими розійшлись,
 Та вже й не сходились ніколи.
 Мене по волі і неволі
 Носило всюди; принесло
 На старість людве і додому.
 Веселеє колись село
 Чомусь тепер мені старому
 Здавалось темним і німим,
 Таким, як я тепер, старим.
 І бачиться, в селі убогім—
 (Мені так бачиться!)—нічого
 Не вирости і не згнило,—
 Таке собі, як і було:
 І яр, і поле, і тополі,
 І над криницею верба
 Натнулася, як та журба
 В далекій, каторжній неволі;
 Ставок, пребелька і вітряк
 З-за гаю крилами махає;
 І дуб зелений, мов козак

Із гаю вийшов та й гуляє
По-під горою; по горі
Садочок темний, а в садочку
Лежать собі у холодочку,
Мов у раю, мої старі.
Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позаливались...
І не дощем, і не слова
Гладесенько Сатурн стирає!..
Нехай з святими спочивають
Мої старі!.. «Чи жива
Ота Оксаночка?—питаю
У брата тихо я. «Яка?»
— «Ота маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись...»
— «Чого-ж ти, брате, зажурився»
— «Я не журюсь...»—«Помандрувала
Ота Оксаночка в поход
За москалями, та й пропала.
Вернулась, правда, через год,
Та що з того! З байстрам вернулась,
Острижена. Було, вночі
Сидить під тином, мов зозуля,
Та кукає, або кричить,
Або тихесенько співає,
Та ніби коси розплітає.
А потім знов кудись пішла;
Ніхто не знає, де поділась.
Занапастилась, одуріла...
А що за дівчина була,—
Так-так що краля! І не вбога,
Та талану господь не дав...»
— «А може—й дав, та хтось украв
І одурив святого бога...»

Готово! Парус розпустили;
 Посунули по синій хвилі
 По-між кугою, в Сир-Дар'ю,
 Байдару та баркас чималий.
 Прощай, убогий Кос-Арале!
 Нудьгу заклятую мою
 Ти розважав таки два літа.
 Спасибі, друже! Похвались,
 Що люди і тебе знайшли
 І знали, що з тебе зробити.
 Прощай же, друже! Ні хвали,
 А-ні ганьби я не сплітаю
 Твоїй пустині; в іншій краю,
 Не знаю, може й нагадаю
 Нудьгу колишнюю колись..

IX. 1849.

Кос-Арал.

Ми в-осени таки похожі
 Хоч капельку на образ божий,—
 Звичайне, що не всі, а так,
 Хоч де-які..

Крутий байрак,
 Неначе циган чорний, голий,
 В діброві вбитий, або спить;
 А по долині, по роздолі
 Із степу перекотиполе
 Рудим ягняточком біжить
 До річечки собі напитись;
 А річечка його взяла
 Та в Дніпр широкий понесла,
 А Дніпр у море, на край світа.
 Билину море покотило,
 Та й кинуло на чужині.

І жаль тобі її стане,
 Малої билини.
 Підеш собі зажурившись
 Гаєм по долині...
 Гай шепоче, гнуться лози
 В яру при дорозі,
 Думи душу осідають,
 І капають сльози.
 І хочеться сповідатись,
 Серце розповіти;
 І хочеться—боже милий,
 Як хочеться жити!..
 І любити твою правду,
 І весь світ обняти!..

Благо тобі, друже-брате,
 Як є в тебе хата!
 Благо тобі, як у хаті
 Є з ким розмовляти,
 Хоч дитина немовляца—
 І воно вгадає
 Твої думи веселії...
 Сам бог розмовляє
 Непорочними устами.

А тобі, мій одинокий,
 Мій друже єдиний,
 Горе тобі на чужині
 Та на самотині!
 Хто з тобою заговорить,
 Привітає, гляне?
 Кругом тебе простяглася
 Трупом бездиханним
 Помарнілая пустиня,
 Кинута богом...

1849. Кос-Арал (?).

Лічу в неволі дні і ночі—
 І лік забуваю!
 О, господи! Як то тяжко
 Тії дні минають!
 А літа пливуть за ними,
 Пливуть собі зтиха,
 Забирають за собою
 І добро і лихо...
 Забирають — не вертають...
 Ніколи, нічого,—
 І не благай, бо пропаде
 Молитва за богом.

Каламутними болотами
 Між бур'янами, за годами
 Три годи сумно протекли;
 Багато де-чого взяли
 З моєї темної комори,
 І в море нишком однесли;
 І нишком проковтнуло море
 Мое не злато-серебро—
 Мої літа, моє добро,
 Мою нудьгу, мої печалі—
 Тії незримії скрижалі,
 Незримим писані пером...

І четвертий рік минає
 Тихенько, поволі,—
 І четверту починаю
 Книжечку в неволі
 Мережати. Змережаю
 Кров'ю та сльозами
 Моє горе на чужині.

Бо горе словами
 Не розкажеться нікому
 Ніколи, ніколи,
 Ніде на світі! Нема слів
 В далекій неволі!
 Немає слів, немає сліз,
 Немає нічого;
 Нема навіть крутом тебе
 Великого бога!
 Нема на що подивитись,
 З ким поговорити!
 Жить не хочеться на світі,
 А сам мусиш жити!

Мушу, мушу, а для чого?
 Щоб не губить душу?..
 Не варт вона того жалю!
 Ось для чого мушу
 Жить на світі, волочити
 В неволі кайдани:
 Може, ще я подивлюся
 На мою Україну...
 Може, ще я поділюся
 Словами-сльозами
 З дібровами зеленими,
 З темними лугами;
 Бо немає в мене роду
 На всій Україні,
 Та все-таки не ті люди,
 Що на цій чужині.
 Гуляв би я по-над Дніпром
 По веселих селах,
 Та співав би свої думи
 Тихі, невеселі.

Дай дожити, подивитись,—
О, боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою країну
Мої сльози; бо я, боже—
Я за неї гину!
Може, мені на чужині
Лежать легше буде,
Як іноді в Україні
Згадувати будуть!
Донеси-ж, мій боже милий,
Або хоч надію
Пошли в душу!.. Бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою;
Бо серце холодне,
Як подумаю, що може
Мене похоронять
На чужині, і ці думи
Зо мною сховають,
І мене на Україні
Ніхто не згадає!

А може тихо за літами,
Мої мережані сльозами
І долетять коли-небудь
На Україну, і падуть,
Неначе роси над землею,
На щире серце молодее,
Сльозами тихо упадуть.
І покиває головою
І буде плакати зо мною,

І може, господи, мене
В своїй молитві пом'яне!

Нехай, як буде, так і буде:
Чи то плисти, чи то брести!
Хоч доведеться розп'ястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

1850.

Оренбург.

Ми заспівали, розійшлись
Без сліз і без розмови.
Чи зійдемося-ж знову,
Чи заспіваємо коли?
А може й те... Та де? якими?
І заспіваємо яку?
Не тут, і певне, не такими,
І заспіваєм не таку!
І тут невесело співали,
Бо й тут невесело було,
Та все таки якось жилось.
Принаймні вкупі сумували,
Згадавши той веселий край,
І Дніпр той дужий, крутогорий,
І молодее теє горе,
І молодий той грішний рай.

1850.

Оренбург.

Не молилася за мене,
Поклони не клала
Моя мати, а так собі
Мене повивала,

Співаючи: «Нехай росте
 Та здоровий буде!»
 І виріс я, хвалить бога,
 Та не виліз в люди.
 Лучче було не родити,
 Або утопити,
 Як мав-би я у неволі
 Господа гнівити.

А я так мало, небагато
 Блавав у бога: тільки хату,
 Одну хатиночку в гаю,
 Та дві тополі коло неї,
 Та безталанну мою,
 Мою Оксаночку, щоб з нею
 Удвох дивитися з гори
 На Дніпр широкий, на яри,
 Та на лани золотополі,
 Та на високії могили,—
 Дивитись, думати, гадать:
 Коли-то їх понасипали?
 Кого там люди поховали?
 І вдвох тихенько заспівать—
 Ту думу сумную, днедавну,
 Про лицаря того гетьмана,
 Що на огні ляхи спекли.
 А потім би з гори зійшли,
 По-над Дніпром у темнім гаї
 Гуляли-б, поки не смеркає,
 Поки мир божий не засне,
 Поки з вечірньою зорьєю
 Не зійде місяць над горою,
 Туман на лан не прожене,
 Ми-б подивились, помолились,
 І розмовляючи пішли-б

Вечеряти в свою хатину.

Даєш ти, господи єдиний,
Сади панам в твоїм раю,
Даєш високії палати,—
Пани-ж неситії, пузаті
На рай твій, господи, плюють
І нам дивитись не дають
З убогої малої хати.

Я тільки хаточку в тім раю
Благав, і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.

1850.
Оренбург.

Петрусь

(Поема).

I.

Були на хуторі пани,—
І пан, і пані небагаті,
І дочечка у їх росла,
Уже чимала піднялась;
І генерал її посватав,—
Бо страх хорошая була,
А генерал був страх багатий!
От і талан господь послав
На вбогий хутір... Ублагали
Царя небесного! Взяли,
Її гарненько одягли,
Та у неділю й повінчали;

І генеральшою назвали,
І цугом в Київ повезли.

Було на хуторі погане
Мале байстря,—свиней пасло,
Петрусем звалось; на придане
Воно за панною пішло
У генеральське село—
Свиней же пасти, безталанне.

За балом бал у генерала.
За генеральшою чимала
Орда панів і паничів,
І генеральша уночі
Тихенько плакати собі стала.

—«Занапастила мене мати!

Зов'яне марне у палатах

Краса і молодість моя!»

—«Ти, душко, плачеш?», — «Хто
це, я?

Ні, я не плачу»... — «Знаєш, Маню?

У городі тепер армяне:

Купи собі мамуню шаль!»

— «Мені не треба тії шалі!»

— «Не завдавай-же серцю жалю,—

Купи, голубко! Не печаль

Мого ти серця! А весною

В Париж поїдемо з тобою,

Або поїдемо в село,—

Як хочеш, серце!..»

Тихо-тихо

Зима минала; кралось лихо,

Та в самім серці й уляглось.

У генеральші молоді.

Поїхали в село весною;

В селі бенкети загули;

А генеральша плаче—плаче,

А генерал того не бачить,—
А всі вже бачили в селі.

II.

З нудьги, із двору погуляти
Якось, задумавшись, пішла
Та аж за царину зайшла,
Та й бачить, що пасе ягнята,
Мале хлоп'ятчко в стерні.
«О горе, горенько мені!
Що я робитиму на світі?..
Це ти, Петрусю?» — «А же-ж я»
«Ходім до мене! Будем жити,
Як там на хуторі колись
Жили, жили». — Та й похилилась;
Очей не зводячи, дивилась
На Петруся. Одним-одна
І виростала, й дівувала,
І за старого генерала
Занапастили-продали,
І вкупі гроші пропили...
І тяжко—тяжко заридала.
«Ходімо, серце, погулять!
Ходім, Петрусю, в сад, в палати!»
— «А хто-ж тут буде доглядать?
Хто попасе мої ягнята?»
— «Нехай, хто хоче!»

Й повела

Його в палати; а в палатах
Причепурила, одягла,
А потім в школу оддала—
І любо їй. Нехай радіє,
Поки надію серце гріє,
Поки росте з того зерна

Або кукіль, або пшениця.
 Бо ми не знаєм, що твориться,
 У його там... А він хоч зна,
 Та нам не скаже. Як-би знала
 Матуся горенько твоє,
 Чи оддала-б за генерала
 Дитя єдинеє своє?
 Не оддала-б. А в-тім—не знаю,
 Бо всякі матері бувають!

Минають дні собі поволі;
 Петрусь до школи та із школи
 З книжками ходить та росте,
 Сама аж ніби молодіє;
 І генерал собі радіє,
 Що діло, бачите, святе
 Удвох таки вони зробили.

Петра на волю одпустили;
 Зимою в Київ одвезли,
 І там у школу оддали,
 І там чимало поповчили.
 Вернувся з Київа Петрусь
 Уже Петром і паничем,
 І кучері аж по плече,
 І висипався чорний вус,
 І ще... Та це ще не втече,—
 Розкажем иноді колись!
 Про те, що снилося Петрові.
 А генеральші чорнобровій
 Що тепер снилося, то ми
 Оце й розкажемо...

III.

Перед іконою пречистої
 Горить лампада уночі.
 Поклони тяжкії б'ючи,

Ридала, билася,—нечистую,
 Огненную сльозу лила;
 Вона благала пресвятую,
 Щоб та її... щоб та спасла,
 Щоб одурить їй не дала,
 Пренепорочная. І всує!
 Молитва їй не допомогла—
 Вона, сердешна, одурила:
 Вона, небога, полюбила
 Свого Петруся. Тяжко їй
 Душі негрішній, молодій,—
 Та що-ж робить? Не стало сили,—
 Сердега разом одурила.
 Та й як його одній, святії,
 Прожити літа молодії?
 Вони ж не вернуться!... Як хоч,
 А лихо, кажуть, перескоч,
 А то задавить. Генеральша
 Не перескочила, бо їй
 Хотілось жити молодій!
 Хотілося-б... Густенька каша,
 Та каша, бачте, то не наша;
 А наш несолений куліш;
 Як знаєш, так його і їж!
 — «Петрусю! друже мій єдиний!
 Мое ти серце! мій ти сину!
 Рятуй мене, рятуй, рятуй!
 О, матір божая, розкуй
 Мою ти душу!»—І ридала,
 І батька й матір проклинала,
 І все на світі. А Петрусь,
 Її єдина дитина,
 Гуляв собі пренеповинний
 В саду, та арію якусь
 Муликав стиха. Більш нічого

Петрусь не бачив. А небога
 Сама не знає, що робить
 І що їй діяти з собою?
 Або сховатись під водою?
 Або принамені розбить
 О стіну голову?...
 — «Поїду в Київ, помолюся:
 Молитва, може, прожене
 Діявола... О, мій Петрусю!
 Молитва не спасе мене...
 Я у Дніпріві утоплюся!».

Моліте господа, дівчата!
 Моліте господа, щоб мати
 І вас отак не завдала
 За генерала, за палати,
 І вас отак не продала.
 Любіться, діточки, весною!..
 На світі є кого любить
 І без користи; молодою,
 Пренепорочною, святою,
 В малій хатині буде жить
 Любов та чистая, ї буде
 Святий покой ваш стерегти
 І в домовині.

Що-ж то буде
 З превосходительною? Що ти
 Тепер робитимеш з собою,
 З своєю божою красою?
 Хто стерегтиме твій покой,
 Украдений твоім Петрусем?
 Хіба архистратиг? Та й той
 Не встереже тепер! Боюся,
 І вимовить боюсь тепер
 Твоє грядущее...

IV.

У Київ їздила, молилась,
Аж у Почаєві була;
Чудовная не допомгла,
Не допомгла святая сила.
А ти аж плакала—молилась,
Та й занехаяла. Везла
Назад гадюку в серці люту,
Та трошки в пляшечці отрути.
Не їла три дні й не пила,
Вернувшись з прощі, і три ночі
Не спала; впали карі очі,
Засохли губи, і вночі
Щось ходя шепче, сміючись.
Аж тиждень так собі нудила,
А потім трути розвела
І генерала напоїла,
Та й спать, упоравшись, лягла.

— «Тепер старого поховаю,
А молодого привітаю,
Та буду жить собі та жить,
Петруся—серденько любить...»—
Подумала, чи то сказала;
Хотіла спать, але не спала,
І ждала світу, і дожить
До світу божого боялась.

І задзвонили вранці-рано
По генераловій душі;
Заговорили щось погане,
До генерала ідучи
Прощатись, люди. Аж гуде,
З усіх-усюд народу йде,

Та щось шепочуть про отруту,
 І судових неначе ждуть,
 І разом стихли на минуту:
 Приїхали. Ножі беруть
 І генерала розчиняють,
 І яд знаходять в животі.
 Громада глухо присягає,
 Заприсягла. Питає суд:
 — «Тепер скажіте, христіяни,
 Хто отруїв його?»—Гудуть,
 Мов стиха дзвони: «Пані, пані!»—
 Громада зично загула.

Тоді на ганок вихожає
 І до громади промовляє
 Петрусь, і каже: «Я зробив!
 Я генерала отруїв,
 А ви не знаєте нічого!»—
 Взяли Петруся молодого,
 Та в город в путах одвезли.

Його недовго мордували
 В тюрмі, в суді, а в добрий час
 В кайдани добре закували,
 Переголили про запас.
 Перехрестивсь, отак убраний,
 І поволік Петрусь кайдани
 Аж у Сибір...

1850.

Оренбург.

Мені здається—я не знаю,
 А люди справді не вмирають,
 А перелізе ще живе
 В свиню, або-що, та й живе,
 Купається собі в калюжі,
 Мов перш купалося в гріхах,

І справді так! Мені байдуже
 За простих сірих сіромах—
 Вони і господом забуті—
 Так що мені тут гріти-дути?
 А де оті? Невже в сажах
 Годує хам собі на сало?
 А може й так! Добра чимало
 Вони творили на землі:
 Ріками сльози розлили,
 А кров—морями... Люди знають,
 Кого годують, доглядають.
 І що-ж ви скажете: за славу
 Лили вони моря криваві,
 Або за себе? Ні! За нас,
 За нас, сердешних, мир палили,
 Поки їх в саж не засадили.
 Як-би не те, то певно б пас
 Свинар в толоці. Кляті! Кляті!
 Де-ж слава ваша? На словах!
 Де ваше золото, палати?
 Де власть великая? В склепах,
 В склепах, поваплених катами,
 Такими-ж самими, як ви!
 Жили ви лютими звірми,
 А в свині перейшли...

Де-ж ти,
 Великомучениче святий,
 Пророче божий? Ти між нами,—
 Ти, присносуший, всюди з нами
 Вітаєш ангелом святим;
 Ти, любий друже, заговориш
 Тихенько-тихо—про любов,
 Про безталанну, про горе,
 Або про бога, та про море,

Або про марно литу кров
 З людей великими катями;
 Заплачеш тяжко перед нами—
 І ми заплачемо... Жива
 Душа поетова святая,
 Жива в святих своїх речах;
 І ми, читая, оживаєм
 І чуєм бога в небесах.

Спасибі, друже мій убогий!
 Ти, знаю, лепту розділив
 Свою єдину,—перед богом
 Багато, брате, заробив!
 Ти переслав мені в неволю
 Поета нашого,—на волю
 Мені ти двері одчинив.
 Спасибі, друже! Прочитаю
 Собі хоч мало—оживу,
 Надію в серці привітаю,
 Тихенько-тихо заспіваю,
 І бога богом назову!

1850.
 Оренбург.

Як-би знали, паничі,
 Де люди плачуть живучи,
 То ви-б ідилій¹⁾ не творили
 Та марне бога-б не хвалили,
 На наші сльози сміючись.

¹⁾ Майже по всіх „Кобзарях“ стоїть „елегій“, але елегія—сумна поезія і дальші рядки з цим ніяк не в'яжуться. „Ідилій“—надруковано у виданні: О. Бюновського, пізніш—у Б. Лелкого.

За-що, не знаю, називають
 Хатину в гаї тихим раєм:
 Я в хаті мучився колись,
 Мої там сльози пролились,
 Найперші сльози! Я не знаю,
 Чи єсть у бога люте зло,
 Щоб у тій хаті не жило?
 А хату раєм називають!

Не називаю її раєм
 Тії хатиночки у гаї
 Над чистим ставом, край села:
 Мене там мати повила
 І повиваючи співала,
 Свою нудьгу переливала
 В свою дитину; в тім гаю
 У тій хатині, у раю,
 Я бачив пекло... Там неволя,
 Робота тяжкая,—ніколи
 І помолитись не дають.
 Там матір добрую мою,
 Ще молодую, у могилу
 Нужда та праця положила;
 Там батько, плачучи з дітьми
 (А ми малі були і голі),
 Не витерпів лихої долі,
 Умер на панщині... а ми
 Розлізлися межи людьми,
 Мов мишенята. Я до школи
 Носити воду школярам,
 Брати на панщину ходили,
 Поки лоби їм поголили,
 А сестри... Сестри? Горе вам,
 Мої голубки молодії!
 Для кого в світі живете?

Ви в наймах вирости, чужії,
 У наймах коси побіліють,
 У наймах, сестри, й умрете.

Мені аж страшно, як згадаю
 Оту хатину край села.
 Такії, боже наш, діла
 Ми творимо у нашім раї
 На праведній твоїй землі!
 Ми в раї пекло розвели,
 А в тебе другого благаєм.
 З братами тихо живемо,
 Лани братами оремо,
 І їх сльозами поливаєм.
 А може й те ще... Ні, не знаю,
 А так здається—сам єси...
 (Бо без твоєї, боже, волі,
 Ми б не нудились в раї голі!)
 А може й сам на небеси
 Смієшся, батечку, над нами,
 Та може радишся з панами,
 Як править миром?! Бо, дивись:
 Он гай зелений похиливсь,
 А он з-за гаю виглядає
 Ставок, неначе полотно,
 А верби геть по-над ставом
 Тихесенько собі купають
 Зелені віти... Правда, рай?
 А подивися та спитай,
 Що там твориться у тім раї!
 Звичайне, радість та хвала
 Тобі єдиному святому,
 За дивнії твої діла...
 Отим-бо й ба! Хвали—нікому,
 А кров, та сльози, та хула,—

Хула всьому! Ні, ні! Нічого
Нема святого на землі!
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли...

1850.

Оренбург.

Буває в неволі иноді згадаю
Своє стародавнє; шукаю—шукаю,
Щоб чим похвалитись, що й я таки жив,
Що й я таки бога колись-то хвалив;
Шукаю—шукаю... Господи б, хотілось
Згадать хоч що-небудь! Та оце й наткнувсь
На таке погане, що так і заснув,
Богу не молившись. От, мені приснилось
(Свинею заснувши,—звичайно, такий
І сон приверзеться), ніби край могили
Пасу я ягнята, а я ще малий.
Дивлюся: могила ніби розвернулась,
А з неї виходить неначе козак,
Уже й сивоусий собі неборак,
Та й іде до мене... Я собі звернулось,
Щеня мов під тином,—звичайно, мале,
То й перелякалось. От мене бере
Неначе на руки, та несе в могилу;
А чорна могила ще гірше розкрилась.
Дивлюся—в могилі усе козаки:
Який безголовий, який без руки,
А хто по коліна неначе одтятий;
Лежать собі хлопці, мов у теплій хаті.
— «Дивися, дитино, оце козаки!»
Ніби мені каже: — «На всій Україні
Високі могили. Дивися, дитино:
Усі ті могили—усі отакі:

Начинені нашим благородним трупом,
 Начинені туго. Оце воля спить.
 Лягла вона славно, лягла вона вкупі
 З нами—козаками. Бачиш, як лежить!
 Неначе сповита!.. Тут пана немає:
 Усі ми однако на волі жили,
 Усі ми однако за волю лягли,
 Усі ми і встанем,—та бог його знає,
 Коли-то те буде. Дивися-ж, дитино,
 Та добре дивися! А я розкажу,
 За що Україна наша стала гинуть,
 За що й я між ними в могилі лежу.
 Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину.
 Слухай же, дитино!».

А потім ягнята
 Приснились у житі; лановий біжить,
 Та б'є мене добре і ніби, проклятий,
 Свитину здирає... І досі болить,
 Як сон той згадаю! А як нагадаю
 Козака в могилі, то й досі не знаю,
 Чи то було справді, чи то було так—
 Мара яка-небудь. Мені той козак
 Розказував ось що:

— «Не знаю, як тепер ляхи живуть
 З своїми вольними братами;
 А ми браталися з ляхами,
 Аж поки третій Сигизмунд
 З проклятими його ксьондзами
 Не роз'єднали нас. Отак
 Те лихо діялося з нами!

Во ім'я господи Христа
 І матері його святої
 Ляхи прийшли на нас войною;

Святії божії міста
 Ксьондзи скажені осквернили;
 Земля козача зайнялась,
 І кров'ю, сину, полилась,
 І за могилою могила,
 Неначе гори, поросли
 На нашій, синочку, землі.

Я жив на хуторі...

Я стар був, немощен. Послав
 З табун я коней до обозу,
 Гармату, гаківниць два вози,
 Пшона, пшениці, що придбав;
 Я всю мізерію оддав
 Моїй Україні—небозі
 І трьох синів своїх. Нехай,
 Я думав грішний перед богом,
 Нехай хоч часточка убога
 За мене піде, за наш край,
 За церков божую, за люди.
 А я молитись в хаті буду,
 Бо вже не здужав, сину, встать,
 Руки на ворога піднять.

Зо мною,—слухай же!—остались
 Данило, чура мій, та я,
 Та Пріся, донечка моя,—
 Воно ще тільки виростало
 Ще тільки-тільки наливалосьь,
 Мов та черешенька. За гріх,
 За тяжкий, мабуть, гріх великий,
 Не дав мені святий владика
 Очей нарадувать старих
 Моїм дитятком.

Не ходили

Ксьондзи по селах, а возили
 На людях їх з села в село.
 Такеє-то у нас було!
 Якось їх, клятих, і до мене
 Вночі на хутір занесло;
 А з ними челядь їх скажена,
 Та ще драгуни. Дай мені
 Хоч коли-небудь, боже милий,
 На світ твій виглянуть з могили—
 Спряжу всю шляхту на огні!
 Вони, вони—не бійся, сину!—
 Вони, ксьондзи, мою дитину
 З собою в хату завели,
 Замкнулись, п'янії... я бачив...
 А челядь п'яна полягала
 У клуні на соломі спать,
 Драгуни теж. А ми з Данилом
 Соломи в сіни наносили,
 А клуню просто запалили.
 Не встануть, прокляті, оп'ять
 Дітей козачих мордувать:
 Усі до одного згоріли!
 І Пріся бідная моя
 Згоріла з клятим. А я
 На пожарищі хрест з Данилом
 Поставили, та помолились,
 Заплакали, та й потягли,
 На коней сівши, до обозу.
 Синів всіх трьох моїх найшли,
 Та в добрий час і полягли
 Отут укупи...

А як ми бились, умирали!
 За що ми голови складали

В оці могили? Будеш жить,
 Та може й знатимеш, небоже!
 Бо слава здорово кричить
 За наші голови... А може
 І про могили, і про нас
 З старцями божими, по селах
 Правдива дума, невесела
 Між людьми ходить...»

1850.

Оренбург.

І станом гнучим, і красою
 Пренепорочно-молодою
 Старії очі веселю,
 Дивлюся иноді, дивлюсь,—
 І—чудно!—мов перед святою,
 Перед тобою помолюсь.
 І жаль мені старому стане
 Твоїї божої краси.
 Де з нею дінешся-еси?
 Хто коло тебе в світі стане
 Святим хранителем твоїм?
 І хто заступить? хто укріє
 Од зла людського в час лихий?
 Хто серце чистее нагріє
 Огнем любови? хто такий?
 Ти сирота: нема нікого,
 Опріче праведного бога...
 Молися ж, серце! Помолюсь
 І я з тобою.

Щось пророче

Мені вже зазирає в очі—
 І я вже богу не молюсь,

Уже й на тебе не дивлюсь.
 Мені приснилось: ти вже мати,
 Не в оксамитах, не в палатах
 Твоє голоднее дитя..
 І в'янеш ти. А дні летять,
 Несуть все добре за собою;
 Уже й надію понесли,
 А ти—осталась на землі
 Одна-однісінька; з тобою
 Єдинеє добро було—
 Твоє дитя, поки росло,
 В колодочки поки вбивалось;
 Оперилось,—і ти осталась
 Стара і немощна. Людей,
 Людей неприязних благаеть,
 І Христа ради простягаєш,
 Коло зачинених дверей,
 Старії руки.

Отак я иноді тобою,—
 Тобою, серце, молодою
 Старії очі веселю,
 Дивлюся иноді, дивлюсь
 На стан твій гнучий, і за тебе
 Тихенько богу помолюсь.
 Молися й ти: з святого неба
 На тебе, серце, низійшла
 Твоя і доля, і недоля.

1850.

Оренбург.

Огні горять, музика грає,
 Музика плаче, завиває!
 Алмазом добрим, дорогим
 Сіяють очі молодії,

Вітає радість і надія
 В очах веселих. Любо їм
 Очам негрішним, молодим!
 І всі регочуться, сміються,
 І всі танцюють. Тільки я
 Неначе заклятий, дивлюся
 І нишком плачу, плачу я...
 Чого-ж я плачу? Мабуть, шкода,
 Що без пригоди, мов негода,
 Минула молодість моя.

1850.

Оренбург.

Чи то недоля та неволя,
 Чи то літа ті, летячи,
 Розбили душу? Чи ніколи
 Й не жив я з нею? Живучи
 З людьми в паскуді, опаскудив
 І душу чистую?.. А люди
 (Звичайно, люди), сміючись,
 Зовуть її і молодою,
 І непорочною, святою,
 І ще якоюсь... Вороги!
 І люті, люті! Ви ж украли,
 В багнѐ погане заховали
 Алмаз мій чистий, дорогий,
 Мою, колись святую душу,
 Та й смієтесь! Нехристіяни!
 Чи не між вами ж я, погані,
 Так опоганився, що й не знать,
 Чи й був я чистим коли-небудь?!
 Бо ви мене з святого неба
 Взяли між себе, і писать
 Погані вірші научили!
 Ви тяжкий камінь положили

Посеред шляху і розбили
 Об його, бога боячись,
 Мое малее, та убоге,
 Те серце праведне колись.
 Тепер іду я без дороги,
 Без шляху битого... А ви
 Дивуетесь, що спотикаюсь,
 Що вас і долю проклинаю,
 І плачу тяжко, і, як ви,
 Душі убогої цураюсь,
 Своєї грішної душі!...

1850.

Оренбург.

На батька бісового трачу
 І дні, і пера, і папір!
 А іноді то ще й заплачу,
 Таки аж надто... Не на мир
 І на діла його дивившись,
 А так—як іноді упившись
 Дідусь сивесенький рида
 Що він, сердешний, сирота.

1850.

Оренбург.

І досі сниться: під горою,
 Між вербами, та над водою
 Біленька хаточка; сидить,
 Неначе й досі, сивий дід
 Коло хатиночки і бавить
 Хорошее та кучеряве
 Свое маленькеє внуца.
 І досі сниться: вийшла з хати
 Веселая сміючись мати,
 Цілує діда і дитя —

Аж тричі весело цілує,
 Прийма на руки і годує,
 І спать несе; а дід сидить
 І усміхається і стиха
 Промовить нишком: «Де-ж те лихо?
 Печалі тії, вороги?»
 І нищечком старий читає
 Перехрестившись «отче-наш».
 Крізь верби сонечко сіяє
 І тихо гасне... День погас, —
 І все почило. Сивий в хату
 І сам пішов опочивати.

1850.

Оренбург.

Москалева криниця

(Поема).

(Я. Г. Кухаренкові на пам'ять 7 апр. 1857 р.).

Не на Вкраїні, а далеко,
 Аж за Уралом, за Елеком ¹⁾
 Старий недобиток варнак
 Мені розказував отак
 Про цю криницю москалеву;
 А я, сумуючи, списав,
 Та рифму нищечком додав,
 Та невеличку і дешеvu
 (Звичайне, крадене!) зобгав
 Тобі поему на спомини,
 Мій друже щирий, мій єдиний!

¹⁾ Елек—тогобічна, невеличка річка Уральська;
 вливається в Урал між Оренбургом і Уральськом
 (Прим. Т. Шевченка).

І.

— Після великої зими ¹⁾,
 За Катерини за цариці,
 Москаль ту викопав криницю;
 А як він викопав,— то ми
 Оце й розкажемо в пригоді,
 А ви записуйте: не шкодить
 Такую річ і записать,
 Бо це не казка, а билиця,
 Або бувальщина,— сказать.

Отак пишеть: була криниця...
 Ні, не криниця, а село—
 Пишеть!—давно колись було
 Межи садами, при долині,—
 Таки у нас, на Україні.
 Було те божее село.
 В селі тому вдова жила,
 А у вдови дочка росла

І син малоліток.
 Добре мати діток
 Багатому: хвалить бога
 В розкошах; а вбогій
 Вдові не до того
 (Бо залили за шкуру сала:
 Трохи не пропала)—
 Думала іти в черниці,
 Або вбитись, утопитись,

Так жаль маленьких діток стало
 (Звичайно, мати—що й казать!),

¹⁾ Зими 1787 року.

Та може, ждався таки й зять,
Бо вже Катруся підростала
(Катрусею вдовівна звалась)—
Чи вік же їй продівувать,
Зносити брівоньки ні за-що?
Хіба за те, що сирота?
А красота-то, красота!
Мій боже милий! А трудяще,
А чепурне, та роботяще,
Та тихе! Бач, і сирота,
А всім була навдивовижу;
Бувало, вигляне із хижі,
Як тая квіточка з роси,
Як тее сонечко з-за хмари,—
Ввесь похолону, неживий
Стою, бувало...

А-ні кара,
Ні муки, кайдани,
Ні-же літа, сину,
Тії сили не втомили.
Отак і загину,
Так і згину: бо—дивися—
Смерти сподіваюсь,
А ридаю, мов дитина,
Як я нагадаю
Катерину... Слухай, сину,
Мій друже єдиний!
Слухай добре, та записуй,
Та на Україні,
Як бог тебе допровадить,
То розкажи, сину,
Що ти бачив дівола
Своїми очима!.

II.

Так, бачиш, дівонька ота
Росла собі; і роботящий
(Бо всюди сироти—ледащо)
У наймах виріс сирота,
Неначе батькова дитина.
Ото-ж той самий сиротина
У наймах,—сяк собі, то так,—
Придбав, сірома, грошенят,
Одежу справив, жупанину,
Та—ні відсіль і ні відтіль—
Купив садочок і хатину,
Подякував за хліб і сіль
І за науку добрим людям,
Та до вдовівни навпростець—
Шелесть за рушниками!
Не торгувались з старостами,
Як те бува з багатирями,
Не торгувавсь і пан-отець
(На диво людям та на чудо!):
За три копи звінчав у-будень,—
Без пихи, так, як довелось...
Отут-то, голубе мій сизий,
Отут-то й лихо почалось.

III.

Уже либонь після Покрови,
Вертався з Дону я, та знову
(Бо я вже двічі посилав
До дівчини за рушниками)
Послать і втретє міркував,—
Та з чумаками, та з волами
Як-раз в неділю на весілля

До удовівни причвалав.
 Пропало! Все добро пропало,—
 А-ні щетинки не осталось!
 Пропав і я,—та не в шинку,
 А на «кобилі»... ¹⁾. На віку
 Всі люди бачать лихо, сину;
 Але такого, мій єдиний,
 Такого лютого—ніхто,
 Ніхто і здалека не бачив,
 Як я, лукавий... А тим часом
 Просохли очі у вдови:
 Неначе в бога за дверима,

У зятя та в сина
 Стара собі спочиває,
 А на Катерину,
 На дитя своє єдине,
 Тільки поглядає.
 А я в шинку з п'яницями
 Душу пропиваю,—
 Та й пропив; запродав душу,
 І душу і тіло:
 Тіло катові, а душу...
 О, боже мій милий!
 Хотілося-б жить на світі,
 Та ба! Треба вчитись,
 Ще змалечку треба вчитись,
 Як на світі жити,
 А то битимуть, та й дуже!...
 Не знаю, мій друже,
 Чи сатана лихо коїв,
 Чи я занедужав,

¹⁾ Кобила—колода, до якої прив'язувано ко-
 лись засудженого і нещадимо бито батогами.

Чи то мене злая доля
Привела до того,—
Таки й досі ще не знаю,
Не знаю нічого;
Знаю тільки, що тверезий
(Бо вже а-ні вина,
Ні меди, ні оковита,
Не пилися, сину!)...
Отаке-то сподіялось!
Вмер батько і мати;
Чужі люди поховали,
А я, мов проклятий,
Мов Іуда одринутий
І людьми і богом,
Тиняюся, ховаюся,—
І дійшло до того,
Що я, вночі підкравшись,
Максимову хату
(Бо його Максимом звали,
Вдовиного зятя)
Запалив. Згоріла хата...
А душа проклята
Не згоріла... моя душа!...
Мій друже, мій брате!
Не згоріла, а зосталась,
Тліє, й досі тліє...
І коли вона зотліє,
Коли одпочине,—
Святий знає...

IV.

З переляку
Вмерла Катерина;
А Максим на пожарище

Та на попелище
 Подивився—нема ради!
 Тільки вітер свище
 У димарі та в комині...
 Що на світі діять?

І що тепер йому почати?
 Подумавши, перехрестивсь—
 Та й знов пішов у наймити
 Голодні злидні годувати.
 Вдова осталась не сама,
 А з сином парубком; женити
 Його збиралась в-осени,—
 Аж гульк! Од матушки-цариці,
 Таки із самої столиці,
 Прийшов указ—лоби голить;
 Це в перший раз такий указ
 Прийшов з Московщини до нас,
 Бо на Вкраїні в нас бувало,
 У козаки охочі йшли,
 А в пікінери вербували,
 Та теж охочих. На селі
 Зібралася громада радить,
 Кого голить у москалі.

Порадили громадою,
 Та скурвого сина,
 Вдовиченка ледацицю,
 Забили в скрипицю,
 Та й повезли до прийому.
 Он яке твориться
 На цім світі,—яка правда
 У людей, мій сину!...
 Така й досі, я думаю,
 В нас на Україні;
 Та другої і не буде
 В невольниках-людях.

V.

«Ні вже», каже, «добрі люди,
Не так воно буде,—
Отак хіба! »Максим каже:
«Які з мене люди
У наймитах! Іду служити:
Нехай »—каже—« вдовин син
Та не стане під аршин,
А я стану».

Із прийому
Вернувся додому,
До матері вдовиченко;
А Максим з прийому
Пішов собі у москалі,
Помолившись богу.

Мені полегшало,—а з чого,
З чого полегшало мені?
З того, що ворога не стало?..
Якого ж ворога, мій боже?
Моя пекельная душа
Кого боялася? Максима?
Ні, не Максима, а когось,
Когось боялася, проклята:
Люциперові служила,
Та його й страшилась!

VI.

Через год ото й велика
Зима наступила;
До Зеленої неділі
В байраках білили
Сніги білі; тоді-ж ото
І Очаков брали
Москалі, а Запорожжя

Перше зруйнували.
Розбрелося товариство...
А що то за люди
Були тії запорожці!
Не було й не буде
Таких людей!

Під Очаков
Погнали й Максима;
Там-то його скалічено,
Та на Україну
Повернено з одставкою:
Бачиш, праву ногу,
Чи то ліву, підстрелено...
Мені не до того
Було тоді: знову люта
Гадина впилася
В саме серце, кругом його
Тричі повилася,
Як той Ирод. Що тут робить?
Не дам собі ради;
А Максимові кривому
Нічого не вадить:
Шкандибає на милиці,
І гадки не має,
А в неділеньку святую
Мундир надіває,
І медаль і хрест причепить,
І заплете косу,
Та ще й борошном посипле.
Я не знаю й досі,
На-що воно москалі ті
Коси заплітали,
Мов дівчата, та святее
Борошно псували?
На іграшку, я думаю,

Так собі, аби-то!
Ото-ж було, мов генерал,
Максим сановито
Приберегься у неділю,
Та й пошкандибає
У храм божий; на криласі
Стане та й співає
З дяком таки, а то возьме
Та ще й прочитає
Апостола серед церкви
(Вивчився читати
У москалях). Непевний був
Максим отой, брате,
Та трудящий, роботящий,
Та тихий до того,
Та ласкавий; було тобі
Ні-же а-нікого
Не зачепить, ні-же ділом,
Ні-же яким словом.
«І талан і безталання—
Все», каже, «од бога,
Вседержителя святого,
А більш ні од кого».
Преблагий був муж на світі
Максим отой, сину;
А я, а я—не вимовлю,
Моя ти дитино!—
Я... вбив його!... Постривай лиш,
Трохи одпочину,
Та тоді вже...

VII.

Так ти кажеш,
Що бачив криницю
Москалеву? Що ще й досі

Беруть з неї воду?
І хрест, кажеш, коло шляху
І досі господній
Стоїть собі на роздоллі?
А не розказали
Тобі люди там нічого?
Вже повимірали
Тії люди, мої свідки,
Праведнії люди;
А я й досі караюся,
І каратись буду
Й на тім світі...
Ось послухай,—
Доводить до чого
Сатана той душу нашу:
Як не схаменеться
Та до бога не вернеться,
То так і ввіп'ється
Пазурами в саме серце,
Ось слухай же, сину,
Про Максима праведного!
Було, не спочине
Ніколи він, а в неділю,
Або в яке свято,
Бере святий псалтир в руки
Та й іде читати
У садочок (у садочку
Та у холодочку
Катерину поховали).
Ото-ж у садочку
За упокой душі її
Псалтир прочитає;
Потім собі тихесенько—
Тихо заспіваче
«Со святими»,—та й заплаче,

А потім пом'яне
«О здоров'ї» тещу з сином,—
І веселий стане.
«Все од бога», скаже собі:
«Треба вік дожити!»
Отакий-то муж праведний
Був він на цім світі.
А у будень, то він тобі
Не посидить в хаті;
Все нишпорить по-надвір'ю:
«Треба работати!»
Було скаже по-московськи:
«А то, лежати в хаті,
Ще опухнеш». Та взяв якось
Заступ і лопату,
Та й пішов собі у поле
Криницю копати.
«Нехай», каже, «колись люде
Будуть воду пити,
Та за мою грішну душу
Господа молити».
Вийшов в поле геть од шляху,
У балку спустився,
Та й викопав при долині
Глибоку криницю
(Не сам один: толокою
Йому помагати
Й добрі люди приходили
Криницю копати);
І виложив цямриною,
І над шляхом в полі
Височенний хрест поставив,—
Зо всього роздолля
Широкого було відно;
Це, бачиш, для того,

Щоб знать було, що криниця
 Їсть коло дороги,
 Щоб заходили з криниці
 Люди воду пити,
 Та за того, що викопав,
 Богу помолитись.

VIII.

А тепер уже—он бачиш
 Доходить до чого?
 Що я стратить наміряюсь
 Максима святого...
 Оттаке-то! А за-віщо?
 За те, за що Каїн
 Убив брата праведного
 У світлому раю.
 Чи то було у неділю,
 Чи в якеє свято
 (Слухай, сину, як навчає
 Сатана проклятий!)—
 «Ходім,»—кажу—«Уласович,
 На твою криницю
 Подивитись!»—«Добре,»— каже
 «Ходімо напитись
 Води з неї погожої».
 Та й пішли обое;
 І відерце і віжечки
 Понесли з собою.
 От приходим до криниці—
 Я перш подивився,
 Чи глибока. «Власовичу»!
 Кажу, «потрудися
 Води достать: я не вмію.»
 Він і нахилився,

Опускаючи відерце;
 А я... я за ноги
 Вхопив його, та й укинув
 Максима святого
 У криницю...

Такеє-то
 Сотворив я, сину...
 Такого ще не творилось
 В нас на Україні.
 Та й ніколи не створиться ,
 На всім світі, брате!...
 Всюди люди, а я один—
 Діявол проклятий!..

IX.

Через тиждень вже витягли
 Максима з криниці,
 Та у балці й поховали;
 Чималу каплицю
 Поставили громадою,
 А його криницю
 «Москалевою» назвали...

От тобі й билиця
 Про ту криницю москалеву,—
 Нелюдська билиця!
 А я... пішов у гайдамаки,
 Та на Сибірі опинивсь
 (Бо тут Сибір була колись) ¹⁾
 І пропадаю, мов собака,
 Мов той Іуда... Помолись

¹⁾ Не дуже давно посилали каторжних на Елек,
 чи Елецьку заштиту, для ломки соли. (Прим. Т.
 Шевченка).

За мене богу, мій ти сину,
 На тій преславній Україні,
 На тій веселій стороні—
 Чи не полегшає мені?...

— 6. V. 1857
 Новопетровський форт.

Неофіти.

Сія глаголеть господь: сохрани́те суд і сотворі́те правду, прибли́жи бо ся спасе́ніє мое при́йти і милость моя відкриється.

(Ісаія, гл. LVІ, ст. І).

(М. С. Щепкину на пам'ять 24. XII. 1857)

Возлюбленнику муз і грацій!
 Ждучи тебе, я тихо плачу
 І думу скорбную мою
 Твоїй душі передаю.

Привітай же благодушно
 Мою сиротину,
 Наш великий чудотворче,
 Мій друже єдиний!
 Привітаєш: убогая,
 Сірая ¹⁾ з тобою
 Перепливе вона Лету,
 І огнем-слезою
 Упаде колись на землю.
 І притчею стане
 Розпинателем народнім,
 Грядущим тиранам.

¹⁾ Сирота, сірома.

ПРОЛОГ.

Давно вже я сижу в неволі,
 Неначе злодій взаперті,
 На шлях дивлюся та на поле,
 Та на ворону на хресті
 На кладовищі,—більш нічого
 З тюрми не видно; слава богу
 Й за те, що бачу! Ще живуть,
 І богу моляться, і мруть
 Хрещені люди.

Хрест високий
 На кладовищі, трохи збоку
 Златомальований стоїть
 (Не вбогий, мабуть, хтось лежить!..)
 І намальовано: розп'ятий
 За нас син божий на хресті.
 Спасибі сиротам багатим,
 Що хрест поставили. А я—
 Такая доленька моя!—
 Сижу собі та все дивлюся
 На хрест високий із тюрми..
 Дивлюся, дивлюся, помолюся,
 І горе, горенько моє,
 Мов нагодована дитина,
 Затихне трохи, і тюрма
 Неначе ширшає; співає
 І плаче серце, оживає
 І в тебе, боже, і в святих
 Та праведних твоїх питає:
 Що їм зробив він, той святий,
 Той Назорей, той син єдиний
 Богом ізбранної Марії,
 Що він зробив їм? І за що
 Його святого мордували,

Во уши кували,
 І главу його чесную
 Терном увінчали,
 І вивели з злодіями
 На Голгофу-гору,
 І повісили між ними?
 За що?—Не говорить
 Ні сам сивий верхотворець,
 Ні його святії
 Помішники, поборники,
 Кастрати німії.
 Чи не за те, що й ми тепер
 (Сам себе питаю)
 Отакими злодіями
 Тюрми начинаєм,
 Як і син оцей Марії?
 Ми не розпинаєм,
 Як ті люті фарисеї,
 На хресті живого
 Праведного чоловіка;
 Ми молимося богу,
 І на храмах його чесний
 Хрест златокований
 Поставили, та й молимося,
 Та б'ємо поклони.
 А то були фараони,
 Кесарі,—то погань,
 Погань люта, без бога,
 Сказано—дракони!
 А Назорей милосердий
 Назвав їх братами,—
 За те й повісили його,
 Неначе злодія...
 Не знаю,
 Для чого, справді, ми читаєм

Святую заповідь його!
 Чесную кров його п'ємо,
 Мов у шинкарки меду чарку...
 О, суєслови! На жидах?..
 Не на жидах,—на нас лукавих,
 На дітях наших препоганих
 Святая кров його!. Кати!
 Собаки без очей скажені,—
 Ви і не бачите! Земні
 Б'єте поклони, за хрести
 Ховаєтесь од сатани,
 І просите зтиха
 Супостатам християнам
 То чуми, то лиха,
 То всякого безголов'я—
 А все по закону...
 А, бодай вас!

Та цур же вам,
 Новим фараонам
 І кесарям людодіам!
 Перелечу во время оно,
 Як той мерзенний Рим з Нероном
 В паскудних оргіях конав,
 А новий день із тьми-недолі
 На Колізей і Капітолій
 Уже світив, уже сіяв;
 Уже огненнії язики
 Із краю в край, по всій землі
 Святеє слово пронесли,—
 І никли гордії владики
 Перед святим його хрестом.
 Перенесись во время оно,
 Душе моя, і стоном-дзвоном,
 І трубним гласом возгреми
 Із мурів темної тюрми!

Благословенная в женах
 Святая, праведная мати
 Святого сина на землі!
 Не дай в неволі пропадати,
 Летучі літа марно трагить,
 Скорбящих радосте! Пошли,
 Пошли мені святее слово,
 Святої правди голос новий,
 І слово розумом святим
 І оживи і просвіти!
 І розкажу я людям горе,
 Як тая мати ріки-море
 Сльози кровавої лила,
 Так я і ти,—і прийняла
 В живу душу світ незримий
 Твого розп'ятого сина.
 Ти, матір бога на землі,
 Ти сльози матері до краю
 До каплі вилила. Ридаю,
 Молю ридаючи; пошли,
 Подай душі убогій силу,
 Щоб огненно заговорила,
 Щоб слово пламенем взялось
 Щоб людям серце розтопило
 І на Україну понеслось,
 І на Україні святилось
 Те слово—божее кадило,
 Кадило істини! Амінь.

I.

Не в нашім краї, богу милім,
 Не за гетьманів і царів,
 А в римській идольській землі
 Це беззаконіє творилось:
 Либонь, за Деція царя,

Чи за Нерона—сподаря,—
Сказать запевне не зумію;
Нехай за Нерона!

Росії

Тоді й на світі не було,
Як у Італії росло
Мале дівча, і красотою,
Як тая лілія, цвіло.
Дивилася на неї мати
І молоділа, і дівчати
Людей шукала, і найшла;
Та помолившись Гіменею
В своїм веселім гінекею,
В чужий веселий одвела.
Незабаром зробилась мати
Із доброї тії дівчати:
Дитину-сина привела.
Молилася своїм пенатам
І в Капітолій принесла
Немалі жертви!.. Ублагала
Капітолійський той синклит,
Щоб первенця її вітали
Святії ідоли. Горить
І день і ніч перед пенатом
Святий огонь. Радіє мати:
В Алкида син її росте;
Росте... лицяються гетери,
І перед образом Венери
Горить кадило золоте.

II.

Тоді вже сходила зоря
Над Вифлеємом,—правди слово,
Святої правди і любови
Зоря всесвітня зійшла,

І мир і радість принесла
 На землю людям. Фарисеї
 І вся мерзенна Іудея
 Заворушилась, заревла,
 Неначе гадина в болоті,
 І сина божія во плоті
 На тій Голгофі розп'яла
 Межи злодіями. І спали,
 Упившись кровію, кати,
 Твою кровію! А ти
 Возстав от гроба! Слово встало,
 І слово правди понесли
 По всій невольничій землі
 Твої апостоли святії.

III.

Тоді ж ото її Алкид,
 Та ще гетери молодії,
 Та козлоногий п'яний дід
 Над самим Аппієвим шляхом
 У гай гарно роздяглись,
 Та ще гарніше попились
 Та й поклонялися Пріяпу.
 Аж гульк!—іде святий Петро,
 Та йдучи в Рим благовістити,
 Зайшов у гай води напитись
 І одпочити.—«Благо вам!»
 Сказав апостол утомлений,
 І оргію благословив.
 І тихим, добрим, кротким словом
 Благовістив їм слово нове:
 Любов, і правду, і добро,
 Добро найкраще на світі—
 То братолюбіє. І ситий,
 І п'яний й голий отой Фавн,

І син Алкид твій, і гетери—
 Всі, всі упали до землі
 Перед Петром, і повели
 До себе в терми на вечерю.
 Того апостола...

IV.

І в термах оргія. Горять
 Чертоги пурпуром і златом,
 Куряться амфори; дівчата,
 Трохи не голії стоять
 Перед Кипридою, і в-лад
 Співають гимн. Приготован
 Великий пир і полягли
 На ложах гості. Регіт, гомін!..
 Гетери гостя привели
 Сивобородого... І слово
 Із уст апостола святого
 Драгим елеєм потекло,—
 І стихла оргія. А жриця
 Киприди, оргії цариця,
 Поникла радісним чолом
 Перед апостолом, і встала,
 І всі за нею повставали,
 І за апостолом пішли
 У катакомби. І єдиний
 Твій син Алкид пішов за ними
 І за апостолом святим,
 За тим учителем своїм.

А ти весела вийшла з хати
 На шлях із гаю виглядати
 Свого Алкида... Ні, нема!
 Уже й не буде! Ти сама
 Помолишся своїм пенатам,

Сама вечерять сядеш в хаті,—
 Ні, не вечерять, а ридать,
 Себе і долю проклинать,
 І сивіть кленучи! І—горе!—
 Умреш-єси на самоті,
 Мов прокаженна...

V.

На хресті

Стрімглав повісили святого
 Того апостола Петра,
 А неофітів в Сиракузи,
 В підземній страшній узи
 В кайданах одвезли. І син,
 Твій син Алкид, твоя дитина,
 Твоя єдина родина,
 Любов єдина твоя,
 Гниє в неволі, у кайданах.
 А ти, прескорбная, не знаєш,
 Де він конає, пропадає,—
 Ідеш шукать його в Сибір,
 Чи тее... в Скифію. І ти,—
 І чи одна ти? Божа мати,
 І заступи вас, і укрий!
 Нема сім'ї, немає хати,
 Немає брата, ні сестри,
 Щоб не заплакані ходили,
 Не катувалися в тюрмі,
 Або в далекій стороні,
 В британських гальських легіонах
 Не муштрувались.. О, Нероне,
 Нероне лютий! Божий суд
 Правдивий, наглий серед шляху
 Тебе осудить... Припливуть
 І прилетять зо всього світа

Святії мученики—діти
 Святої волі; круг одра,
 Круг смертного твого предстануть
 В кайданах, і... тебе простять:
 Вони—брати і христіяни,
 А ти—собака, людоїд,
 Деспот скажений!..

VI.

Аж кишить
 Невольника у Сиракузах
 В льохах і тюрмах, а Медуза
 В шинку з старцями п'яна спить,—
 От-от прокинеться,—і потім
 І кров'ю вашою, деспоти,
 Похмілья справить.

Скрізь шукала
 Дитину мати: не найшла...
 І в Сиракузи поплила,
 Та там уже його в кайданах
 Найшла, сердешная, в тюрмі.
 Не допустили й подивитись!
 І мусіла вона сидіти
 Коло острога, ждять і ждять,
 Як бога з неба, виглядять
 Свого сина,—аж поки-то
 Його в кайданах поженуть
 Бульвар мести.

А в Римі свято,
 Велике свято! Тиск народу,
 Зо всього царства воєводи,
 Преторіани і сенат,
 Жерці і ліктори стоять
 Круг Капітолія, і хором

Співають гимн і курять дим
З кадил і амфор. І з собором
Іде сам кесарь; перед ним
Із бронзи литу ю статую
Самого кесаря несуть.

VII.

Непевне видумали свято
Патриції-аристократи
І мудрий кесарів сенат.
Вони, бач, кесаря хвалили
На всі лади, що аж остило
Самим ледащо вихвалять;
То заразом, щоб доканать,
Вони на раді й присудили,
Щоб просто кесаря назвать
Самим Юпітером—та й годі!
І написали воеводам
По всьому царству: так і так,
Що кесарь—бог, ще більш од бога,
І майстрові дали кувать
Із бронзи кесаря; до того,
(Так, *нота-бене*) додали,
Що бронзовий той кесарь буде
І милувать. Сердешні люди,
Неначе в ирій, потягли
У Рим на прощу. Приплила
Із Сиракуз і та небога,
Благати кесаря і бога.
І чи одна вона? Мій боже!
Прийшло їх тисячі в сльозах,
Прийшло здалека...

Горе з вами!

Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?

Кому ви принесли з сльозами
 Свою надію? Горе з вами,
 Раби незрячі! Кого,
 Кого благаєте, благії?
 Раби незрячі, сліпі?
 Чи-ж камінь милує кого?
 Молітесь богові одному,
 Молітесь правді на землі,
 А більше на землі нікому
 Не поклоніться! Все брехня:
 Попи й царі!..

VIII.

Перед Нероном,
 Перед Юпітером новим,
 Молились вчора сенатори
 І всі патриції,—і вчора
 Лилася божа благодать:
 Кому чи чином, чи грошима,
 Кому—аренду Палестину,
 Байстрятам де-що, а кому
 Сами благоволили дати
 Свою підложницю в супруги,
 Хоча й підтоптану—нічого:
 Аби з-під кесаря! А в кого
 Сестру благоволили взяти
 У свій гарем,—і це нічого:
 На те він бог! А ми під бога
 Себе повинні підкладати,
 Не тільки сестер...

Преторіани помолились,—
 Преторіанам дав указ,
 Щоб все що хочуть, те й робили,
 А ми помилуємо вас...
 І ви—плебеї-тречкосії,

І ви молилися,—та вас
 Ніхто не милує; не вміють
 Вас і помилувать гаразд...

IX.

На третій день уже пустили
 Молитися за христіян,
 І ти приходила, молилась,—
 І милосердий істукан
 Звелів везти із Сиракузи
 У Рим в кайданах христіян.

І рада ти, і весела,
 Кумирові знову
 Помолилась. А кумир той,
 Юпітер той новий,
 Ось побач, якеє свято
 Буде завдавати
 В Колізеї! А тим часом
 Іди зустрічати
 Свого сина, та не дуже
 Радій лиш, небого:
 Ще не знаєш ти нового
 Ласкового бога!

X.

А поки-що з матерями
 Алкидова мати
 Пішла-його зустрічати,
 Святих привітати
 На березі. Пішла-єси,
 Трохи не співаєш,
 Та кесаря-Юпітера
 Хвалиш—вихваляєш:
 «От Юпітер, так Юпітер!

Не жаль і назвати
Юпітером. А я, дурна,
Ходила благи
У Афини Юпітера...
Дурна,—більш нічого!...»
І нищечком помолилась
Кесареві-богу,
Та й пішла по-над болотом,
На Тибр поглядає.
А по Тибру із-за гаю
Байдак впливає,
Чи галера. На галері
Везуть твого сина
З неофітами в кайданах;
А твоя дитина
Ще й до щогли прикована:
Не неофіт новий,
А апостол великого
Христового слова...
Отакий-то він! Чи чуєш?
У путах співає
Твій мученик:
«Псалом новий господеві
І новую славу
Воспоєм чесним собором,
Серцем недугавим;
Во псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко бог кара неправих,
Правим помагає;
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять ім'я боже;
І мечі в руках їх добрі,

Острі обоюду,
 На отмщеніє язикам,
 І в науку людям.
 Окують царей неситих
 В залізній пута,
 І їх, славних, оковами
 Ручними окрутять;
 І осудять неправедних
 Судом своїм правим,
 І во-віки стане слава,
 Преподобним слава!».

XI.

А ти на березі стояла,
 Неначе темная скала,
 Не слухала і не ридала,
 А аллилуя подала.
 За матерями христіянам.
 Мов дзвони, загули кайдани
 На неофітах; а твій син,
 Єдиний твій, апостол новий,
 Перехрестившись, возгласив:
 «Молітесь, братія, молітесь
 За брата лютого! Його
 В своїх молитвах пом'яніте;
 Перед гординею його,
 Брати мої, не поклонітесь!
 Молитва—богові! А він
 Нехай лютує на землі,
 Нехай пророка побиває,
 Нехай усіх нас розпинає!
 Уже внучата зачались;
 І виростуть вони колись:
 Не местники внучата тії—
 Христові воїни святії!

І без огня, і без ножа
 Стратеги божії воспрянуть,
 І тьми і тисячі поганих
 Перед святими побіжать!
 Молітесь, братія!»—

Молились,

Молилися перед хрестом,
 Закуті в пута неофіти
 Молились радісно. Хвала,
 Хвала вам, душі молодії,
 Хвала вам, лицарі святії,
 Во віки-віки похвала!..

XII.

І в Рим галера приплила.
 Минає тиждень. П'яний кесар,
 Постригши сам себе в Зевеса,
 Завдав Зевесу юбілей.
 Лікує Рим. Перед кумиром
 Везуть возами ладан, миро,
 Женуть гуртами християн
 У Колізей... Мов у різниці,
 Кров потекла. Лікує Рим...
 І гладіатор і патрицій—
 Обидва п'яні,—кров і дим
 Їх упоїв; руїну слави
 Рим пропиває, тризну править
 По Сціпіонах. Пий, лютий,
 Мерзенний старче! Із-за моря
 В своїх гаремах! Із-за моря
 Уже встає святая зоря.
 Не громом праведним, святим,
 Тебе уб'ють,—ножем тупим
 Тебе заріжуть, мов собаку,
 Уб'ють обухом!

XIII.

Другий день
Реве арена. На арені
Лідійський золотий пісок
Покрився пурпуром червоним,
В болото крові замісивсь;
А Сиракузьких Назореїв
Ще не було у Колізеї.
На третій день і їх в кайданах
Сторожа з голими мечами
Гуртом в різницю привела.
Арена звірем заревла...
А син твій гордо на арену,
Псалом співаючи, ступив,—
І п'яний кесар, мов скажений,
Зареготавсь. І леопард
Із льоху вискочив на сцену...
Ступив, зирнув,—і полилась
Святая кров. По Колізею
Ревучим громом пронеслась
І стихла буря...

Де-ж була?

Де ти сховалась? Чом на його,
На кесаря свого святого,
Не кинулась?—Бо стерегли:
Кругом в три лави обступили
Зевеса ліктори; за ним,
Твоїм Юпітером святим,
Залізну браму зачинили.
А ти осталася одна,
Одна-однісінька на дворі.
І що ти зможеш?—«Горе! горе!
О, горе лютеє моє!
Моя ти доленько! Без його

Що я робитиму? До кого
 Я прихилися?»... І небога
 Кругом зиркнула, і об мур,
 Об мур старою головою
 Ударилась і трупом пала
 Під саму браму.

XIV.

З позорища увечері
 У терми сховався
 Святий кесар з лікторами:
 Колізей остався
 Без кесаря і без римлян,—
 І ніби заплавав;
 Сполохнувшись, сумно-сумно
 Над ним ворон крякав.
 Одинокий, мов гора та
 На полі, чорніє
 Колізей той серед Риму.
 Тихо-тихо віє
 Із-за Тибру, із Альбано
 Вітер по-над Римом;
 А над чорним Колізеєм
 Ніби із-за диму,
 Пливе місяць круглолиций,—
 І мир первозданний
 Одпочив на лоні ночі.
 Тільки ми, Адаме,
 Твої чада преступнії
 Не одпочиваєм
 До самої домовини
 У проспаним раї;
 Гриземосся, мов собаки,
 За маслак смердячий,

Та тебе ще зневажаєм,
Праотче ледачий!..

XV.

Трохи одпочила
Стара мати недобита,—
Живущую силу
Сила ночі оживила;
Встала, походила
Коло замкнутої брами
Та щось шепотала:
Чи не кесаря святого
Нишком проклинала?
А може й так... Тихесенько
До брами підкралась,
Послухала, усміхнулась,
І щось прошептала—
Якесь слово... І нищечком
Коло брами сіла
Й зажурилась. Незабаром
Брама одчинилась,
І на возах, на колесницях,
Із Колізея, із різниці
Святії вивезли тіла,
І повезли на Тибр,—тілами
Святих убитих годували
Для царського таки стола
У Тибрі рибу.

Встала мати,
Кругом оглянулась, взялась
За биту голову руками,
І тихо, мовчки за возами
Марою чорною пішла
На Тибр. А скифи сіроокі,
Погоничі рабів раби,

Подумали: сестра Морока
 Із пекла вийшла провозать
 У пекло римлян. Поскидали
 У воду трупи та й назад
 З возами скифи повертали.

І ти осталася одна
 На березі, і ти дивилась,
 Як розстелялися, стелились
 Круги широкії над ним,
 Над сином праведним твоїм...
 Дивилась, поки не осталось

Живого сліду на воді,—
 І усміхнулася тоді
 І тяжко-страшно заридала,
 І помолилась в перший раз
 За нас розп'ятому.

І спас
 Тебе розп'ятий син Марії,
 І ти слова його живії
 В живу ю душу прийняла,
 І на торжища і в чертоги
 Живого істинного бога
 Ти слово правди понесла!

4—7. XII. 1857
 Нижній-Новгород

Юродивий.

Во дні фельдфебеля-царя
 Капрал Гаврилович Безрукий ¹⁾
 Та унтер п'яний, Долгорукий,
 Україну правили. Добра

¹⁾ Генерал-губернатор Дмитро Бібіков.

Таки чимало натворили,—
 Чимало люду оголили
 Оці сатрапи ундіра.
 А надто стрижений Гаврилич
 З своїм єфрейтором малим
 Та жвавим, на-лихо лихим,
 До того люд домуштрували,
 Що сам фельдфебель дивувались
 І маршировкою і всім,
 І «благодарні перебували
 Всегда к єфрейторам своїм».
 А ми дивились і мовчали,
 Та мовчки чухали чуби,—
 Німії подлії раби,
 Підніжки царськії, лакеї
 Капрала п'яного! Не вам,
 Не вам, в мережаній лівреї
 Донощики і фарисеї
 За правду пресвятую статъ
 І за свободу! Розпинать,
 А не любить ви вчилися брата!
 О, роде суєтний, проклятий,
 Коли ти видохнеш? Коли
 Ми діждемось Вашингтона
 З новим і праведним законом?
 А діждемось таки колись!
 Не сотні вас, а мільйони
 Полян, дулебів і древлян
 Гаврилич гнув во время оно;
 А вас, моїх святих киян,
 І ваших чепурних киянок
 Оддав своїм прафосам п'яним
 У наймички сатрап капрал,—
 Вам і байдуже. А між вами
 Найшовсь таки якийсь проява,

Якийсь дурний оригінал,
Що в морду затопив капрала,
Та ще й у церкві,—і пропало,
Як на собаці.

Так-то, так!

Найшовсь таки один козак
Із мільйона свинопасів,
Що царство все оголосив:
Сатрапа в морду затопив.
А ви, юродиві, тим часом,
Поки нездужає капрал,
Ви огласили юродивим
Святого лицаря! А бивий
Фельдфебель ваш Сарданапал,
Послав на каторгу святого,
А до побитого старого
Сатрапа «навсегда» оставсь
Преблагодарним.

Більш нічого
Не викроїлося, і драму
Глухими, темними рядами
На смітник винесли. А я...
О, зоре ясная моя!
Ведеш мене з тюрми, з неволі,
Як раз на смітничок Миколи,
І світиш, і гориш над ним
Огнем невидимим, святим,
Животворящим, а із гною
Встають стовпом передо мною
Його безбожні діла...
Безбожний царю, творче зла,
Прави гонителю жестокий!
Чого накоїв на землі!

А ти, всевидящее око!
Чи ти дивилося звисока,

Як сотнями в кайданах гнали
 В Сибір невольників святих,
 Як мордували, розпинали
 І вішали? А ти не знало?
 І ти дивилося на них
 І не осліпло?! Око, око!
 Не дуже бачиш ти глибоко!
 Ти спиш в киоті, а царі —
 Та цур їм, тим царям поганим!
 Нехай верзуться їм кайдани,
 А я полину на Сибір
 Аж за Байкал; загляну в гори,
 В вертепи темнії і в нори
 Без дна глибокії, і вас,
 Споборники святої волі—
 Із тьми, із смрада і з неволі,
 Царям і людям на показ,
 На світ вас виведу надалі
 Рядами довгими в кайданах...

1857.

Нижній-Новгород.

Доля.

Ти не лукавила зо мною;
 Їи другом, братом і сестрою
 Сіромі стала; ти взяла
 Мене, маленького, за руку
 І в школу хлопця одвела
 До п'яного дяка в науку.
 «Учися, серденько: колись
 З нас будуть люди» — ти сказала,
 А я й послухав, і учивсь,
 І вивчився. А ти збрехала!

Які з нас люди?.. Та дарма!
 Ми не лукавили з тобою,
 Ми просто йшли,—у нас нема
 Зерна неправди за собою...

Ходімо ж, доленько моя,
 Мій друже вбогий, нелукавий!
 Ходімо дальше: дальше слава,
 А слава—заповідь моя.

9. II. 1858.
 Нижній-Новгород.

Муза.

А ти, пречистая, святая,
 Ти, сестро Феба молодая!
 Мене ти в пелену взяла
 І геть у поле однесла;
 І на могилі серед поля,
 Як тую волю на раздоллі,
 Туманом сивим сповила;
 І колихала, і співала,
 І чари діяла... і я...
 О, чарівниченько моя!
 Мені ти всюди помагала,
 Мене ти всюди доглядала;
 В степу, безлюдному степу,
 В далекій неволі,
 Ти сіяла, пишалася,
 Як квіточка в полі.
 Із казарми нечистої
 Чистою, святою
 Пташечкою вилетіла
 І по-надо мною

Полинула, заспівала
 Ти, золотокрила,—
 Мов живущою водою
 Душу окропила!

І я живу, і надо мною
 З своєю божою красою
 Гориш ти, зоренько моя,
 Моя порадонько святая,
 Моя ти доле молодая,
 Не покидай мене! Вночі
 І вдень, і ввечері, і рано
 Вітай зо мною, і учи,—
 Учи неложними устами
 Хвалити правду! Поможі
 Молитву діяти до краю;
 А як умру,—моя святая,
 Моя ти мати,—положи
 Свого ти сина в домовину,
 І хоч єдиную сльозину
 В очах безсмертних покажи!

9. II 1858.
 Нижній-Новгород.

С л а в а.

А ти, задріпанко, шинкарко,
 Перекупко п'яна!
 Де ти в ката забарилась
 З своїми лучами?
 У Версалі над злодієм
 Набор розпустила?
 Чи з ким другим мізкаєшся
 З нудьги та з похмілля?

Горнись лишень ти до мене
 Та витнемо з лиха,
 Гарнесенько обіймемось,
 Та любо, та тихо
 Пожартуєм, чмокнемося,
 Та й поберемося,
 Моя крале мальована,
 Бо я таки й досі
 За тобою чимчикую;
 Ти хоча й пишалась
 І з п'яними кесарями
 По шинках хиялась,
 А надто з тим Миколою
 У Севастополі,
 Та мені про те байдуже...
 Мені, моя доле,
 Дай на себе подивитись,
 Під крилом твоїм любенько
 В холодку заснути!

9. II. 1858.

Нижній-Новгород.

С о н .

(М. А. Марковичці).

На панщині пшеницю жала;
 Втомилася; не спочивать
 Пішла в снопи,—пошкандибала
 Івана сина годувать.
 Воно сповитеє кричало
 У холодочку за снопом.
 Розповіла, нагодувала,
 Попестила, і ніби сном,

Над сином сидя, задрімала.
 І сниться їй: той син Іван
 І уродливий, і багатий,
 Уже засватаний, жонатий,
 На вольній бачиться,—бо й сам
 Уже не панський, а на волі;
 І на своїм веселім полі
 Удвох собі пшеницю жнуть,
 А діточки обід несуть...
 І усміхнулася, небога.
 Прокинулася—нема нічого!..
 На йвася глянула; взяла
 Його, гарненько сповила,
 І копу дожинать пішла,
 Поки не чути ланового.

13. VII. 1858.

Петербург.

Я не нездужаю,—нівроку,—
 А щось такеє бачить око,
 І серце жде чогось... Болить,
 Болить і плаче, і не спить,
 Мов негодована дитина.
 Лихої, тяжкої години,
 Мабуть, ти ждеш? Добра не жди,
 Нє жди сподіваної волі—
 Вона заснула: цар Микола
 Її приспав, а щоб збудить
 Хиренну волю, треба миром,
 Громадою обух сталить,
 Та добре вигострить сокиру,
 Та й заходиться вже будить.
 А то проспить собі, небога,
 До суду божого страшного!

А панство буде колихать,
 Храми, палати мурувать,
 Любить царя свого п'яного
 Та византіїство прославлять,
 Та й більше, бачиться, нічого!

22. XI. 1858.

Петербург.

Подражаніє XI псалму.

Мій боже милий! Як то мало
 Святих людей на світі стало!
 Один на другого кують
 Кайдани в серці, а словами,
 Медоточивими устами
 Цілюються і часу ждуть,
 Чи швидко брата в домовині
 З гостей на цвинтар повезуть?..
 А ти, о господи єдиний,
 Скуєш лукавії уста,
 Язик отой велерічивий.
 Мовлявший: «Ми—не суєта!
 І возвеличимо на-диво
 І розум наш, і наш язик...
 Та й де той, пан, що нам закаже
 І думать так, і говорить?»
 «Воскресну я!»—той пан вам скаже,
 «Воскресну нині, ради їх,
 Людей закованих моїх,
 Убогих нищих.. Возвеличу
 Малих отих рабів німих!
 Я на сторожі коло їх
 Поставлю слово...»

І пониче,
 Неначе стоптана трава,

І думка ваша, і слова.
 Неначе срібло куте, бите
 І семикрати перелите
 Огнем в горнилі, словеса
 Твої, о господи, такії;
 Розкинь же їх, твої святії,
 По всій землі! І чудесам
 Твоїм увірують на світі
 Твої малі убогі діти.

15. II. 1859. Петербург.

Марку Вовчку

(На пам'ять 24 генваря 1859).

Недавно я по-за Уралом
 Блукав і господа благав,
 Щоб наша правда не пропала,
 Щоб наше слово не вмирало,—
 І виблагав! Господь послав
 Тебе нам, кроткого пророка,
 І обличителя жестоких,
 Людей неситих. Світе мій,
 Моя ти зоренько святая!
 Моя ти сило молодая!
 Світи на мене, і огрій,
 І оживи моє побите,
 Убоге серце, неукрите,
 Голоднее,—і оживу,
 І думу вольную на волю
 Із домовини воззову,
 І думу вольную... О, доле,
 Пророче наш, моя ти доню!—
 Твоєю думу назову!

17. II. 1859. Петербург.

Подражаніє Ісаїї.

Глава XXXV.

Радуйся, ниво неполитая!
 Радуйся, земле, не повитая
 Квітчастим злаком! Розпустись,
 Рожевим крином процвіти!
 І процвітеш, позеленієш,
 Мов Іорданові святії
 Луги зелені, береги.
 І честь Кармилова, і слава
 Ливанова, а не лукава,
 Тебе укриє дорогим
 Золототканим, хитро шитим,
 Добром та волею підбитим,
 Святим омофором своїм.
 І люди темнії, незрячі
 Дива господнії побачать.

І спочинуть невольничі
 Утомлені руки,
 І коліна одпочинуть,
 Кайданами куті.
 Радуйтеся, вбогодухі!
 Не лякайтесь дива!
 Це бог судить, визволяє
 Довготерпеливих
 Вас, убогих, і воздає
 Злодіям за злая

Тоді як, господи, святая
 На землю правда прилетить,
 Хоч на годиночку спочить,
 Незрячі прозрять, а кривії,

Мов сарна з гаю, помайнують;
 Німим отверзуться уста,
 Прорветься слово, як вода,
 І дебрь-пустиня неполита,
 Сцілющою водою вмита,
 Прокинеться, і потечуть
 Веселі ріки, а озера
 Кругом гаями поростуть,
 Веселим птаством оживуть.

Оживуть степи, озера,
 І не верстові,
 А вольні, широкі,
 Скрізь шляхи святії
 Простеляться; і не найдуть
 Шляхів тих владики,
 А раби тими шляхами,
 Без гвалту і крику,
 Позіходяться до купи,
 Раді та веселі,
 І пустиню опанують
 Веселії села.

25. III. 1856.
 Петербург.

N. N.

Така, як ти, колись лілея
 На Іордані процвіла,
 І воплотила, пронесла
 Святеє слово над землею.
 Як-би то й ти, Дністровий цвіте...
 Ні, ні! Крий боже! Розіпнуть,
 В Сибір в кайданах поведуть,

І ти, мій цвіте неукритий—
Не вимовлю...

Веселий рай
Пошли їй, господи, подай!
Подай їй долю на цім світі,
І більш нічого не давай!
Та не бери її весною
В свій рай небесний, не бери,
А дай твоєю красою
Надивуватись на землі!

19. IV. 1859.

Петербург.

Пісня

(Ф. І. Черненко ¹⁾ на пам'ять 22. IX. 1859).

Ой, по горі ромен цвіте;
Долиною козак іде
Та у журби питається:
Де та доля пишається?

Чи то в шинках з багачами?
Чи то в степах з чумаками?
Чи то в полі на роздоллі
З вітром віється по волі?

Не там, не там, друже-брате!
У дівчини, в чужій хаті,
У рушничку та в хустині
Захована в новій скрині.

7. VI. 1859.

Лихвин.

¹⁾ Інженір, з яким Шевченко зустрічався в українській громаді Петербургу, а пізніше приятелював.

Ой, маю, маю я оченята —
 Нікого, мати, та оглядати!
 Нікого, серденько, та оглядати!

Ой, маю, маю і рученята—
 Нікого, матінко, та обнімати!
 Нікого, серденько, та обнімати!

Ой, маю, маю і ноженята—
 Та ні з ким, матінко, потанцювати!
 Та ні з ким серденько, потанцю-
 вати!

10. VI. 1859.

Пирятин.

Сестрі.

Минаючи убогі села
 Понаддніпрянські невеселі,
 Я думав: «Де-ж я прихилюсь
 І де подінуся на світі?»
 І сниться сон мені: дивлюсь,
 В садочку, квітами повита,
 На пригорі собі стоїть,
 Неначе дівчина, хатина.
 Дніпро геть-геть собі розкинувсь,—
 Сіяє батько та горить!
 Дивлюсь: у темному садочку,
 Під вишнею у холодочку,
 Моя єдина сестра,
 Многострадалиця святая,
 Неначе в раї спочиває,
 Та з-за широкого Дніпра
 Мене, небога, виглядає.

І їй здається: виринає
 З-за хвилі човен, доплива
 І в хвилі знову порина...
 — «Мій братіку! Моя ти доле!»
 І ми прокинулися: ти—
 На панщині, а я—в неволі!.. ¹⁾
 Отак нам довелося йти
 Ще змалечку колючу ниву!
 Молися, сестро! Будем живі,
 То бог допоможе перейти.

20. VII. 1859.

Черкаси.

Колись дурною головою
 Я думав: горенько зо мною!
 Як доведеться в світі жить,
 Людей і господа хвалить?
 В багні колодою гнилою
 Валятись, старітись, гнить,
 Умерти—й сліду не покинуть
 На обікраденій землі!..
 О, горе, горенько мені!
 І де я в світі заховаюсь?
 Що-день Пилати розпинають,
 Морозять, шкварять на огні...

21. VII. 1859.

Черкаси.

Як-би то ти, Богдане п'яний,
 Тепер на Переяслав глянув,
 Та на замчище подививсь,—
 Упився-б, здорово упивсь!

¹⁾ Саме в цей час Шевченка було арештовано після доносу, в якому говорилося, що він, ніби, бунтує народ та зневажає бога.

І... препрославлений, козачий
 Розумний батьку!.. і в смердячій
 Жидівський хаті-б похмеливсь,
 Або-б в калюжі-утопивсь,
 В багні свинячим...

Аміль тобі, великий муже, —
 Великий, славний, та не дуже!..
 Як-би ти на світ не родивсь,
 Або в колисці ще упивсь,
 То не купав би я в калюжі
 Тебе преславного... Аміль!

18. VIII. 1859.
 Переяслав.

Во Іудеї, во дні они,
 Во врем'я Ирода царя,
 Кругом Сіона й на Сіоні
 Романські п'яні легіони
 Паскудились. А у царя,
 У Ирода таки самого,
 І у порогу й за порогом
 Стояли ліктори. А цар,
 Самодержавний государ,
 Лизав у ліктора халяву,
 Щоб той йому на те, на се,
 Хоч пів-динарія позичив.
 А той кишенею трясє,
 Виймає гроші і не лічить,
 Неначе старцеві дає,
 І п'яний Ирод знову п'є!
 Як ось—не в самім Назареті,
 А у якомусь у вертепі—

Марія сина привела
 І в Вифлеєм з малим пішла.
 Біжить поштарь із Вифлеєма
 І каже: «Царю! так і так!
 Зіновать, кукіль і будяк
 Рoste в пшениці! Кляте плем'я
 Давидове у нас зійшло,—
 Зотни, поки не піднялось!»
 — «Так що-ж!»—промовив Ирод
 п'яний:

«По всьому царству постинать
 Малих дітей; а то погані
 Нам не дадуть доцарювать!»
 Поштарь, нівроку, був підпилий,
 Оддав сенатові приказ,
 Щоб тільки в Вифлеємі били
 Малих дітей.

Спаси ти нас,
 Младенче праведний, великий,
 Од п'яного царя-владики!
 Од гіршого-ж тебе спасла
 Твоя преправедная мати,
 Та де-ж нам тую матір взяти?
 Ми серцем голі до-гола!
 Раби з кокардою на лобі,
 Лакеї в золотій оздобі,
 Онуча, сміття з помела
 Його величества!..., та й годі.

4. X. 1859.
 Петербург.

Марія

(Поема).

„Радуйся, ти боновила еси
зачатія студно“

(Акаф. Пр. Богор. ік. 10)

Все упованіє моє
На тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє твоє,—
Все упованіє моє
На тебе, мати, возлагаю,
Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників; подай їм силу
Твого мученика сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До сáмого, самóго краю!
Достойно-пíтая! Благаю,
Царице неба і землі!
Воньми їх стону і пошли
Благий кінець, о всеблагая!
А я, незлобний, воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалом і тихим і веселим
Святу́ю доленьку твою.
А нині—плач, і скорб, і сльози
Душі убогої—убогий
Остатню лепту подаю.

I.

У Йосипа, у тесляра,
Чи в бондаря того святого,

Марія в наймичках росла.
 Росла собі і виростала,
 І на порі Марія стала,
 Рожевим квітом розцвіла,
 В убогій і чужій хатині,
 В святому тихому раю.
 Тесляр на наймичку свою,
 Неначе на свою дитину,
 Теслу було і струг покине,
 Та й дивиться. І час мине,
 А він і оком не мигне,
 І думає: «А-ні родини,
 А-ні хатиночки нема,—
 Одна-однісінька!.. Хіба...
 Ще-ж смерть моя не за плечима!»

А та стоїть собі під тином
 Та вовну білую пряде
 На той бурнус йому святешний;
 Або на беріг поведе
 Козу з козяточком сердешним
 І попасти і напоїть;
 Хоч і далеко, так любила-ж
 Вона той тихий божий став,
 Широкою Тиверіяду.
 І рада, аж сміється, рада,
 Що Йосип, сидячи, мовчав,
 Не боронив їй, не спиняв
 На став їти. Іде, сміється;
 А він сидить, та все сидить,
 За струг, сердега, не береться.
 Коза нап'ється та й пасеться,
 А дівчина собі стоїть,
 Неначе вкопана, під гаєм,
 І сумно-сумно позирає

На той широкий божий став.
 І мовила: «Тиверіядо!
 Широкий царю озерам!
 Скажи мені, моя порадо:
 Якая доля вийде нам
 З старим Іосифом? О, доле!»
 І похилилась, мов тополя
 Од вітру хилиться в яру.
 «Йому я стану за дитину;
 Плечми моїми молодими
 Його старії підопру!»
 І кинула кругом очима,
 Аж іскри сипнули з очей,
 А з добрих молодих плечей
 Хитон полатаний додолу
 Тихенько зсунувся: ніколи
 Такої божої краси
 Ніхто не узрить! Злая-ж доля
 Колючим терном провела,
 Знущалася над красотою.
 О, доленько!..

По-над водою
 Ходою тихою пішла,
 Лопух край берега найшла,
 Лопух зірвала і накрила,
 Неначе бриликом, свою
 Головоньку тую смутную,
 Свою головоньку святую,
 І зникла в темному гаю.

О, світе наш незаходимий!
 О, ти пречистая в женах!
 Благоуханний зельний крине!
 В яких гаях, в яких ярах,

В яких незнаємих вертепах
 Ти заховаєшся од спеки
 Огнепалимої тії,
 Що серце без огню розтопить
 І без води прорве, потопить
 Святії думоньки твої?!
 Де ти сховаєшся? Ніде!
 Огонь заклонувся вже,— годі!
 Уже розжеврівся, і—шкода!—
 Даремно сила пропаде,
 До крові дійде, до кости
 Огонь той лютий, негасимий,
 І недобитая, за сипом
 Повинна будеш перейти
 Огонь пекельний. Вже пророчить,
 Тобі вже зазирає в очі
 Твоє грядущее. Не зри!
 Сльозу пророчую утри,
 Заквітчай голову дівочу
 Лілеями, та тим рясним,
 Червоним маком, та й засни
 Під явором у холодочку,
 Поки що буде!

II.

Увечері, мов зоря тая,
 Марія з гаю вихожає
 Заквітчана. Фавор-гора,
 Неначе з злата-серебра,
 Далеко-високо сіяє,
 Аж сліпить очі. Підняла
 На той Фавор свої святії
 Очиці кроткії Марія,
 Та й усміхнулася; зайняла

Козу з козяточком з-під гаю
І заспівала:

«Раю, раю,
Темний гаю!
Чи я, молодая,
Милий боже,—
В твоїм раї—
Чи я, погуляю,
Нагуляюсь?»

Та й замовкла:

Круг себе сумно озирнулась,
На руки козеня взяла
І веселенькая пішла
На хутір бондарів убогий.
А йдучи, козеня, небога,
Ніби дитину на руках,
Хитала, бавила, гойдала,
До лона тихо пригортала
І цілувала. Козеня,
Неначе тее кошеня,
І не кричало, не пручалось,
На лоні пестилося, гралось.
Миль зо дві любо з козеням
Трохи-трохи не танцювала,—
І не втомилась. Вигляда
Старий, сумуючи під тином,
Давненько вже свою дитину;
Зустрів її і привітав,
І тихо мовив: «Де ти, в бога,
Загаялась, моя небого?
Ходімо в кущу, опочий,
Та повечеряємо вкупі
З веселим гостем молодим.

Ходімо, доненько! »—« Який,
 Який це гість? » — «Із Назарета
 Зайшов у нас підночувать,
 І каже: божа благодать
 На ветхую Єлизавету
 Учора рано пролилась,—
 Учора,—каже,—привела
 Дитину-сина, а Захарій
 Старий нарек його Іваном!
 Так бачиш що...»

А гість роззутий,
 Умитий, з куці вихожав
 В одному білому хитоні,
 Мов намальований сіяв.
 І став велично на порозі,
 І, уклонившись, вітав
 Марію тихо... Ії, небозі,
 Аж дивно, чудно. Гість стояв,
 І ніби справді засіяв.
 Марія на його зирнула
 І стрепенулась,—пригорнулась,
 Неначе злякане дитя,
 До Йосипа свого старого.
 А потім гостя молодого
 Просила, ніби повела,
 Очима в кущу. Принесла
 Води погожої з криниці,
 І молоко, і сир козлиці
 Їм на вечерю подала;
 Сама ж не їла й не пила,
 В куточку мовчки прихилилась
 Та дивувалася, дивилась
 І слухала, як молодий
 Дивочний гість той говорив.

І словеса його святії
 На серце падали Марії,
 І серце мерзло і пеклось.

—«Во Іудеї не було,—
 Промовив гість,—того ніколи,
 Що нині узреться. Равві,
 Равві великого глаголи
 На ниві сіються новій,—
 І виростуть, і пожнемо,
 І в житницю соберемо
 Зерно святее. Я Месію
 Іду народови возвістити!»
 І помолилася Марія
 Перед апостолом.

Горить
 Огонь тихенько на кабиці,
 А Йосип праведний сидить
 Та думає... Уже зірниця
 На небі ясно зайнялась.
 Марія, встала та й пішла
 З глеком по воду до криниці
 І гість за нею, і в ярочку
 Догнав Марію...

Холодочком
 До сходу сонця провела
 До самої Тиверіяди
 Благовістителя, і рада—
 Радесенька собі прийшла
 Додому.

III.

Жде його Марія
 І ждучи плаче; молодії

Ланіти, очі і уста
 Марніють зримо. — «Ти не та,
 Не та тепер, Маріє, стала,
 Цвіт зельний, наша краса!»
 Промовив Йосип:—« Диво сталось
 З тобою, доненько моя!
 Ходім, Маріє, повінчаймось,
 А то... (й не вимовив—уб'ють
 На улиці!) і заховаймось
 В своїм оазисі». І в путь
 Марія нашвидку збиралась
 Та тяжко плакала, ридала.
 Ото-ж вони собі ідуть;
 Несе з торбиною на плечах
 Нову коновочку старий:
 Спродать би-то, та молодій
 Купить хустиночку до-речі
 Та й за повінчання оддать.

О, старче праведний, багатий!
 Не од Сіона благодать,
 А з тихої твоєї хати
 Нам возвістилася. Як-би
 Пречистій їй не дав ти руку,
 Рабами-б біднії раби
 І досі мерли-би...

О, муко!
 О, тяжкая душі печаль!
 Не вас мені, сердешних жаль,
 Сліпі ви, нищі душою,—
 А тих, що бачать над собою
 Сокиру, молот і кують
 Кайдани новії. Уб'ють,
 Заріжуть вас, душеубийці,

І із кривавої криниці
Собак напоять!

Де-ж подівсь
Дивочний гість отой лукавий?
Хоч-би прийшов та подививсь
На брак той славний і преславний,
На брак окрадений! Не чуть,
Не чуть його, а-ні Месії.
А люди ждуть чогось, і ждуть
Чогось непевного... Маріє!
Ти-ж, безталанная, чого
І ждеш, і ждатимеш од бога
І од людей його?! Нічого,
Ніже апостола того
Тепер не жди! Тесляр убогий
Тебе повінчану веде
В свою убогую хатину.
Молись і дякуй, що не кинув,
Що на розпуття не прогнав;
А то б цеглиною убили
Як-би не вкрив, не заховав!
В Єрусалимі говорили
Тихенько люди, що стояли
У городі Тиверіяді,
Чи то якогось розп'яли
П'ювозвістителя Месії...
«Його?!» промовила Марія,
І веселенькая пішла
У Назарет. І він радіє,
Що наймичка його несла
В утробі праведную душу
За волю розп'ятого мужа.

Ото вони собі ідуть;
Прийшли додому, і живуть

Повінчані, та невеселі.
 Тесляр колисочку дебелу
 Майструє в сінях; а вона,
 Пренепорочная Марія,
 Сидить собі коло вікна
 І в поле дивиться, і шиє
 Маленькеє сороченя—
 Комусь то це?..

IV.

«Хазяїн дома?»

На дворі крикнуло. «Указ
 Од кесаря таки самого,
 Щоб ви сьогодні, цей-же час,
 Ви на ревизію у город,
 У город Вифлеєм ішли!»
 І зник, пропав той тяжкий голос,
 Тільки луна в яру гула.

Марія зараз заходилась
 Пекти опрісноки; спекла,
 В торбину мовчки положила
 І мовчки за старим пішла
 У Вифлеєм. «Святая сило,
 Спаси мене, мій боже милий!»—
 Тільки й промовила. Ідуть,
 Сумуючи собі обое,
 І вбогії—перед собою
 Козу з козяточком женуть,—
 Бо дома ні-на-кого кинуть.
 А, може, бог пошле дитину
 В дорозі,—от і молоко
 Сердешній матері. Скотина
 Іде пасучися, рядком
 Ідуть за нею батько й мати,

І починають розмовляти
 Поволі, тихо. «Семіон
 Протопресвітер»—Йосип мовив—
 «Такеє-то пророче слово
 Сказав мені: святий закон
 І Авраама і Мойсея
 Возовноблять мужі ессеї;
 І,—каже,—поти не умру,
 Поки Месію не узрю!—
 Чи чуєш ти, моя Маріє?

Месія прийде!» — «Вже прийшов,
 І ми вже бачили Месію!»
 Марія мовила.

Найшов

Опріснок Йосип у торбині,
 Дає та й каже: «На, дитино!
 Поки що буде, укріпись!
 До Вифлеєма не близьенько,
 Та й я спочину: утомивсь!»
 Та й сіли на шляху гарненько
 Полуднувать. Ото-ж сидять,
 А сонце праведне швиденько
 Додому котиться і—глядь!—
 Сховалося, і смеркло в полі,
 І—диво дивнее!... ніколи
 Ніхто не бачив і не чув
 Такого дива! Аж здрігнув
 Святий тесляр—мітла з востоку
 Над самим Вифлеємом, боком,
 Мітла огненная зійшла,
 І степ і гори осіяла.
 Марія з шляху не вставала—
 Марія сина привела,
 Єдиную тую дитину,

Що нас од каторги спасла
 І, пресвятая, неповинна
 За нас, лукавих, розп'ялась!
 А недалеко, край дороги,
 Отару гнали чабани,
 Та й їх побачили. Небогу,
 Її й дитяточко взяли
 І у вертеп свій принесли,
 І чабани його убогі
 Еммануїлом нарекли.

До сходу сонця, рано-рано,
 У Вифлеємі на майдані
 Зійшовся люд і шопотить,
 Що щось непевне з людьми буде
 Во Іудеї; гомонить
 І тихне люд. «О люди, люди!»
 Чабан якийсь біжить, кричить:
 — «Пророчество Ієремі,
 Ісаї збулось, збулось!
 У нас, у пастирів, Месія
 Родився вчора!»... Загуло
 У Вифлеємі на майдані:
 «Месія!.. Ісус!.. Осанна!..»
 І люд розходивсь.

V.

Через час,
 Чи через два, прийшов указ
 І легіон з Єрусалима
 Од того Ирода; незримо
 Й нечуте сталося тоді:
 Ще діточки сповиті спали,
 Ще купіль гріли матері,—
 На марно гріли!.. Не купали

Маленьких діточок своїх:
 Ножі салдати сполоскали
 В дитячій праведній крові!
 Такеє-то на світі сталось!
 Дивітеся-ж, о матері,
 Що роблять. Ироди царі!

Марія навіть не ховалась
 З своїм младенцем. Слава вам,
 Убогим людям, чабанам,
 Що привітали, заховали
 І нам спасителя спасли
 Од Ирода! Нагодували
 І напоїли, і дали
 Кожух і свиту на дорогу
 І, небораки, додали
 Ослицю дійну і небогу
 З її дитяточком малим
 І посадили й провели
 Вночі тайними манівцями
 На шлях Мемфиський. А мітла,
 Мітла огненная світила,
 Неначе сонце, і дивилась
 На ту ослицю, що несла
 В Єгипет кроткую Марію
 І народженого Месію.

Як-би де на світі хоч раз
 Цариця сіла на ослицю,
 То слава стала-б про царицю
 І про великую ослицю
 По всьому світу. Ця-ж несла
 Живого істинного бога!
 Тебе-ж сердешну, копт убогий
 Хотів у Йосипа купить,

Та здохла ти мабуть, дорога
Таки завадила тобі!

У Нилі скупанеє спить
В пелюшках долі під вербок.
Дитяточко. А між лозою—
З лози колисочку плете
Та плаче праведная мати,
Колиску тую плетучи.
А Йосип заходився хату
Із очерету будувати,
Щоб хоч укритися вночі.
З-за Нилу сфінкси, мов сичі,
Страшними мертвими очима
На тее дивляться; за ними
На голому піску стоять
По шнуру пирамиди в-ряд,
Мов фараонова сторожа,
І ніби фараонам знать
Вони дають, що правда божя
Встає вже, встала на землі,
Щоб фараони стереглись.

Марія найнялася прясти
У копта вовну; а святий
Іосиф взявсь отару пасти,
Щоб хоч козу ту заробить
На молоко малій дитині.
Минає рік. Коло хатини
В повіточці своїй малій
Той бондар праведний, святий
І гадки, праведний, не має—
Барило й бочку набиває,
Та ще й курникає. А ти?
Не плачеш ти і не співаєш;

Гадаєш, думаєш-гадаєш,
Як його вчити, навести
На путь святий, святого сина,
І як його од зол спасти,
Од бурь житейських одвести...

Ще рік минув. Коло хатини
Коза пасеться, а дитина
І невеличке козеня
У сінях граються; а мати
Сидить на призьбі коло хати
Та вовну з кужіля пряде.
Аж ось і сам старий іде
З ціпочком тихо по під-тином:
Носив у город шапличок
Продать: йому медяничок,
А їй немудрую хустину,
Собі ж несе на постולי
Ременю доброго. Спочинув,
Та й каже: «Доню! не журись:
Царя вже Ирода не стало!
Чогось увечері наївсь,
Та так наївся, що й опрігсь,—
Такеє-то мені сказали.
Ходімо,—каже,—у свій гай,
У свій маленький тихий рай,
Ходім додомоньку, дитино!»
—«Ходім!» сказала, та й пішла
На Нил сороченята прати
В дорогу синові. Паслась
Коза з козятком коло хати,
А Йосип сина забавляв,
На призьбі сидя, поки мати
На річці прала ті малі
Сорочечки; а потім в хаті

Поморщив добре постולי
Собі в дорогу. Та й знялись
До сходу сонця, по торбині
На плечі взявши, а дитину
Удвох в колисочці несли.

VI.

То саяк, то так прийшли додому
Бодай не довелось нікому
Узріть такеє! Благодать,
Гайочок тихий серед поля,
Одна-єдина їх доля,—
Отой гайочок—і не знать,
Де він кохався, і хатина—
Все, все сплюндровано. В руїні
Ім довелось ночувать.
В ярк Марія до криниці
Швиденько кинулася: там
Колись-то з нею яснолиций
Зустрівся гість святий... Бур'ян,
Будяк колючий з кропивою
Коло криниці поросли.
Маріє, горенько з тобою!
Молися, серденько, молися!
Окуй свою святую силу,
Довготерпінієм окуй,
В сльозах кривавих загартуй!
Небога трохи не втопилась
У тій криниці. Горе нам
Було-б іскупленим рабам!
Дитина б тая виростала
Без матері, і ми-б не знали
І досі правди на землі—
Святої волі. Схаменулась
І тяжко-важко усміхнулась

Та й заридала. Полились
 На цямрину святії сльози
 Та й висохли; а їй, небозі,
 Полегшало.

Елисавета,
 Стара вдова, у Назареті,
 З малим синком своїм жила,
 Таки з Іваном, та й була
 Якась рідня їм. Вранці-рано
 Свою дитину, безталанна,
 Нагодувала, одягла,
 І за святим своїм пішла
 У Назарет той до вдовиці
 В сусіди, в наймички проситись.
 Дитяточко собі фосо, —
 З Івасем удовенком тралось,
 Уже чимале підросло.
 Якось вони собі гуляли
 Удвох на улиці; знайшли
 Дві палички, та й понесли
 Додому матерям на дрова:
 Звичайно, діточки! Ідуть
 І веселенькі, і здорові, —
 Аж любо плянуть, як ідуть.
 Ото-ж воно, мале, взяло
 Другую паличку у Івася
 (Івась у коники гулявся),
 Зробило хрестик, та й несло
 Додому, бачте, показати,
 Що й він уміє майструвати.
 Марія ще за ворітьми
 Дітей зустріла, і зомліла
 І трупом пала, як узріла
 Той хрестик-шибеничку. «Злий,

Недобрий чоловік, лихий
 Навчив тебе, моя дитино,
 Зробить оце. Покинь, покинь!»
 А він, маленький, неповинний,
 Святу шибеничку кинув
 І зарідав, і пролились
 Ще в перший раз младенчі сльози
 На лоно матернє. Небозі
 Ніби полегшало. Взяла,
 У холодочок завела,
 В бур'ян, в садок, поцілувала
 Та коржиком нагодувала,
 Свіженьким коржиком; воно ж
 Попестилось собі, погралось
 Та й спатоньки, мале, лягло,
 Таки-ж у неї на колінях.
 Ото-ж і спить собі дитина,
 Мов янголяточко в раю,
 І на єдиную свою
 Та мати дивиться і плаче
 Тихенько-тихо: ангел спить...
 То щоб його-но не збудить!
 Та й не догледіла: неначе
 Окропу капля, як огонь,
 На його впала, і воно
 Прокинулось. Швиденько сльози
 Марія втерла сміючись,
 Щоб він не бачив; і небозі
 Не довелося одурить
 Малого сина: подивилось,
 І зарідало.

Заробила,
 Чи то позичила вдова,
 Півкопи тую на буквар.

Сама-б учила, так не знала-ж
 Вона письма того. Взяла
 Та в школу хлопця одвела
 У ієсейську; доглядала-ж
 Сама його, сама й навчала
 Добру і розуму. Івась,
 Таки вдовенко, в його вдавсь,
 Та вдвох собі й ходили в школу
 І вчились вкупочці. Ніколи
 А-ні пограється з дітьми,
 А-ні побігає; самий
 Один-однісінський, бувало,
 Сидить собі у бур'яні
 Та клепку теше: помагало
 Святому батькові в трудах.

VII.

Якось по сьомому годочку
 (Малий вже добре майстрував),
 Одпочиваючи в куточку,
 Старий на сина дивувавсь:
 Який-то з його майстер буде?
 Які-то люди з його будуть?
 Та взявши відер, кандійок,
 І батько, й мати, і воно
 Пішли на ярмарок у самий—
 Самісінський Єрусалим;
 Хоч і далеко, так спродати
 Дорогше можна. От прийшли,
 Розташувались. Батько й мати
 Сидять собі та продають
 Добро своє. А де-ж дитина?
 Побігло десь... Шукає сина
 Та плаче матір,—і не чуть,
 Де ділося! У синагогу

Зайшла благать благого бога,
 Щоб син її найшовсь; аж—глядь!—
 Межи раввинами дитина,
 Її хлоп'яточко, сидить
 І навчає неповинне:
 Як в світі жить, людей любить,
 За правду стать, за правду згинуть—
 Без правди горе!—«Горе вам,
 Учителі архиереї!»
 І дивувались фарисеї
 І книжники його речам,
 А радість матері Марії
 Неізреченная! Месію,
 Самого бога на землі
 Вона вже зріла...

Спродались,
 Во храмі помолились богу,
 І веселенькії в дорогу
 Додому рушили вночі,
 По холодочку.

Виростали,
 І вкупі вчилися, ростучи,
 Святії діточки; пишались
 Святії тії матері
 Своїми дітками. Із школи
 Путем терновим розійшлися
 Обидва: божії глаголи,
 Святую правду на землі
 І прорікали, й розп'ялись
 За воленьку, святую волю!...

Іван пішов собі в пустиню,
 А твій—між люди, а за ним,

За сином праведним своїм,
 І ти пішла. В старій хатині,
 В чужій покинула його,
 Святого Йосипа свого;
 Пішла тинятись по-під-тинню,
 Аж поки, поки не дійшла
 Аж до Голгофи...

VIII.

Бо за сином
 Святая мати всюди йшла;
 Його слова, його діла,—
 Все чула й бачила, і мліла
 І мовчки-трепетно раділа,
 На сина дивлячись. А він
 Сидить було на Єлеоні,
 Одпочива. Єрусалим
 Розкинувся гордо перед ним,—
 Сіє в золотім виссоні
 Ізраїльський архиєрей,
 Романський золотий плебей!
 І час, і два мине, не встане,
 На матір навіть не погляне,
 Та аж заплаче, дивлячись
 На іудейську столицю.
 Й вона заплаче, ідучи
 У яр по воду до криниці,
 Тихесенько, і принесе
 Води погожої, і вміє
 Утомлені столи святії,
 І пити дасть, і отрясе
 Одує прах з його хитона,
 Зашиє дірочку, та й знову
 Під смокву піде і сидить
 І дивиться—о, всесвятая!—

Як син той скорбний спочиває.
 Аж ось і дівора біжить
 Із города: його любили.
 Святії діточки; слідком
 За ним по улицах ходили,
 А іноді й на Єлеон
 До його бігали малії.
 Ото-ж прибігли.—«О, святії,
 Пренепорочнії» сказав,
 Як узрів діточок, привстав
 І цілував, благословляя;
 Погрався з ними, мов маленький,
 Надів бурнус, і веселенький,
 З своїми дітками пішов
 В Єрусалим на слово нове,
 Поніс лукавим правди слово.
 Не вняли слову, розп'яли!...

Як розпинать його вели,
 Ти на розпутії стояла
 З малими дітьми. (Мужики,
 Його брати, ученики
 Перелякались, повтікали.)
 —«Нехай іде, нехай іде!
 Отак і вас він поведе!»
 Сказала дітям і упала
 На землю трупом.

Розп'ялась

Твоя єдина дитина.
 А ти, спочинувши під тином,
 У Назарет отой пішла.
 Вдову давно вже поховали
 В чужій позиченій труні
 Чужії люди, а Івана

Її зарізали в тюрмі.
І Йосипа твого не стало!
А ти, як палець той, осталась
Одна-однісінька. Такий
Талан твій латаний, небого!
Брати його, ученики
Нетвердії, душеубогі,
Катам на муку не дались:
Сховались, потім розійшлись,
І ти їх мусіла збирати...
Ото-ж вони якось зійшлись
Вночі круг тебе сумувати,
І ти, великая в женах,
І їх униніє і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огненным словом;
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії. Хвала
І похвала тобі, Маріє!
Мужі воспрянули святії,
По всьому світу розійшлись,
І іменем твого сина,
Твоеї скорбної дитини,
Любов і правду рознесли
По всьому світу; ти ж під тином,
Сумуючи, у бур'яні
Умерла з голоду. Амінь.

11. XI. 1859.

Петербург.

Подражаніє

Едуарду Сові ¹⁾.

Посажу коло хатини
На спомин дружині,
І яблуньку, і грушеньку,
На спомин єдиній!

Бог дасть, виростуть... Дружина
Під деревами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.

А я буду груші рвати,
Діткам подавати,
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти:

— Тоді, серце, як бралися,
Ці древа садив я..
Щасливий я!—«І я, друже,
З тобою щаслива!».
19. XI. 1859.
Петербург.

Подражаніє Іезекиїлю

(Глава 19).

Восплач, пророче, сине божий,
І о князях, і о вельможах,

¹⁾ Власне повинно-б бути Антонію Сові, бо саме так підписував свої вірші польський поет, приятель Шевченків, Едуард Желіговський.

І о царях, отих! І рци:
 Нащо та сука, ваша мати,
 Зо львами кліщилась, щенята?
 І добувала вас лихих,—
 І множила ваш род проклятий?
 А потім з вас, щенят зубатих,
 Зробились львичища. Людей,
 Незлобних праведних дітей,
 Жрете, скажені, мов шуліка
 Хватає в бур'яні курча,
 Клює і рве його. А люди—
 Хоч бачать люди, та мовчать.

Ото-ж львиня те—дике, люте!
 Підстерегли його, взяли,
 Та закувавши добре в пута,
 В Єгипет люди одвели
 На каторгу. А мати... мати
 Спустила друге бісновате
 Своє скаженеє звіря,—
 Та вже такого сподаря,
 Що гради й весі пожирало,
 Земля тряслася, трепетала
 Од реву львичища того.
 Окули люди і цього,
 Заперли в шелепи удила,
 І в Вавилоні посадили
 В тюрму глибоку, щоб не чуть
 Було на світі того рику
 Самодержавного владики,
 Царя неситого.

Минуть,—
 Уже потроху і минають,—
 Дні беззаконія і зла;
 А львичища того не знають,
 Ростуть собі, як та лоза

У темнім лузі, уповають
 На корінь свій, уже гнилий,
 Уже червивий, і малий,
 І худосилий. Вітер з поля
 Дихне, погне і полама,
 І ваша злая своєволя
 Сама 'скупається, сама
 В своїй же крові.

Плач великий,
 Во-місто львичинського рика,
 Почують люди, і той плач—
 Нікчемний, довгий і поганий—
 Межи людьми во притчу стане,
 Самодержавний отой плач.

6. XII. 1859.

Петербург.

Осії глава XIV

(Подражаніє).

Погинеш, згинеш, Україно!
 Не стане знаку на землі!
 А ти пишалася колись
 В добрі і розкоші! Вкраїно,
 Мій любий краю неповинний!
 Защо тебе господь кара,
 Карає тяжко? За Богдана,
 Та за скаженого Петра,
 Та за панів отих поганих
 До краю нищить,—покара,
 Уб'є незримо... І правдиво!
 Бо довго довготерпеливий
 Дивився мовчки на твою,

Гріховную твою утробу,
 І-рек во гніві: «Потреблю
 Твою красу, твою оздобу;
 Сама розіпнешся! Во зlobі
 Сини твої тебе уб'ють
 Оперені, а злозачаті
 Во чреві згинуть, пропадуть,
 Мов недолежані курчата,
 І плача, матернього плача,
 Ісполню гради і поля,
 Да зрить розтлінная земля,
 Що я—держитель, і все бачу!»
 Воскресни мамо! І вернися
 В світлицю-хату, опочий!
 Бо ти аж надто вже втомилась,
 Гріхи синовні несучи.

Спочивши, скорбная, скажи,
 Прорци своїм лукавим чадам,
 Що пропадуть вони лихі,
 Що їх безчестіє, і зрада,
 І криводушіє—огнем,
 Кривавим, пламенним мечем
 Нарізані на людських душах;
 Що крикне кара невсипуща,
 Що не спасе їх добрий цар.
 Їх кроткий, п'яний господар!
 Не дасть їм пити, не дасть їм їсти,
 Не дасть коня вам, охляп сісти
 Та утікати; не втечете
 І не сховаєтеся! Всюди
 Вас найде правда-мста, а люди
 Підстережуть вас, на то те-ж
 Уловлять, і судить не будуть:
 В кайдани туго окують,
 В село на зрище приведуть,

І на хресті отім, без ката
 І без царя, вас, біснுவатих,
 Розтнуть, розірвуть, розіпнуть,
 А кров'ю вашою, собаки,
 Собак напоять!...

І додай,

Такеє слово їм додай
 Без притчі; вискажи: зробили,
 Руками скверними створили
 Свою надію, й речете,
 Що цар—наш бог і цар—надія,
 І нагодує і огріє
 Вдову і сирот. Ні, не те!
 Скажи їм ось-що: брешуть боги,
 Ті ідоли в чужих чертогах!
 Скажи, що правда оживе,
 Натхне, накличе, нажене
 Не ветхее, не древле слово
 Розтліннее, а слово нове
 Між людьми криком пронесе
 І люд окрадений спасе
 Од ласки царської!...

25. XII. 1859.

Петербург.

Дівча liebe, чорнобриве
 Несло з льоху пиво,
 А я глянув, подивився—
 Та аж похилився.
 Кому воно пиво носить?
 Чому босе ходить?
 Боже сильний! Твоя сила—
 Та тобі-ж і шкодить.

15. I. 1860.

Петербург.

Од, діброво, темний гаю!
 Тебе одягає
 Тричі на рік... Багатого
 Собі батька маєш!
 Раз укриє тебе рясно
 Зеленим покровом,—
 Аж сам собі дивується
 На свою діброву.
 Надивившись на доненьку
 Любу, молодую,
 Візьмє її та й огорне
 В ризу золотую,
 І сповіє дорогою
 Білою гобою,
 Та й спать ляже, втомившись
 Турбою такою.

15. I. 1860.

Петербург

Подражаніє сербському.

Наїхали старости,
 Й молодик за ними;
 Вони собі пішли в хату
 З батьком розмовляти;
 А я в його, молодого,
 В того чорнобривця,
 Беру коня, та й нічого..
 Веду до криниці.
 Кінь утомлений, копита
 Розкуті, розбиті,
 Сіделечко мережане
 Зіпсує, невикрите.

— Скажи, коню, до кого це

Ви так нагло гнались?

«До якоїсь чорнобривки

Всю ніч майнували»

— Чи ти-ж, коню, будеш пити

З нашої криниці?

Чи буде та чорнобривка.

Цей рік молодиця?

4. V. 1860.

Петербург.

МОЛИТВИ.

I.

Царям, всесвітнім шинкарям—

І дукачі, і таляри,

І пута кутії пошли!

Робочим головам, рукам,

На цій окраденій землі

Свою ти силу низпошли!

Мені ж, мій боже, на землі

Подай любов, сердешний рай,

І більш нічого не давай!

24. V. 1860.

Петербург.

II.

Царів, кривавих шинкарів,

У пута кутії окуй,

В склепу глибокім замуруй!

Трудящим людям, всеблагий,

На їх окраденій землі

Свою ти силу низпошли!

А чистих серцем—коло їх

Постав ти ангели свої,
Щоб чистоту їх соблюли!

Мені ж, о господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли!

25. V. 1860.

III.

Злоначинающих спини,
У пута кутії не куй,
В склепи глибокі не муруй!
А доброзиждущим рукам
І покажи, і поможи,
Святу силу низпошли!

А чистих серцем?—Коло їх
Постав ти ангели свої
І чистоту їх соблюди!

А всім нам вкуті на землі
Єдиномислиє подай,
І братолюбіє пошли!

27. V. 1860.

IV.

Тим неситим очам,
Земним богам, царям—
І плуги й кораблі,
І всі добра землі,
І хвалебні псалми—
Тим дрібненьким богам!

Роботящим рукам,
Роботящим умам—
Перелогі орать,
Думать, сіять, не ждять

І посіяне жать—
 Роботящим рукам.
 Добросердним, малим,
 Тихолюбцям святим,
 Творче неба й землі,
 Долгоденствіє їм
 На цім світі,—на тім
 Рай небесний пошли!
 Все на світі—не чам,
 Все богам тим, царям:
 І плуги й кораблі,
 І всі добра землі,
 Моя любо, а нам—
 Нам любов між людьми!

31. V. 1860.

Петербург.

Колись-то ще, во врем'я оно,
 Помпілій Нума, римський цар,
 Тихенький, кроткий государ,
 Втопившись пишучи закони,
 Пішов любенько погулять
 І одпочить, та спочивавши,
 Додумать, як би то скувать
 Кайдани на римлян. І взявши
 Гнучкий одноліток лози,
 Каблучку заходивсь плести,—
 На шию-б то. Коли погляне—
 У холодочку під платаном
 Дівча заквітчанеє спить.
 Дріядам нічого робить
 Перед такою красотою,
 Перед богинею такою!
 Само Егерія в гаю.
 Кленучи доленьку своєю,

Повісилась. А мудрий Нума
 І на дівча, і на цвіти
 Дивується собі і дума:
 Який би ретязь ще сплести?
 28. V. 1860.
 Петербург.

Плач Ярославни.

I.

В Путивлі граді вранці-рано
 Співає-плаче Ярославна,
 Як та зозуленька кує,
 Словами жало додає:

«Полечу, каже, загзицею,
 Тією чайкою-вдовицею,
 Та по-над Доном полечу,
 Рукав бобровий омочу
 В ріці Каялі, а на тілі,
 На княжім білім помарнілім
 Омию кров суху, отру
 Глибокії тяжкії рани».

І квилить-плаче Ярославна
 В Путивлі рано на валу:
 «Вітрило, вітре мій єдиний,
 Легкий, крилатий господине!
 На-що на дужому крилі
 На вої любії мої,
 На князя, ладо моє миле,
 Ти ханові метаєш стріли?
 Не мало неба, і землі,
 І моря синього? На морі
 Гойдай насади-кораблі!
 А ти, прелютій... Горе, горе!
 Моє веселіє украв,
 В степу на тирсі розібгав!»

Сумує, квилить, плаче рано
 В Путивлі граді Ярославна,
 І каже: «Дужий і старий,
 Широкий Дніпре, не малий!
 Пробив-еси високі скали,
 Текучи в землю половчана;
 Носив еси на байдаках
 На половчан, на Коб'яка
 Дружину твою Святославлю.
 О, мій Словутицю преславний!
 Моє ти ладо принеси,
 Щоб я постіль весела слала,
 У море сліз не посидала,—
 Сльозами моря не долить!»

І плаче-плаче Ярославна
 В Путивлі на валу, на брамі—
 Святее сонечко зійшло—
 І каже: «Сонце пресвятее!
 На землю радість принесло
 І людям, і землі—моєї
 Туги-нудьги не розвело.
 Святий, огнений господине!
 Спалив-еси луги, степи,
 Спалив і князя, і дружину,—
 Спали мене на самоті!
 Або не грій і не світи!...
 Загинув ладо, й я загину!»

4. v. 1860.

II.

З-перед світа до вечора,
 А з-вечера до досвіта
 Летить стріла каленая,
 Брязчить шабля о шеломі,
 Трощить списи гартовані

В степу, в незнаємому полі,
Серед землі половецької.

Земля чорна копитами
Поорана, поритая;
Кістями земля засіяна,
А кровію политая.

І журба-туга на тім полі
Зійшла для руської землі.

Що гомонить отам, зичить
Удосвіта? То повертає
Той Ігор військо на пригоду
Тому буй-туру Всеволоду.

І бились день,
І другий билися,
Та коло полудня на третій
Поникли Ігореві стязі.

Отак на березі Каяла
Брати різнились, бо не стало
Крови-вина! Допирували
Хоробрі русичі той пир,

Сватів упоїли,
А сами простяглися
За землю руськую. Хилилась
І слалась плачучи трава,
Високі гнулись дерева,
Додолу гнулися, журились...

6. VII. 1860.

III.

В Путивлі граді вранці-рано
Сумує, плаче Ярославна:
«Полечу, реве, зозулею,
По-над Дунаєм полечу!
Рукав бобрянний омочу
В ріці Каялі, і омию

На княжому дебелим тілі
Засохлу кров його... отру
Глибокій на любім рани».

І плаче—плаче Ярославна
В Путивлі городі, й рече:
«Вітрило, вітре, господине!
На-що ти вієши, насеш
На легкому крилі своєму
Хановські стріли на моє
Єдине ладо й його вої?».

14. IX. 1860.

Петербург.

На смерть Григорія, митро- полита Петербурзького.

Умре муж велій в власяниці.
Не плачте, сироти, вдовиці!
А ти, Аскоченський ¹⁾, возплач
«Во-утріє на тяжкий глас!»
І Хомяков ²⁾, Русі ревнитель
Москви, отечества любитель,
О юбкоборцеві ³⁾ возплачі,
І вся, о «Русская Беседа»,
Во глас єдиний ісповедуй
Свої гріхи,—і плач, і плач...

17. VI. 1860.

Петербург.

¹⁾ Колись професор духовної академії в Києві; видавав чорносотенну „Русскую Беседу“.

²⁾ Письменник російський.

³⁾ Митрополит Григорій. Він забороняв продавати на спідниці матерію з хрестиками, що з'явилася була за його часів по крамницях.

Гимн черничий.

Удар, громе, над тим домом!
Над тим божим, де мремо ми,
Тебе-ж, боже, зневажаєм,—
Зневажаючи співаєм:

Алілуя!

Як-би не ти, ми б любились,
Кохалися б та дружились,
Та діточок виростили,
Научали-б та співали:

Алілуя!

Одурив ти нас, убогих;
Ми ж, окрадені небоги,
Самі тебе одурили
І скиглячи возопили:

Алілуя!

Ти постриг нас у черниці,
А ми собі—молодиці,
Та танцюєм, та співаєм,—
Співаючи примовляєм:

Алілуя!

20. VI. 1860.

Петербург.

Над Дніпровою сагою
Стоїть явір між лозою,
Між лозою з ялиною,
З червоною калиною.

Дніпро беріг рис, рие,
Яворові корінь мие;
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився—

Що без долі, без родини
Та без вірної дружини,

І дружини, і надії—
В самотині посивіє!

Явір каже: «похилюся,
Та в Дніпріві скупаюся».
Козак каже: «погуляю,
Та люблю пошукаю».

А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю
Вихожаючи співають—

Повбірані, заквітчані
Та з таланом заручені,
Думки—гадоньки не мають—
В'ються, гнуться та співають...

24. VI. 1860.

Петербург.

Росли укупощі; зросли;
Сміялись, гратись перестали...
Неначе й справді розійшлись.
Зійшлись незабаром, побрались;
І тихо, весело пройшли,
Душею, серцем неповинні,
Аж до самої домовини...
А між людьми-ж вони жили!
Подай же й нам, всещедрий боже,
Отак цвісти, отак рости,
Так одружитися і йти,
Не сварячись в тяжкій дорозі,
На той світ тихий перейти,—
Не плач, не вопль, не скрегіт зуба—
Любов безвічну, сугубу
На той світ тихий принести!

25. VI. 1860.

Петербург.

Світе ясний, світе тихий,
Світе вольний, несповитий!
Защо ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій теплій хаті

Оковано, омурено
(Премудрого одурено),
Багрянницями закрито
І розп'ятієм добито?...

Не добито! Стрепенися
Та над нами просвітіся!
Просвітіся!.. Будем, брате,
З багрянниць онучі дроти,
Люльки з кадил закуряті,
«Явленними» піч топити,
Кропилами будем, брате,
Нову хату вимітати.

27. VI. 1860.

Петербург.

Ликері¹⁾

(На пам'ять 5 августа 1860).

Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа
Раби, невільники недужі!
Заснули, мов свиня в калюжі,
В своїй неволі. Мій ти друже,
Моя ти любо! Не хрестись,
І не кленись, і не молись

¹⁾ Л. Полусмаківна—дівчина, до якої сватався
був Т. Шевченко.

Нікому в світі! Збрешуть люди,
 І византійський саваоф
 Одурить. Не одурить бог,—
 Карать і милувать не буде:
 Ми не раби його,—ми люди!
 Моя ти любо! Усміхнись,
 І вольную святую душу
 І руку вольную, мій друже,
 Подай мені! То перейти
 І він допоможе нам калюжу,
 Поможє й лихо донести
 І поховать лихе дебеле
 В хатині тихій і веселій.

5. VIII. 1860.

Стрільна (під Петербургом).

Н. Я. Макарову¹⁾

(На пам'ять 14 сентября).

Барвінок цвів і зеленів,
 Слався, розстилався,
 Та недосвіт перед світом
 В садочок укрався;
 Потоптав веселі квіти,
 Побив, поморозив...
 Шкода того барвіночка,—
 Й недосвіта шкода!

14. IX. 1860.

Петербург.

¹⁾ Дідич з України. Ликера Полусмаківна була його кріпачка.

І Архимед, і Галілей
 Вина й не бачили; єлей
 Потік у черево чернече,
 А ви, святії предотечі,
 По всьому світу розійшлись
 І крихту хліба понесли
 Царям убогим. Буде бите
 Царями сіянеє жито,
 А люди виростуть. Умруть
 Ще незачатії царята —
 І на оновленій землі
 Врага не буде, супостата,
 А буде син і буде мати,
 І будуть люди на землі.

24. IX. 1860.
 Петербург.

Л.¹⁾

Поставлю хату і кімнату
 Садок-райочок насажу;
 Посижу я і похожу
 В своїй маленькій благодаті,
 Та в одині-самотині
 В садочку буду спочивати.
 Присняться діточки мені,
 Веселая присниться мати,
 Давне-колишній та ясний
 Присниться сон мені... і ти!..
 Ні, я не буду спочивати,

¹⁾ Ликера Полусмаківна.

Бо й ти приснишся! У малий
 Райочок мій з-під тиха-тиха
 Підкрадешся, наробиш лиха,
 Запалиш рай мій самотний.

27. IX. 1860.

Петербург.

Не нарікаю я на бога,
 Не нарікаю ні на кого:
 Я сам себе, дурний, дурю,
 Та ще й співаючи. Орю
 Свій переліг—убогу ниву,
 Та сію слово: добрі жнива
 Колись-то будуть!... І дурю
 Себе таки, себе самого,
 А більше, бачиться, нікого.

Орися-ж ти, моя ниво,
 Долом та горою,
 Та засійся, чорна ниво,
 Волею ясною!
 Орися-ж ти, розвернися,
 Полем розстелися,
 Та посійся добрим житом
 Долею полийся!
 Розвернися-ж на всі боки,
 Ниво-десятино!
 Та посійся не словами,
 А розумом, ниво!
 Вийдуть люди, жито жаті—
 Веселії жнива!...
 Розвернися-ж розстелися-ж,
 Убогая ниво!

Чи не дурю себе я знову
 Своїм химерним добрим словом?

Дурю! Бо лучче одурить
 Себе таки, себе самого,
 Ніж з ворогом по-правді жить
 І всує нарікать на бога!

5. X 1860.

Петербург.

Саул.

В непробудимому Китаї,
 В Єгипті темному, у нас,
 І под-над Індом і Євфратом,
 Свої ягнята і телята
 На полі вольнім вольно пас
 Чабан, було, в своєму раї,—
 І гадки-гадоньки не має:
 Пасе, і доїть, і стриже
 Свою худобу та співає.
 А ось — лихий царя несе
 З законами, з мечем, з катами,
 З князями, темними рабами.
 Вночі підкрались, зайняли
 Отари з поля, а пасущих,
 І шатра їх, убогі кущі,
 І все добро, дітей малих,
 Сестру, жену, і все—взяли,
 І все розтлили, осквернили
 І осквернених, худосилих,
 Убогих серцем, завдали
 В роботу-каторгу. Минали
 За днями дні. Раби мовчали,
 Царі лупилися, росли,
 І Вавилони мурували.
 А маги, бонзи і жерці
 (Неначе наші пан-отці)

В храмах, в пагодах годувались,
 Мов кабани царям на сало
 Та на ковбаси. І царі
 Самі собі побудували
 Храми, кумирні, олтарі—
 Раби німії поклонялись.

Жидам сердешним заздро стало,
 Що й невеличкого царя
 І з кізяка хоч олтаря
 У їх немає. Попросили
 Таки старого Самуїла,
 Щоб він, де хоче, там і взяв,
 А дав би їм, старий, царя.
 Ото-ж премудрий прозорливець,
 Поміркувавши, взяв елей,
 Та взяв од козлищ і свиней
 Того Саула здоровила,
 І їм помазав во царя!

Саул, «не будучи дурак»,
 Набрав гарем собі чималий,
 Та заходився царювать.
 Дивилися та дивувались
 На новобранця чабани
 Та промовляли, що й вони
 Таки не дурні: «Ач якого
 Собі ми виблагали в бога
 Самодержавця!» А Саул
 Бере і город і аул,
 Бере дівча, бере ягницю,
 Будує кедрові світлиці,
 Престол із золота кує,
 Благоволення оддає
 Своім всеподданнішим голим;
 І в багрянлиці довгополій

Ходив по храмині, ходив,
Аж поки, лобом неширокий,
В своїм гаремі одинокий,
Саул сердега—одурів.

Незабаром зібралась рада:
«Панове, чесная громадо!
Що нам робить? Наш мудрий цар,
Самодержавець-господар,
Сердешний—одурів! Панове!
Чи нам його тепер лічить?
Чи заходиться та зробить
Царя здоровшого?» По мові,
По мудрій раді розійшлись
Смутнії пастирі.

В кедровій,
В новій палаті цар не спить,
Не їсть, не п'є, не гомонить,
А мовчки долі—всемогучий
Дере порфиру на онучі,
І ніби морщить постолі,
Плете волоки, озуває,
І у кедрових стін нових
Про батькове ося питає;
То візьме скипетр і заграє,
Мов на сопілці. І Саул,
Чабан Саул, сидить, співає,
Поки не втне «на караул!»
І Самуїла не згадає.

Ото-ж вельможі й чабани,
Веніамінові внучата,
Тельця отрокам принесли,
Щоб їм дозволено співати
У сінях царських. Заревла

Сивоборода, волохата
 Рідня Саулова пузата,
 Та ще й гусяра привела,
 Якогось чабана Давида.
 — «І вийде цар Саул, і вийде» —
 Чабан співає—«на війну!»...

Саул прочулався—та й ну,
 Як той москаль, у батька, в матір,
 Свою ріденьку волохату,
 І вздовж і впоперек хрестить;
 А гусяра того Давида
 Трохи не вбив...

Як-би він знав,
 Яке то лихо з його вийде,
 З того лукавого Давида,
 То мов гадюку-б розтоптав
 І ядовиту-б розтер
 Гадючу слину! А тепер
 Плугами, ралом не розорем
 Прокляту ниву: проросла
 Колючим терном. Горе, горе!
 Дрібніють люди на землі,
 Ростуть і висяться царі!

13. X. 1860.

Петербург.

Минули літа молодії...
 Холодним вітром од надії
 Уже повіяло. Зима!..
 Сиди один в холодній хаті:
 Нема з ким тихо розмовляти,
 А ні порадитись,—нема,
 А-нікогісінько нема!
 Сиди ж один, поки надія

Одурить дурня, осміє,
 Морозом очі окує,
 А думи гордії розвіє,
 Як ту сніжину по степу...
 Сиди-ж один собі в кутку,
 Не жди весни,—святої долі!
 Вона не зійде вже ніколи
 Садочок твій позеленить,
 Твою надію оновить,
 І думу вольную на волю
 Не прийде випустить... Сиди—
 І нічогісінько не жди!..

18. X. 1860.

Петербург.

Титарівна-Немирівна
 Гаптує хустину
 Та колише московщина,
 Малу дитину.
 Титарівна-Немирівна
 Людми гордувала,
 А москаля-пройдисвіта
 Нищечком вітала.
 Титарівна-Немирівна
 Почесного роду,
 Виглядає пройдисвіта
 Москаля з походу.

19. X. 1860.

Петербург.

Хоча лежачого й не б'ють,
 То і полежать не дають
 Ледачому... Тебе-ж, о суко,
 І ми самі, і наші внуки,

І миром люди проклинуть...
 Не прокленуть, а тільки плюнуть
 На тих оддоених щенят,
 Що ти щенила. Муко, муко!
 О, скорб моя, моя печаль!
 Чи ти минеш коли? Чи псами
 Царі з міністрами-рабами
 Тебе, о люту, зацькують?
 Не зацькують! А люди тихо,
 Без всякого лихого лиха,
 Царя до ката поведуть!

20. X. 1860.

Петербург.

І тут, і всюди—скрізь погано!
 Душа убога встала рано,
 Напряла мало, та й лягла
 Одпочивать собі, небога.
 А воля душу стерегла.
 «Прокинься»; каже: «плач, убога!
 Не зійде сонце. Тьма і тьма,
 І правди на землі нема!»
 Ледача воля одурила
 Маленьку душу: сонце йде
 І за собою день веде.
 І вже тії хребетносили,
 Уже ворущаться царі...
 І буде правда на землі!..

30. X. 1860.

Петербург.

О, люди, люди, небораки!
 На-що здалися вам царі?
 На-що здалися вам псарі?
 Ви ж таки люди, не собаки!

Вночі і ожеледь і мряка,
 І сніг і холод. І Нева
 Тихесенько кудись несла
 Тоненьку кригу по-під мостом,
 А я, ото-ж таки вночі,
 Іду та кашляю йдучи.
 Дивлюсь: неначе ті ягнята,
 Ідуть задріпані дівчата,
 А дід, сердешний інвалід,
 За ними гпється, шкандибає,
 Мов у кошару заганняє
 Чужу худобу... Де-ж той світ?
 І де та правда? Горе! горе!
 Ненагодованих і голих
 Дівчаточок, як ту отару,
 Женуть («последний долг отдать»),
 Женуть до матері байстрят!—¹⁾
 Чи буде суд? чи буде кара
 Царям, царят на землі?
 Чи буде правда між людьми?...
 Повинна бути! Бо сонце стане
 І осквернену землю спалить.
 з. ХІ. 1860.
 Петербург.

Як би з ким сісти, хліба ззісти,
 Промовить слово, то воно-б,
 Хоч і як-небудь, на цім світі,
 А все б таки якось жилось.
 Та ба! Нема з ким! Світ широкий,

¹⁾ Шевченко тут каже про сиріток з приюту відомства імператриці Марії, яких очевидно гнали прощатися з тілом старої цариці, що незадовго перед тим умерла (Пояснення П. Филиповича).

Людей чимало на землі,
 А доведеться самотнім
 В холодній хаті кривобокій,
 Або під тином простягтись!..
 Або... Ні, треба одружитись,
 Хоча-б на чортовій сестрі!
 Бо доведеться одуріти
 В самотині... Пшениця, жито
 На добрім сіялось лану,
 А люди так собі пожнуть
 І скажуть: «Десь його убито,
 Сердешного, на чужині...»
 О, горе, горенько мені!
 4. XI. 1860.
 Петербург.

І день іде, і ніч іде..
 І голову схопивши в руки,
 Дивуєшся: чому не йде
 Апостол правди і науки?!
 5. XI. 1860.
 Петербург.

Тече вода з-під явора
 Яром на долину,
 Пишається над водою
 Червона калина;
 Пишається калинонька,
 Явір молодіє,
 А кругом їх верболози
 Й лози зеленіють.
 Тече вода із-за гаю
 Та по-під горою;
 Хлюпочуться качаточка
 По-між осокою.

А качечка впливає
 З качуром за ними,
 Ловить ряску, розмовляє
 З дітками своїми.
 Тече вода край города—
 Вода ставом стала;
 Прийшло дівча воду брати,—
 Брало, заспівало.
 Вийшли з хати батько й мати
 В садок погуляти,
 Порадитись, кого-б то їм
 Своїм зятем звати.

7. XI. 1860.

Петербург.

Якось-то йду я уночі
 По-над Невою. Та йдучи
 Міркую сам таки з собою:
 «Як-би то,—думаю—як-би
 Не похилилися раби,
 То не стояло-б над Невою
 Оцих осквернених палат;
 Була б сестра і був би брат;
 А то... нема тепер нічого,—
 Ні бога навіть, ні пів-бога:
 Псарі з псарятами царять,
 А ми—дотепні доїзжачі—
 Хортів годуємо та плачем!...»

 Отак-то я собі вночі,
 По-над Невою ідучи,
 Гарненько думав, і не бачу,
 Що з того боку, мов із ями,
 Очима лупа кошених:
 А то два лихтаря горять

Коло апостольської брами ¹⁾.
 Я схаменувся, осінивсь
 Святим хрестом і тричі плюнув,
 Та й знову думать заходивсь
 Про те-ж таки, що й перше думав.

13. XI. 1860. Петербург.

Бували війни й віськовії свари.
 Галагани, і Кисілі, і Кочубеї Ногаї,—
 Було добра того чимало!
 Минуло все, та не пропало—
 Остались шашелі: гризуть,
 Жеруть і тлять старого діда.
 А од коріння тихо, любо
 Зелені парості ростуть.
 І виростуть; і без сокири,
 Аж зареве та загуде,
 Козак безверхий упаде,
 Розтрощить трон, порве порфиру,
 Роздавить вашого кумира,
 Людській шашелі! Няньки,
 Дядьки отечества чужого!
 Не стане ідола святого,
 І вас не стане! Будяки
 Та кропива, а більш нічого
 Не виросте над вашим трупом!
 І стане купою на купі
 Смердячий гній,—і все те, все
 Потроху вітер рознесе;
 А ми помолимося богу
 І небагатії й небогі.

26. XI. 1860. Петербург.

¹⁾ Петропавловської кріпости, в якій сидів перед засланням Т. Шевченко.

N. T.¹⁾

Великомученице кумо!
Дурна єси ти, нерозумна!
В раю веселому зросла,
Рожевим цвітом процвіла,
І раю красного не зріла,
Не бачила,—бо не хотіла
Поглянути на божий день,
На ясний світ животворящий!
Сліпа була-єси, незряща,
Недвиги серцем; спала день
І спала ніч. А кругом тебе
Творилося, росло, цвіло
І процвітало, і на небо
Хвалу творителю несло;
А ти, кумасю ,спала, спала,
Пишалася, та дівувала,
Та ждала, ждала жениха,
Та ціломудріє хранила,
Та страх боялася гріха
Прелюбодійного. А сила
Сатурнова ²⁾ іде та йде,
І гріх той праведний плете,
У сиві косі заплітає.
А ти ніби не добачаєш:
Дівуєш, молишся, та спиш,
Та матір божію гнівиш
Своїм смиренієм лукавим.
Прокинься, кумо, пробудись

¹⁾ Надія Тарновська—кума Шевченкова.

²⁾ „Сила Сатурнова іде“—спливає час.

Та кругом себе подивись!
 Начхай на ту дівочу славу,
 Та щирим серцем, не лукаво,
 Хоч раз, сердего, соблуди!

2. XII. 1860.

Петербург.

Зійшлись, побрались, поєднались,
 Помолоділи, підросли;
 Гайок, садочок розвели
 Кругом хатини, і пишались,
 Неначе князі; діти грались,
 Росли собі та виростали...
 Дівчаток москалі украли,
 А хлопців в москалі забрали...
 А ми неначе розійшлись,
 Неначе б'рались—не єднались

5. XII. 1860

Петербург.

Чи не покинуть нам, небого ¹⁾,
 Моя сусідонько убога,
 Вірші нікчемні віршувать,
 Та заходиться рештувать
 Вози в далекую дорогу?
 На той світ, друже мій, до бога
 Почимчикуем спочивать...
 Втомилися і підтоптались,
 І розуму таки набрались.
 То й буде з нас! Ходімо спать,
 Ходімо в хату спочивать...
 Весела хата, щоб ти знала!

¹⁾ Під небогою треба розуміти Музу.

Ой не йдімо, не ходімо,—
 Рано, друже, рано!
 Походимо, посидимо,
 На цей світ поглянем,
 Поглянемо, моя доле!
 Бач, який широкий,
 І широкий та веселий,
 Ясний та глибокий!
 Походимо-ж, моя зоре!
 Зійдемо на гору,
 Спочинемо... А тим часом
 Твої сестри-зорі
 Безвічній, по-під небом
 Попливуть, засяють...
 Підождімо-ж, моя сестро,
 Дружино святая,
 Та нескверними устами
 Помолимось богу
 Та й рушимо тихесенько
 В далеку дорогу.
 Над Летою бездонною
 Та каламутною
 Благослови мене, друже,
 Славою святою!

А поки те, да се, да оне,
 Ходімо просто—навпростець
 До Ескулапа на ралець:
 Чи не одурить він Харона
 І Парку-пряху?... І тоді,
 Поки-б химерив мудрий дід,
 Творили-б, лежа, епопею—
 Парили-б скрізь по-над землею,
 Та все-б гексаметри плели,

Та на горище-б однесли
 Мишам на снідання... А потім
 Співали б прозу—та по нотах,
 А не як-небудь...

Друже мій,
 О, мій супутниче святий!
 Поки огонь не захолонув,
 Ходімо лучче до Харона—

Через Лету бездонную
 Та каламутную
 Перепливе, перенесем
 І славу святую—
 Безвічною, молодую...
 Або—цур їй, друже!
 І без неї обійдуся,—
 Та як буду здужать,

То над самим Флегетоном,
 Або над Стиксом у раю,
 Неначе над Дніпром широким,
 В гаю, предвічньому гаю,
 Поставлю хаточку,—салочок
 Кругом хатини насажу:
 Прилинеш ти у холодочок,—
 Тебе, мов крало, посажу;
 Дніпро, Україну згадаєм,
 Веселі селища в гаях,
 Могили-гори на степах
 І веселенько заспіваєм...

14—25. II. 1861.

Петербург.

Зміст. II тома.

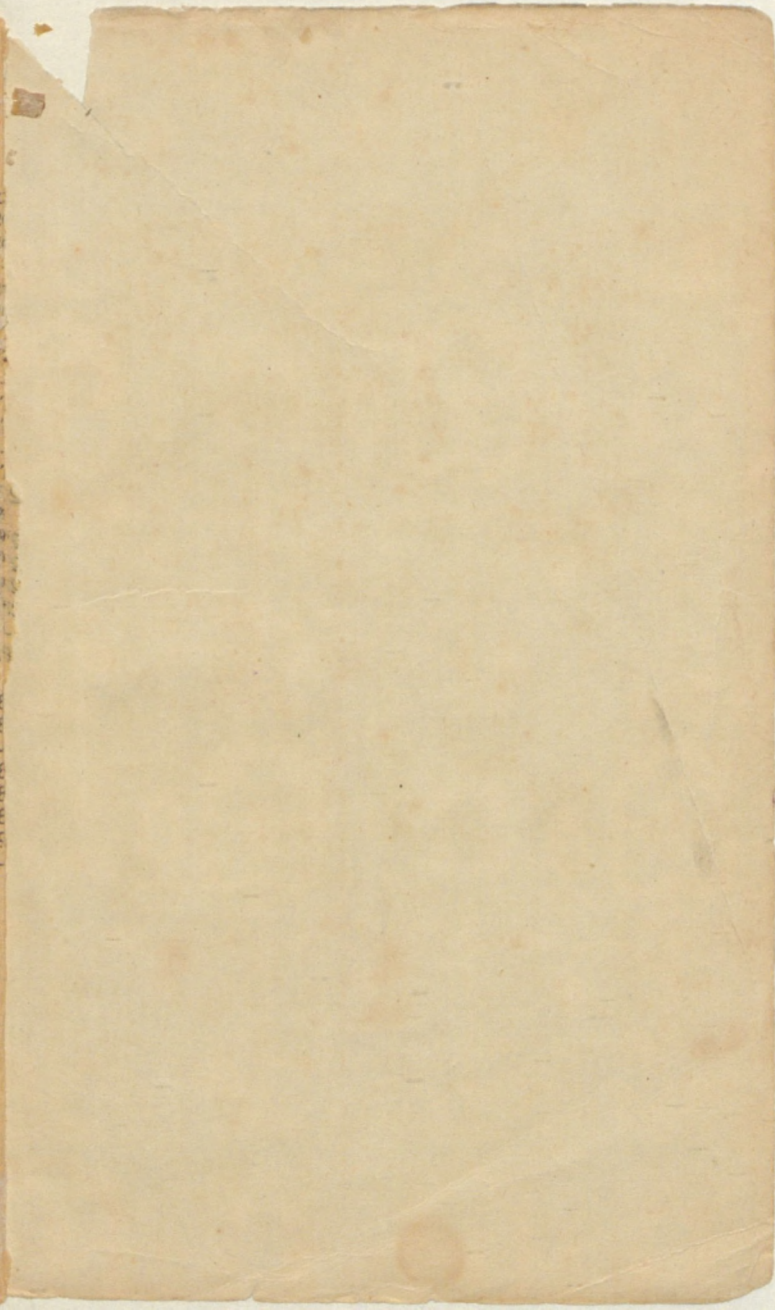
	Стор
1. Ляхам	3
2. Чернець	4
3. Один у другого питаєм	8
4. Самому чудно	—
5. Ой стрічку до стрічки	9
6. Хустина	—
7. А. О. Козачковському	12
8. Москалева криниця	17
9. То так і я тепер пишу	28
10. А ну мо знову віршувать	29
11. У бога за дверми лежала сокира	30
12. Варнак	32
13. Ой, гляну я, подивлюся	38
14. Та не дай, господи, нікому	69
15. Царі	79
16. Добро у кого є господа	47
17. Титарівна	48
18. Ну, щоб, здавалося,—слова?	55
19. Мов за подушне обступили	56
20. П. С.	57
21. Г. З.	58
22. Як-би зустрілися ми знову	60
23. Марина	61
24. Пророк	71
25. Сичі	72
26. Між скалами, неначе злодій	73
27. І небо невмите, і заспані хвилі	78
28. І виріс я на чужині	—
29. Не для людей, тієї слави	80
30. Коло гаю, в чистім полі	81
31. Як-би мені черевики	83
32. І богат я	84

	Стор.
33. Полкбилася я	84
34. Перодила мене мати	85
35. Ой, я свого чоловіка	86
36. Ой, вигострю товарища	87
37. Ой, сяду я під хатою	88
38. Ой, сяду я під хатою	—
39. Закувала зозуленька	89
40. Швачка	—
41. Ой, не п'ються пива-меди	91
42. На улиці невесело	92
43. У тієї Катерини	—
44. Із-за гаю сонце сходить	95
45. Ой пішла я у яр за водою	—
46. Не так тії вороги	96
47. Ой люлі, люлі, моя дитино	97
48. Ой, чого ти почорніло	—
49. Туман, туман, долиною	98
50. У неділеньку у святую	99
51. У перетику ходила	101
52. У неділеньку та ранесенько	102
53. Не тополю високу	103
54. Утоптала стежечку	104
55. І широку долину	105
56. На вгороді коло броду	—
57. Як-би мені, мамо, намисто	106
58. Не хочу я женитися	107
59. Чума	108
60. І знов мені не привезла	110
61. В неволі в самоті немає	111
62. Ой умер старий батько	112
63. Не вернувся із походу	—
64. У Вільні, городі преславнім	113
65. Заступила чорна хмара	116
66. Ф. М. Лазаревському	119
67. Неначе степом чумаки	121
68. Сотник	—
69. Як маю я журитися	138
70. За сонцем хмаронька пливе	—
71. На що мені женитися?	139
72. Ой крикнули сірі гуси	140
73. Як-би тобі довелось	142
74. Заросли шляхи тернами	145
75. Зацвіла в долині	147

III

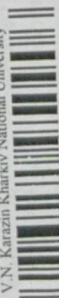
	Стор.
76. У нашім раї, на землі	148
77. На великдень на соломі	151
78. Було роблю що, чи гуляю	152
79. Буває иноді старий	153
80. Хіба самому написати	154
81. Дурні та гордії ми люди	156
82. І золотої й дорогої	157
83. Ми вкупочці колись росли	158
84. Готово, парус розпустили	160
85. Ми в-осени таки похажі	—
86. Лічу в неволі дні і ночі	162
87. Ми заспівали розійшлися	165
88. Не молилася за мене	—
89. Петрусь	167
90. Мені здається—я не знаю	174
91. Як-би ви знали паничі	176
92. Буває в неволі иноді згадаю	179
93. І станом гнучим і красою	183
94. Огні горять, музика грає	184
95. Чи то недоля та неволя	185
96. На батька бісового трачу	186
97. І досі сниться: під горою	—
98. Москалевакриниця	187
99. Неофіти	201
100. Юродивий	220
101. Доля	223
102. Муза	224
103. Слава	225
104. Сон	226
105. Я не нездужаю—нівроку	227
106. Подражаніє XI псалму	228
107. Марку Вовчку	229
108. Подражаніє Ісаїї	230
109. N N.	231
110. Пісня	232
111. Сестрі	233
112. Колись дурною головою	234
113. Як-би то ти, Богдане п'яний	—
114. Во Іудеї, во дні они	235
115. Марія	237
116. Подражаніє	260
117. Подражаніє Іезекиїлю	—
118. Осії глава XIV	262

119. Дівча любе, чорнобриве	Стр. 21
120. Ой діброво, темний гаю	21
121. Подражаніє сербському	21
122. Молитва	21
123. Плач Ярославни	21
124. На смерть Григорія, митрополита Петербурзького	21
125. Гимн черничий	21
126. Над Дніпровою сагою	21
127. Росли укупочці, зросли	21
128. Світе ясний, світе тихий	21
129. Ликері	21
130. Н. Я. Макарову	21
131. І Архимед, і Галілей	21
132. Л.	21
133. Не нарікаю я на бога	21
134. Саул	21
135. Минули літа молодії	21
136. Титарівна Немирівна	21
137. Хоча лежачого й не б'ють	21
138. І тут, і всюди—скрізь погано!	21
139. Ой люди, люди небораки!	21
140. Як-би з ким сісти хліба ззісти	28
141. І день іде, і ніч іде	28
142. Тече вода з-під явора	28
143. Якось то йду я уночі	28
144. Бували війни й військовії свари	28
145. Н. Т.	28
146. Зійшлись, побрались, поєднались	29
147. Чи не покинуть нам, небого	29

230-1

V.N. Karazin Kharkiv National University

00762519

€